

વર्ष : ૪૭ ♦ અંક : ૦૮
સપ્ટેમ્બર-૨૦૨૩

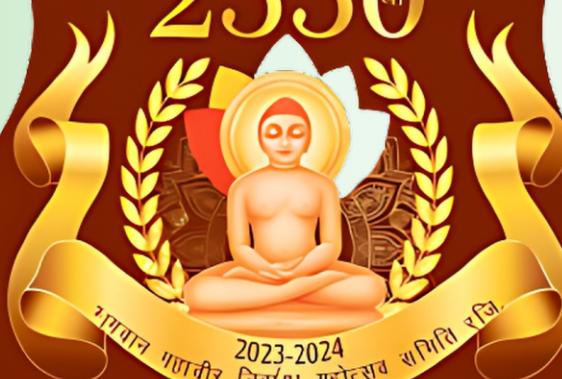
શ્રદ્ધેય સંતશ્રી આત્માનંદજી પ્રેરિત

Retail Price Rs. 5/- Each

દિવ્યાદ્વાનિ

મગાવાન મહાવીર નિર્વાણ મહોત્સવ

2550^{વાં}

અહિંસા વર્ષ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આદ્યાત્મિક સાધના કેન્દ્ર

(શ્રી સત્ખુન - સેવા - સાધના કેન્દ્ર સંચાલિત)

કોલા ૩૮૨ ૦૦૭. (જિ. ગાંધીનગર, ગુજરાત)

મો.નં. ૯૪૨૬૬૨૩૫૬ (કાર્યાલય / એકાઉન્ટસ), ૯૪૨૬૬૨૩૭ (રિસોઝન / આવાસ)

Mail : mail@shrimadkoba.org, Web : www.shrimadkoba.org

સંસ્થાના શ્રી જિનમંદિરમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુને નિર્વાણલાદુ અર્પણ વેળાએ

૧૫મી ઓગસ્ટ (સ્વાતંખરિન) ની સંસ્થામાં ઉજવણી

રક્ષાબંધનની ઉજવણી

દિવ્યધન

અનુક્રમણિકા

-: પ્રેરક :-

શ્રીદેયશ્રી આત્માનંદજી
કેન્દ્ર

-: તંત્રી - સંપાદક :-

શ્રી ભિતેશ એ. શાહ
(મો) ૮૪૨૭૦૬૪૪૭૮

-: સ્વત્પાધિકારી :-

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આધ્યાત્મિક
સાધના કેન્દ્ર
(શ્રી સત્શ્રુત-સેવા-સાધના કેન્દ્ર
સંચાલિત)
કેન્દ્ર

-: મુદ્રક-પ્રકાશક :-

ડૉ. શ્રી શર્મિષ્ઠાબેન એમ. સોનેજી
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આધ્યાત્મિક
સાધના કેન્દ્ર, કોબા
કેન્દ્ર

-: પ્રકાશન સ્થળ :-

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આધ્યાત્મિક
સાધના કેન્દ્ર
કોબા - ૩૮૨ ૦૦૭
ફોન: ૮૪૨૮૬૬૨૩૮૬
(કાર્યાલય/એકાઉન્ટસ)
૮૪૨૮૬૬૨૩૭૬
(રિસેપ્શન/આવાસ)
કેન્દ્ર

-: લવાજમ શ્રેণી :-

ભારતમાં
ત્રિવાર્ષિક રૂ. ૪૦૦
આજીવન રૂ. ૨૦૦૦
પરદેશમાં
By Air Mail
ત્રિ-વાર્ષિક : Rs. 4000
\$-80, £-60
આજીવન : Rs. 15000
\$-300, £-220

- (૧) શ્રી સદ્ગુરુપ્રસાદ ..... શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી ૫
- (૨) ધર્મની સર્વાંગી આરાધના ..... પૂજયશ્રી આત્માનંદજી ૬
- (૩) પરમખૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ..... પૂજય બહેનશ્રી ૧૧
- (૪) શ્રી સ્વરૂપ સંબોધન ..... બા. બ્ર. શ્રી સુરેશજી ૧૩
- (૫) સમાચિ માટે પાંચકાળની ..... સમાજ શુતપ્રકાશજી ૧૫
- (૬) પરમનો સ્પર્શ ..... પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ .. ૧૬
- (૭) શ્રી પૂજયપાદ આચાર્ય ..... પ્રા. ચંદાબહેન પંચાલી ૧૮
- (૮) શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર ... શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ખંધાર ... ૨૨
- (૯) સ્વાધ્યાય ..... શ્રી રમેશભાઈ ખંધાર ૨૬
- (૧૦) વિશ્વાસના દેવતા ..... ગૌરીશ પોરીઆ ૩૧
- (૧૧) વર્તમાન શિક્ષણ માંગે છે, ... શ્રી પારુલબેન ગાંધી ... ૩૨
- (૧૨) પૂજયશ્રીની ધ્યાનદશા ..... શ્રી દીપ્તિબેન બાવીસી ૩૬
- (૧૩) સમાજ-સંસ્થા દર્શન ૩૮
- (૧૪) જીવનસંકલ્પ - હિવાળી પુસ્તિકા ૪૨

વર્ષ : ૪૭

સપ્ટેમ્બર-૨૦૨૩

અંક-૦૯

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આધ્યાત્મિક સાધના કેન્દ્ર

(શ્રી સત્શ્રુત-સેવા-સાધના કેન્દ્ર સંચાલિત)

કોબા - ૩૮૨ ૦૦૭ (જિ. ગાંધીનગર, ગુજરાત)

ફોન: ૮૪૨૮૬૬૨૩૮૬ (કાર્યાલય/એકાઉન્ટસ)

૮૪૨૮૬૬૨૩૭૬ (રિસેપ્શન/આવાસ)

mail@shrimadkoba.org, www.shrimadkoba.org

બેંકમાં સીએચ્યુનું દાન ભરવા માટેની વિગત

Bank Detail : Shrimad Rajchandra Adhyatmik Sadhana Kendra

Name of Bank : Kotak Mahindra Bank

Branch : Chandkheda, Ahmedabad - 382424.

A/c. No. : 08390020000044 • IFS Code : KKBK0000839

BANK DETAILS FOR FOREIGN DONORS

IN FAVOUR OF : SHREE SATSHRUT SEVA SADHANA KENDRA

NAME of BANK : STATE BANK OF INDIA

BRANCH : NEW DELHI, MAIN BRANCH 11, PARLIAMENT STREET-110001

A/C NO. : 40102524216 IFSC CODE : SBIN0000691

SWIFT CODE : SBININBB104

INCOME TAX EXEMPTION UNDER SECTION (80G) 5 OF THE INCOME TAX

ACT, 1961. VIDE NO. CIT / GNR / 80G / GNR89 / 2008-2009

INCOME TAX REGISTRATION U.S. 12AA. 041910192

લેખકો / ગ્રાહકો / વાચકોને

- ☞ ‘દિવ્યધ્વનિ’ દર મહિને પ્રગટ થાય છે.
- ☞ કોઈ પણ અંકથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- ☞ ગણ વર્ષથી ઓછી મુદ્તનું લવાજમ સ્વીકારવામાં આવતું નથી.
- ☞ ચેક/ડ્રાઇટ/એમ.ઓ. ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ આધ્યાત્મિક સાધના’ કેન્દ્ર, કોબા’ના નામનો મોકલવો.
- ☞ સહુ સ્વજનો-મિત્રો વધુમાં વધુ ગ્રાહકો નોંધાવીને સહયોગી બને તેવી વિનમ્ર અપેક્ષા છે.
- ☞ ગ્રાહકોએ પત્રવ્યવહારમાં પોતાનો ગ્રાહક નંબર અને પૂરું સરનામું અવશ્ય લખવું. ગ્રાહક નંબર સરનામાની ઉપર લખોલો હોય તે નોંધી રાખવા વિનંતી છે.
- ☞ સરનામામાં ફેરફાર થયાની જાણ તાત્કાલિક કરવા વિનંતી છે.
- ☞ કોઈપણ લેખ સ્વીકારવો કે ન સ્વીકારવો કે ક્રમશઃ લેવો તેનો સંપાદકશીને સંપૂર્ણ અધિકાર રહેશે.
- ☞ લેખકોનાં મંતવ્યો સાથે સંપાદકશીનું સહમત હોવું આવશ્યક નથી.

ગ્રાહકોને નમ્ર વિનંતી

આપના હાલના મોબાઇલ નંબર તેમજ E-mail એફ્રેસ સંસ્થાને આપના ગ્રાહક નંબર સાથે રેકર્ડ અપદેશન માટે તુરત જ મોકલી આપવા વિનંતી.
મો.નં. ૮૪૨૮૬૬૨૩૭૬,
વોટ્સએપ નં. ૮૩૨૭૦૯૦૯૮૩

: મુદ્રણસ્થાન :

ભગવતી ઑફસેટ

૧૫/સી, બંસીધર અસ્ટેટ, બારડોલપુરા,
અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૪
ફોન : ૨૨૧૬ ૭૬૦૩

પ્રાર્થના

હે પરમકૃપાળુદેવ !

આજે સવારે જ્યારે સૂર્ય ઉગ્યો ત્યારે મારા મનમાં એક વિચાર પણ ઉગ્યો છે.

જેમ રસોઈમાં મીહું ન હોય તો ન ચાલે, મીઠાઈમાં મીઠાશ ન હોય તો ન ચાલે, ધંધામાં ધન વગર ન ચાલે, વર્ષ દરભાન વર્ષાંત્રાતુ (વરસાદ) વગર ન ચાલે, તેમ મારા જીવનમાં આપના વિના પણ ન ચાલે. આપના વિના જીવનમાં અંધકાર જ છવાઈ જાય. આપના અમૃતવચનો વિના જીવનમાં શૂન્યતા જ વ્યાપી જાય.

વ્યાવહારિક જીવનમાં તો કદાચ અમુક વસ્તુઓનો વિકલ્પ મળી પણ જાય, પરંતુ પારમાર્થિક જીવનમાં તો આપના શરણનો કોઈપણ વિકલ્પ મને મળતો નથી. સંસારના સંગ-પ્રસંગમાં જ્યારે પ્રતિકૂળતાઓ આવે છે, મન અશાંત થઈ જાય છે, કોઈ ઉપાય જણાતો નથી ત્યારે આપનું શરણ જ મને શક્તિ આપે છે. આપના અમૃતવચનો અમૃતનો છંટકાવ કરે છે, અને મારું મન પરમશાંતિનો અનુભવ કરે છે. મારો જીવનબાગ ફરીથી નવપલ્લવિત થઈ જાય છે. આત્મા પાછો મોકષમાર્ગમાં સ્થિર થતો જાય છે. આવા વારંવારના અનુભવો પછી તો મને આપને એટલું જ કહેવાનું મન થાય છે કે,

“હે પરમકૃપાળુ દેવ!

મન, વચન અને કાયાના જોગમાંથી કેવળીસ્વરૂપભાવ થતાં જેને અહંકાર મટી ગયો છે એવા જે આપ જ્ઞાનીપુરુષ, તેમના પરમ ઉપશમરૂપ ચરણારવિંદ, તેને નમસ્કાર કરી વારંવાર તેને ચિંતવી, તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની હું ઈચ્છા કરું છું. મારી એ અંતરની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા આપ કૃપા કરો. પરમકૃપા કરો.”

ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

શ્રી સદગુરુપ્રસાદ

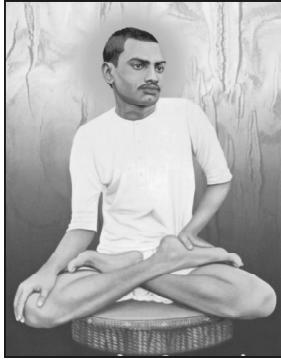
શ્રીમદ્ રાજયંત્રણ

પત્રાંક-૫૨૨

મુંબઈ, ભા.સુદ ૩, રવિ, ૧૯૮૦

જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથાપ્રકારે અનંતાનુંબંધી કોષ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુકૂમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભાણી ચિત્ત વળી આવે છે; વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જુગુભા ઉત્પત્ત થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિત્તવા પ્રત્યે બળવીએ સ્હુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષ્યાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે. અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષ્યાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો, અને અનુકૂમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે; અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી; તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેનાં વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદ્ય આવવા યોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, અવું ખરેખરું તે જીવને ભાર્યાં છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં, લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકમસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યા તે પ્રકારે હવે

સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને

દઢ પરિણામ રાખીને, જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકાર ભાવી, જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ ‘અફળ’ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું, કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે, તેમાં અંતરાય કરનાર ‘હું જાણું છું, એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે કિયાને કેમ ત્યાંથી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ, અનો કદાપિ કોઈ પંચવિષ્યાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદ્યમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું એ આદિ પ્રકાર છે,’ તે જ અંતાનુંબંધી કોષ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે; તથાપિ અત્યારે જેટલું બન્યું તેટલું લાય્યું છે.

ઉપશમ, કાયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્તવને માટે સંક્ષેપમાં વાખ્યા કહી હતી, તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે; જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા સિવાય તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે, એટલે હજુ સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજુ એમ ને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્ત્તી આવે છે, એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે; જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શક્યું નથી. પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.

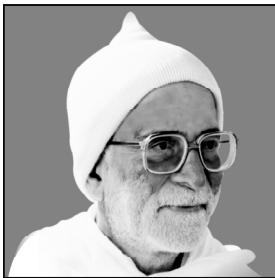
ધર્મની સવાંગી આરાધના (ભાગ-૩)

પરમ શક્તેય સંતશ્રી આત્માનંદજી

આપણે ધર્મની સવાંગી આરાધના વિષય પર ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ. ગત અંકમાં આપણે આ વિષય સંબંધિત કેટલાક મુદ્દાઓ પર વિચાર કર્યો, ચિત્તન કર્યું કે ઉત્તમ સાધકનું, મુમુક્ષુનું જીવન કેવું હોય? અહીં ‘કેવું હોવું જોઈએ?’ એ ‘પ્રપોજલ’ છે અને હોવું, કરવું, બદલવું, સુધારવું વગેરે

પ્રક્રિયા છે. એ સંદર્ભમાં વિચારીએ તો સમ્યગ્રૂદ્ધના આઠ અંગોને વધુ દઢ કરવા અને ન હોય તો તેને પ્રગટ કરવા માટે દરરોજ કેટલા કલાક સાધના થવી જોઈએ? દરરોજ ચાર કલાક તો થવી જ જોઈએ. છ કલાક થાય તો વધારે સાંદું. આપણું ધ્યેય દસ કલાક સાધના કરવાનું છે. એટલું જ નહીં, આ દસ કલાકની યોગ્ય રીતે વહેંચણી પણ હોવી જોઈએ. જેટલી જ્ઞાનની આરાધના, તેટલી ભક્તિની આરાધના. એ બેયની આ કાળમાં મુખ્યતા હોવી જોઈએ. ધ્યાનની આરાધના આપણી શક્તિ પ્રમાણે અડધો કલાક, પોણો કલાક, એક કલાક અને આગળ વધી શકાય તો દોઢ-બે કલાક કરી શકાય. જેવી પોતાની શક્તિ. ધ્યાનમાં વૈરાગ્ય આવી ગયો, ધ્યાનમાં ઈન્દ્રિય અને મનનો સંયમ પણ આવી ગયો. કારણ કે એ બે વિના સાચું ધ્યાન બની શકે જ નહીં. એ આજ્ઞા આપણે ‘મોક્ષપાહૃત’ની હત મી ગાથાથી જાણવી.

આદારનો વિજય, નિદ્રાનો વિજય, આસાનનો વિજય, અને કાંતાનો આશ્રય, આત્માનુભવી સદ્ગુરુ પાસેથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું અને તેની સિદ્ધિ અર્થે ધ્યાન, એકાગ્રતા અને ચિત્ત-સ્થિરતાનો મહાન ઉદ્ઘમ કરવો- એવી છ આજ્ઞાઓ ભગવાને આપેલી છે. એમાં ધ્યાન કરવા ઈચ્છે છે એને માટે જ્ઞાન અને ભક્તિ સાથે વૈરાગ્ય તેમજ

યથાશક્તિ ઈન્દ્રિયનો સંયમ પણ આવશ્યક છે.

વવહારિક રીતે આ મુદ્દાઓ પર વિચારીએ તો શક્તિને એટલે કે શરીરની શક્તિને પરમાર્થમાં વાપરવી. સાધકની કક્ષા કઈ છે, એ ક્યાં સાધના કરે છે એના પર એ આધારિત છે. રોજ એક કલાક, બે

કલાક, ત્રણ કલાક સાધના ઉપરાંત અન્ય સાધનો જેવા કે સાધકો, સંતોની સેવા, સાધુજીનો કે અન્યોની સેવામાં પણ સમય ગાળવો જોઈએ. કેટલો સમય ફાળવ્યો છે એના પર આધાર છે. કોઈક જીવ અંતર્મુખી હોય તો એકાદ કલાક જ સેવા આપે, કોઈ કર્મયોગી હોય તો એ ચાર-પાંચ કલાકની સેવા આપે. બની શકે કે ધ્યાન કરવાની એનામાં શક્તિ નથી અથવા એવી અભિરુચિ નથી, એની સમુચ્ચય યોગ્યતા નથી. તો કંઈ વાંધો નહીં. કોઈનો એક પુત્ર ડૉક્ટર છે, બીજાએ એન્જિનિયરિંગ કર્યું છે, એક એમ.એલ.એ. છે અને એક મેટ્રિક જ ભાડયો છે. તો મા-બાપ માટે કોઈ એક અણખામણો છે એવું નથી હોતું. બધાનો સમાન ઉછેર કર્યો હોય પણ પછી તેઓ પોતાની યોગ્યતા, ક્ષમતા અને અભિરુચિ પ્રમાણે આગળ વધ્યા હોય એવું બને.

ધ્યાનની વાત કરીએ તો પ્રાયે આ કાળે એડવાન્સ ધ્યાનની સિદ્ધિની સંભાવના લગભગ નહિવત્ત છે. એટલે સેવા અને ભક્તિ સાધનાના અનિવાર્ય અંગ છે. વચ્ચનામૂતમાં બેત્રાણ સંદર્ભ ઉલ્લેખનીય છે. કૃપાળુદેવ કહે છે કે, જીવ એમ માને છે કે આમ ધ્યાન કરવાથી મોક્ષ થશે પણ જ્ઞાનીપુરુષના લક્ષ્યમાં છે કે જીવનું કલ્યાણ શેમાં છે. તેમજ ‘સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પામતો નથી.’ હવે કોઈ જીવ ધ્યાનયોગી હોય, કોઈ જીવ

ભક્તિયોગી હોય, કોઈ કર્મયોગી પણ હોય. કોઈ એકની મુખ્યતા હોઈ શકે પણ બીજાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ભક્તિવાળા જ્ઞાનમાર્ગને કહે કે “આ બધાનો અર્થ નથી, ભક્તિ કરો.” અને જ્ઞાનમાર્ગ ભક્તિમાર્ગને કહે કે, “આ શું રાગડા તાણો છો, ભક્તિ શું કરો છો, શાસ્ત્ર વાંચો” તો એ બંને આત્માર્થી નથી. આત્માર્થના મોઢામાં ક્યારેય એવો શબ્દ હોય નહીં કે જે અપમાનજનક હોય. ખરાબમાં ખરાબ માણસને પણ વફવાની પદ્ધતિ એવી હોય કે એમાં કોઈ અપમાનજનક શબ્દ ન હોય, કોઈ માણસનું મન ભેદાઈ જાય, કોઈનું હદ્દય દુઃખ પામે એવી એની વાણી હોતી નથી.

આપણે શક્તિની વાત કરી- જે સેવા કરવામાં વાપરવાની છે. એમાં શરીરની શક્તિ પણ આવી જાય છે. મધ્યયુગના સંતોની એ વિશેષતા છે- ‘સેવા અને સુભિરન’ “તન સે કરો સેવા ઔર મન સે કરો સુભિરન” આ સામાન્ય આવશ્યકતા છે. કેમકે જીવમાં જીવાં સુધી સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી તેનામાં ઊંચી કક્ષાની સાધના કરવાની યોગ્યતા આવતી નથી. આપણા બાળકો કે ઘરના નાની વયના સ્વજનો ધર્મ તરફ વળે તો આપણે ઉરીએ છીએ કારણકે આપણને પોતાને જ ધર્મમાં સાચી શ્રદ્ધા નથી. આપણે ઉરીએ છીએ કે એ આ માર્ગ જતો રહેશે તો ? આપણે સમાજથી પણ ઉરીએ છીએ. આ એ વાત દર્શાવે છે કે આપણું જીવન પાણીમાં ગયું અને હજી પાણીમાં છે કારણકે ધર્મ કરવાથી મારો દીકરો દુઃખી થશે એવી કલ્યાના એ મૂળભૂત મિથ્યાત્વ છે.

કૃપાળુદેવે ‘ધર્મ’ વિશે ઘણા કવિત લખ્યા છે -

“ધર્મ વિના પ્રીત નહીં, ધર્મ વિના રીત નહીં,
ધર્મ વિના હિત નહીં, કથું જન કામનું;
ધર્મ વિના ધ્યાન નહીં, ધર્મ વિના જ્ઞાન નહીં,
ધર્મ વિના ભાન નહીં, જીવું કોના કામનું?”

આ બધા પદો ધર્મની મહત્ત્વા દર્શાવે છે. રામ રાજા હતા તો પણ ધર્મ કર્યો. કૃષ્ણ પણ રાજા હતા તો પણ ધર્મ કર્યો. મહાવીર ને બુદ્ધ તો રાજા

હતા ત્યારે પણ ધર્મ કર્યો, પછી વિશેષ ધર્મ કર્યો. માટે ધર્મથી ડરવું નહીં. ‘ભોગમાં જ સુખ છે’ એવી કલ્યાના જ અનંત સંસારનું કારણ છે. પર-દ્રવ્યમાંથી સુખ મળશે એવી માન્યતા મુમુક્ષુની તો ન જ હોય. માટે સ્વજનોમાં, સગાંવહાલામાં ધર્મની વહેંચણી કરવી, ધર્મની લ્હાણી કરવી. ધર્મના પ્રસારની લ્હાણી કરવી તેમજ એ બધાંને પણ ધર્મમાં પ્રીતિ થાય તેવા આયોજનો કરતા રહેવું. જગતના જીવોને ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ ઊપજે અવું કરવું.

રુચિ એટલે દાસ્તિ, પ્રતીતિ, Inclination. રુચિ એટલે અંદરનો ઝુકાવ. તીર્થકર થવાની સોળ કારણભાવનામાં એ સૌથી પ્રથમ છે. રુચિ એટલે દર્શનવિશુદ્ધિ, શ્રદ્ધાની વિશુદ્ધિ. જેની શ્રદ્ધા સાચી તે જીતી જવાનો. પણ શ્રદ્ધા અંદરની હોવી જોઈએ. બહારથી તો બોલીએ -

“હે ભગવાન! હું તમારે શરણો છું, હે ગુરુ! હું તમારે શરણો છું. મારે હવે ધર્મ કરવો છે.” પણ ધર્મ કરવાનો આવે ત્યારે તબિયત સારી ન હોય, દીકરાના લગ્ન હોય, સીજન ચાલી રહી હોય, કોઈની કે ઈન્કમટેક્ષની તારીખ હોય વગેરે વગેરે. ક્યારેક આવું બને એ બરાબર છે પણ ધીમેધીમે એ બધું ઓછું કરવું જોઈએ. તો જ આગળની ધર્મદશા પ્રગટે એમ કૃપાળુદેવે કહ્યું છે, એવું જ દરેક જ્ઞાની ભગવંતોએ કહ્યું છે. કૃપાળુદેવે તો અવરોધરૂપ બનતી આ ચાર શ્રેણીઓ દર્શાવી છે-લોક પ્રતિબંધ, સ્વજન પ્રતિબંધ, દેહાદિ પ્રતિબંધ અને સંકલ્પવિકલ્પ પ્રતિબંધ.

રુચિ અથવા દાસ્તિ એ કોઈક વાર કરવાની વાત નથી. એ કાયમ રહેવી જોઈએ. જો કે અધરું છે. ભગવાન પ્રત્યે દાસ્તિ કરવી છે તો કઈ રીતે કરાય? બે રીતે કરાય-એક તો ભગવાનને યાદ કરીને. અલબત્ત એ પણ દાસ્તિ છે અને ખરેખર તો એ જ લક્ષ્ય છે. પરંતુ ભગવાનને યાદ કરવા છે એવી અંતરમાં જે તાલાવેલી છે એ બીજી દાસ્તિ છે. એ તાલાવેલી જેટલી વધારે હોય તેટલા ભગવાન યાદ આવ્યા વિના રહે નહીં. એ ધીમે - ધીમે પાકે. માટે ભગવાનને એવી પ્રાર્થના કરવી. જેમ કે દેવચંદ્રજી

મહારાજના પદમાં એ આવે છે - નિશ્ચયનયથી- “નિજ આત્મસ્વરૂપ સદા મુજ સાંભરો...” એવું કરો પ્રભુજી, કે મને મારો આત્મા જ યાદ આવે. પણ આત્મા યાદ આવવો ઘણી અધરી વાત છે. પહેલા ભગવાન યાદ આવે, ત્યાર બાદ સદ્ગુરુ યાદ આવે, સંતો યાદ આવે, ધર્મકરણી યાદ આવે, તે પછી આત્મા યાદ આવે કારણકે આત્માનો પરિચય કરવો એ આગળની ભૂમિકા છે. તો એ રુચિ આપણે કેળવવી અને તે માટે જ્ઞાનીઓએ સત્તસંગને મુખ્ય સાધન કર્યું છે.

જેને લાગી છે તેને જ લાગી છે અને તેના ચરણસંગથી લાગી છે. એટલા માટે મીરાંબાઈએ કહ્યું કે, લોકલાજને છોડીને, રાણાની વાતનો અસ્વીકાર કરીને હું તો સાહુના સંગમાં બેસું છું. હમણાં એક મહારાજજીને મળવાનું થયું. તેઓ કહેતા હતા કે પચ્ચીસ વર્ષ થયા, હું આખા દેશમાં ફર્યો છું. એક મને પંજાબ બહુ ગમ્યું, એક હરિયાણા બહુ ગમ્યું અને બેંગલોરની આજુબાજુનો પ્રદેશ ગમ્યો. આ ત્રણેય પ્રદેશોના લોકો પણ એવા ને એ જગ્યાઓ પણ એવી. આ ગ્રાસંગિક વાત છે. ક્ષેત્રો તો બધાં જ પર-દ્રવ્ય છે. પણ આપણે ક્ષેત્ર પણ પણ પસંદ-નાપસંદ કરીએ છીએ. ધર્મ માટે આપણે હોટલમાં કે સિનેમામાં કે કલબમાં જઈને નથી બેસતા, પણ સત્તસંગમાં કે મંદિરમાં જઈને બેસીએ છીએ. કેમ? હોટલમાં જઈને માણા જપવા ન બેસાય. ત્યાં જે વિવિધ ખાદ્ય પદાર્થોની સુગંધ આવતી હોય, જાતજાતના લોકો આવતા હોય અને વિવિધ વિષયો પર વાત ચાલતી હોય ત્યાં માણા જપતા ફાવે નહીં. એકાગ્રતા થાય નહીં. અરે! આમ પણ આવા સ્થળોએ ન જવું હિતાવહ છે. આ બાબતમાં તો કૃપાળુદેવની શિક્ષાપાઠ-૧૦૦માં આજ્ઞા છે કે- “અયોગ્ય સ્થળે જવું નહીં.”

કોઈ કહે કે અમસ્તાં મિત્રને કંપની આપવા જાઉં તો શું વાંધો? અપવાદરૂપે હોઈ શકે પણ આપણે અત્યારે એ સ્થિતિમાં નથી. વ્યવસાયને લગતી કોઈ અસાધારણ વાત બને અને જવાનું થાય તો જુદી

વાત છે. આપણી યુવા પેઢી આ વાત માને નહીં. પ્રશ્ન પૈસાનો નથી. બિઝનેસ પાર્ટીને ઘરે બોલાવી શકાય, થોડા વધુ પૈસા ખર્ચવા હોય તો ખર્ચી શકાય. આમ, આવી સ્થિતિને બની શકે તો ટાળવી. વર્તમાન સમયમાં આ બાબતે વિચારવા જેવું છે. વર્તમાનમાં ધનવાન લોકોના ઘરે લગ્ન વગેરેનું આયોજન હોટલમાં થાય છે. બની શકે તો આ પદ્ધતિ ટાળવા જેવી છે. જ્યાં પરમાટી વગેરે ખવાતા હોય, દારૂ પીવાતો હોય અને એવા લોકોનો સમાગમ થાય, એવી જગ્યાઓએ જવાનું પ્રયોજન જ રાખવું નહીં. અયોગ્ય સ્થળે જવું નહીં. અહીં ‘આજ્ઞા એ જ ધર્મ’. શાસ્ત્રો વાંચીને જે બ્રહ્મચર્ય પાળતો હોય તેનું બ્રહ્મચર્ય બે-ચાર વર્ષ જ ટકે પણ ગુરુની આજ્ઞાથી બ્રહ્મચર્ય આદિ ધર્મ પાળતો હોય એની દફતા જુદી હોય. એને કહ્યું હોય કે એવી જગ્યાએ ન જવું તો તે ન જ જાય. આજ્ઞાપાલન એ જ ધર્મ. ખરેખર તો જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞા આપણી રક્ષક છે પણ આપણી એમાં શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ અને આપણે દફતાથી એનું પાલન કરતાં હોવા જોઈએ.

માટે રુચિ માટે વધુ કહેવાની આપણી શક્તિ નથી. એકલી રુચિથી શ્રેણિક મહારાજ મહાપદ્મ તીર્થકર થવાના છે.

“પ્રત નહીં પચખાણ નહિ, નહિ ત્યાગ વસ્તુ કોઈનો, મહાપદ્મ તીર્થકર થશે, શ્રેણિક ઠાણંગ જોઈ લો.”

હુનિયાનું સૌથી મોટું પદ એમને જોઈતું નથી તો પણ મળ્યું. કેમ? એનું કારણ છે શ્રદ્ધા, અંતરંગ શ્રદ્ધા, પૂરી શ્રદ્ધા. એટલે જે શાસ્ત્રભાષામાં ‘દર્શનવિશુદ્ધિ’ કહી છે એ શ્રદ્ધાનું આ મહત્વ છે. શંકા:- આપણને સંતોનો, આચાર્યોનો કે મોટા પુરુષોનો બોધ મળતો હોય (મુખ્યત્વે પ્રત્યક્ષ બોધની વાત છે, ઉપલક્ષથી પરોક્ષ બોધ પણ જાણી લેવો) અથવા જ્ઞાનીનો બોધ સાંભળતા હોઈએ, સત્પુરુષની વાણી સાંભળતા હોઈએ તો એ સાંભળતા-સાંભળતા આપણા મનમાં બીજો કોઈ વિકલ્પ આવે તો એ વિરાધના કહેવાય?

સમાધાનાં:- ત્યારે સૌ પ્રથમ આપણે કયો વિકલ્પ

આવ્યો? કેવો વિકલ્પ આવ્યો? અનું વિશ્વેષણ કરવું જોઈએ. “આ ખોટા છે, એ કંઈ સમજતા નથી, એ બધું જે કહી રહ્યા છે એ બધું મને ખબર છે” એવો વિકલ્પ આવે તો એ વિરાધના છે. કારણકે જ્ઞાની પુરુષ માટે એવું વિચારવું યોગ્ય નથી. આપણે એમ વિચારવું કે મારા મનમાં આ બરાબર બેસતું નથી. ભગવાન પણ એવું કહેતા નથી કે મારી વાત માની લે. ભગવાન સૌથી ઉદાર અને ન્યાયના પુરસ્કર્તા છે. આપણે હજુ ભગવાનને ઓળખ્યા નથી, એટલે આપણે આપણી કલ્પનાથી ભગવાન વિશે અમુક - અમુક માન્યતા રાખીએ છીએ કે ભગવાન કે જ્ઞાની પુરુષો આવા હોય. ભગવાન તો આપણને પ્રેમથી કહેશે -

“હે ભાઈ! હે વત્સ! તું વિચાર, તું સાંભળ, તું શાંત થા અને સર્વ પ્રકારે વિચાર કર્ય પછી તને હિતકર લાગે, રૂકું લાગે એ તું સ્વીકાર કર. અમે આવો અનુભવ કર્યો છે.”

જ્ઞાની પુરુષો પોતાનો અનુભવ અને પોતાનું મંત્વ સ્પષ્ટપણે રજૂ કરીને કહે છે કે એમે આવો અનુભવ કર્યો છે. તેઓ મંત્વને થોપતા નથી. માટે સુયુક્તિ એમનું એક મુખ્ય સાધન છે. શ્રદ્ધા એકલી નહીં, સમ્યક્ શ્રદ્ધા તે મોક્ષમાર્ગ છે. શ્રદ્ધા આવશ્યક છે, શ્રદ્ધા તે ઉપકારી છે પણ એ સમ્યક્ શ્રદ્ધા. એટલે કે પૂર્વપર વિચાર કરીને મનમાં પરીક્ષા કરીને, ન્યાયને અનુસરીને કરવામાં આવેલ નિર્ણય અને નિર્ણય પ્રમાણેની માન્યતા એ જરૂરી છે.

ઉમાસ્વામી ભગવાનના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. એમણે એક ધરની બહાર લખેલું સૂત્ર જોયું - “દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ” તો એમણે સુધારીને આગળ એક શષ્ટ ઉમેર્યો, “સમ્યગ્”. “સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ” લખનાર વ્યક્તિએ આવીને જોયું અને પત્નીને પૂછ્યું આ કોણે લખ્યું? એ ક્યાં ગયો? પત્નીએ દિશા બતાવી એ તરફ એ દોડી ગયો અને ઉમાસ્વામીને શોધી એમના ચરણમાં નમી પડ્યો. ‘ભગવાન, આપે તો મારી આંખો ખોલી નાખી.’

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું સમ્યક્ હોવું જરૂરી છે. સુયુક્તિ દરેક વખતે હોય એવું ન પણ બને. માટે જ્ઞાની સમજાવે છે કે જ્ઞાન એટલે કે જ્ઞાનનાર સત્તા, જે છે, એ જ તારું સ્વરૂપ છે અને રાગાદિ, કામ, કોધાદિ વિકારો તેમજ કર્મબંધના, આખ્રવના જે કારણ-ભાવો છે એ તારો સ્વભાવ નથી, એટલું જાણી લે. જાણે છે તે હું અને જે જણાય છે તે પર. જાણીને પછી રાગ-દ્રેષ્ટ કરે તે નહીં, માત્ર જાણે તે તું અને જે જણાય તે તું નહીં. નિશ્ચયનયથી એટલું જે અંતરમાં સમજી લે એને બધાય શાખો અને બધીય સુયુક્તિઓ આવડી ગઈ સમજો. પણ એ વાત ધીમે ધીમે મનમાં બેસે. આપણે સાધના ચાલુ કરીએ કે તરત થોડા દિવસોમાં સમ્યક્ત્વ ન થાય. કૃપાળુદેવ કહે છે - “દીર્ઘકાળ સુધી યથાર્થ બોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે.” પત્રાંક ટ્પહમાં એને માટે પાંચ બળ પ્રાપ્ત કરવાના કહ્યાં છે -

“જિજ્ઞાસાબળ, વિચારબળ, વૈરાગ્યબળ, ધ્યાનબળ અને જ્ઞાનબળ વર્ધમાન થવાને અર્થે આત્માર્થી જીવને તથારૂપ જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ વિશેષ કરી ઉપાસવા યોગ્ય છે. તેમાં પણ વર્તમાનકાળના જીવોને તે બળની દફ છાપ પડી જવાને અર્થે ધંધા અંતરાયો જોવામાં આવે છે, જેથી તથારૂપ શુદ્ધ જિજ્ઞાસુવૃત્તિએ દીર્ઘકાળ પર્યત સત્ત્વમાગમ ઉપાસવાની આવશ્યકતા રહે છે.”

ચપટી વગાડતાં શ્રદ્ધા ન થાય. અનંતકાળના કુસંસ્કાર છે. પૂર્વના કેટલાય ભવોનું વિપરીત શ્રદ્ધાન એમ એકદમ ન તૂટે.

“અનંત કાળથી આથડ્યો, વિના ભાન ભગવાન; સેવા નહિ ગુરુ સંતને, મૂક્યું નહિ અભિમાન.”

આમ છે છિતાં પણ -

“સદગુરુના ઉપદેશથી, આયું અપૂર્વ ભાન; નિજપદ નિજમાંહી લધ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન.”

બને સાચાં છે પણ ધર્મ કોના માટે છે? આશાવાદી, ધૈર્યવાન, વીર, ધીર, પરાકમી એવા પુરુષો ધર્મને પામી શકે. જો એ વિકલ્પ માત્ર આવે તો એ વિરાધના નથી અને એ વિકલ્પ જો છેવટે

તત્ત્વનો નિર્ણય કરવામાં સહાયરૂપ બનતો હોય તો જ્ઞાનીપુરુષો કહે છે કે તો વાંધો નહીં. એટલા માટે કહ્યું છે “કર વિચાર તો પામ.”

આત્મસિદ્ધિમાં બધું ટૂંકમાં કહ્યું છે. આ ગાથામાં કહ્યું છે ને -

“ખૂબ પદના ખટપ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર.”

ગુજરાત પ્રાંત છે, ને કળિયુગ છે અને જગતના જીવોની બુદ્ધિ, શક્તિ ઓછી છે એટલે અમે ટૂંકમાં કહ્યું છે. પણ જો તને કોઈ સંત મળે તો તું આત્મસિદ્ધિનાં એક-એક અંગનો વિસ્તારથી વિચાર કરજે. એમાં તને આખોય મોક્ષમાર્ગ હસ્તામલકર્વતુ મળી જશે. એ સર્વાગતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણે વિચાર કરીએ. મીમાંસા એટલે કે સૂક્ષ્મ પૃથ્વકરણ, ન્યાયાદિ સુયુક્તિથી તત્ત્વનું સૂક્ષ્મ પૃથ્વકરણ કરવું. મીમાંસા એટલે શું એ સાદી ભાષામાં, સાદા દિદ્ધાંતથી સમજીએ.

વાંદરાઓ બેઠા હોય ત્યારે એક વાંદરો બીજાના વાળમાં જીણવટથી કર્દી શોધતો હોય. જીણી નજરથી શોધીને કર્દી ખેંચી કાઢે. એવું જ અન્ય એક જોયેલું દર્શય, કદાચ ઘણાએ જોયું હશે. દાતણ વેચવા કોઈ બાઈ બેઠી હોય, એની પાછળ એની દીકરી બેઠી હોય. એ એની માંના માથામાંથી એક એક વાળમાં શોધી શોધીને જૂ કાઢતી હોય. એ મીમાંસા કરતી હોય છે. આ તો રમૂજની વાત થઈ. પણ મહાપુરુષો કહેતા હોય છે કે આપણા આત્મામાં જૂ ને લીખ (વિભાવભાવો) પેસી ગયા છે. આપણે એ બધાને ધીમેધીમે કાઢવાના છે. પણ એ કામ ઉત્તાપણથી ન થાય. વાર લાગે. છતાં જલ્દી પણ થઈ શકે. ઘણા વર્ષોથી અંધારું હોય અને આપણે દીવો લઈ આવીએ તો અંધારું કેટલી વારમાં જાય? વર્ષોનું અંધારું હોય તો પણ તરત જ જાય -

“દિલમાં દીવો કરો રે દીવો કરો,
કૂડા કામ, કોધને પરિહરો રે... દિલમાં દીવો કરો.”

પણ આ તો અધ્યાત્મની પદ્ધતિ થઈ.

સિદ્ધાંતની પદ્ધતિથી એટલું સહેલું નથી. દિદ્ધાંતને સર્વ રીતે દાદ્ધાંતમાં ન સમજવું. દિદ્ધાંત તો સમજવા માટે હોય. ભગવાનને ખુદને પણ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરતા હજાર - હજાર વર્ષ લાગ્યા, ચાર જ્ઞાનના ધણી હોવા છતાં. દીક્ષા લીધા પછી કેટલા ઊંચા પરિણામ હોય ત્યારે મનઃપર્યય જ્ઞાન થાય. છતાં એવું બન્યું. માટે જ સાધનાનું અભિમાન ન કરવું, સિદ્ધિનું અભિમાન ન કરવું અને સ્વચ્છંદ ન કરવો. ‘મને આટલી સિદ્ધિ પ્રગટી ગઈ છે, મને આત્માનો અનુભવ થઈ ગયો છે. હું તો આટલા વ્રત પાળું છું, મને શું વાંધો આવે. હવે તો મને મોક્ષ પણ તરત મળી જશે’ એવા ભાવ લાવવા નહીં. નિરંતર પરમાત્મા, સદગુરુના દાસ થઈને રહેવું. એમાં આપણી બધાની સલામતી છે. છકી જવું નહીં કારણકે મોહ બધાને પછાડે છે, ભલભલાને પછાડે છે. તો સત્પુરુષોની વાણી સાંભળતા સાંભળતા આપણને વિકલ્ય થાય તો વાંધો નથી. પરંતુ જો પહેલેથી જ અભાવ કે શંકા થઈ જાય તો એ દોષનું કારણ છે. કારણકે આપણે વિચાર કરતા રહીશું કે ભગવાન તો કહે, એવું કઈ હોય નહીં.

“અથવા દેહ જ આત્મા, અથવા ઈન્દ્રિય પ્રાણ;
મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું અંધાણ.”

એવી શંકા ઉતામ મુમુક્ષુને ન હોય. આત્મસિદ્ધિમાં કોણે શંકા કરી છે? સામાન્ય શિષ્યએ કે જે પ્રારંભિક કક્ષાનો છે. એને એવી શંકા અંતરમાં થાય. જ્ઞાનીને પણ કોઈકવાર થાય. કેમ? કારણકે વર્તમાનમાં ક્ષયોપશમ સમ્યક્ જ્ઞાન છે. એટલે કોઈવાર અપ્રયોજનભૂત બાબતમાં ક્ષણવાર માટે એવો એક વિચાર આવી જાય. શંકા થઈ જાય. તરત સમાધાન આવી જાય કે ભગવાને કહ્યું છે, તે જે અનુભવ્યું હતું તે તારું સ્વરૂપ છે, આ તારું સ્વરૂપ નથી. આ બધું તો પુણ્ય છે. એમ કહીને ભગવાનની વાણી દ્વારા અને કિંચિત્ પોતાના અનુભવ દ્વારા વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે. તો આ પ્રમાણે યથાપદવી સમજવા યોગ્ય છે.

(કમશા:)

પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના અમૃત્ય સુવચનોની લઘુત્વભાવે વિચારણા

(આધાર: શ્રીમદુ રાજચંદ્ર વચનામૃત હાથનોંધ ૩/૨૩)

પૂજય બહેનશ્રી ડૉ. શર્મિષ્ટાલેન સોનેશ્રુ

“અહો! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય સન્માર્ગ -
અહો! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસપ્રધાન માર્ગના મૂળ
સર્વજ્ઞદેવ:-

અહો! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસ સુપ્રતીત કરાવ્યો એવા
પરમહૃપાળું સદ્ગુરુદેવ - આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે
જ્યવંત વર્તો, જ્યવંત વર્તો.”

પ્રથમ પદ : અહો ! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય સન્માર્ગ :- આપણે બહુ પુણ્યના ઉદ્યથી આ કાળે મનુષ્યભવ પાચા છીએ, એ પણ વિશ્વનું એક આશ્ર્ય છે. આ જીવ આ જગતમાં જ્યારે કોઈ પહેલા ન જોઈ હોય તેવી પ્રભાવશાળી, સુંદર, ઈન્દ્રિયોને અતિશય આકર્ષક વસ્તુઓ, વ્યક્તિઓ, સંજોગો પ્રસંગો-ઘટનાઓ જુએ છે ત્યારે આશ્ર્યથી ‘અહો !’ શબ્દ કહેવાઈ જાય છે. જેમ કે તાજમહાલ, એફીલ ટાવર, સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી વગેરે. હવે જ્યારે વિચારણ વ્યક્તિ-ઉત્તમ સાધક- મુમુક્ષુ પોતાના પરમ કલ્યાણનો-પરમ આનંદ પ્રામ કરવાનો માર્ગ મહાભાગ્યના ઉદ્યથી અને સદ્ગુરુકૃપાથી પામે છે - દર્શન કરે છે, ત્યાં જ તેના મુખમાંથી ‘અહો !’ શબ્દ સરી પડે છે. પરમકૃપાળુદેવ પણ આવો સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય માર્ગનો અલૌકિક શાંતરસ પીને અત્યંત આશ્ર્ય પામી ગયા છે. તેથી કરુણા કરીને એ શાંત રસપ્રધાન સન્માર્ગનું આપણને ભાન કરાવી રહ્યા છે.

આ વિશ્વમાં સર્વોત્કૃષ્ટ શું છે ? જગતની દાખિથી જીવની પોતાના કલ્પના અનુસાર જુદુંજુદું હોઈ શકે પણ જેને પોતાનું પરમકલ્યાણ કરવું છે, શાશ્વત નિજાનંદ પ્રામ કરવો છે તેને માટે ગ્રાણ સર્વોત્કૃષ્ટ તત્ત્વો સત્પુરુષોએ - મહાક્ષાનીઓએ (પરમકૃપાળુદેવે) પોતે અનુભવીને કહ્યાં છે :-
 (૧.) શાંત રસમય સન્માર્ગ.

(૧) શાંત રસમય સન્માર્ગો

(२) शांतरसप्रधान मार्गिना भूष श्री सर्वज्ञदेव

(૩) શાંતરસ સુપ્રતીત કરાવ્યો એવા પરમહૃપાળું
સદ્ગુરુદેવ.

શાંત રસમય સન્માર્ગ : આ માર્ગ અનાદિથી છે. શાશ્વત છે. તે જ માર્ગે ચાલીને મહાજ્ઞાની-તપસ્વી પુરુષો પરમ પુરુષાર્થ કરીને પરમશાંતિ તથા પરમ આનંદ પામ્યા છે, જેઓને આપણે સર્વજ્ઞ કહીએ છીએ. તેઓ કરુણા કરીને આપણાને સન્માર્ગ દર્શાવી રહ્યા છે.

આવો શાંત રસમય સન્માર્ગ તે સુધારસ-
એટલે અમૃતરસ-આત્માનુભૂતિનો માર્ગ છે, જે
વાણીનો વિષય નથી પણ માત્ર અનુભવગમ્ય છે,
પરમકૃપાળુદેવ 'કૈવલ્યબીજ' કાવ્યમાં કહે છે :-

“ਵਹ ਸਤਿ ਸੁਧਾ, ਦਰਸਾਵਹਿਂਗੇ,
ਅਤੁਰਾਂਗੁਲ ਹੈ ਫਗਸੇ ਮਿਲਹੋ ;
ਰਸ ਟੇਵ ਨਿਰੰਜਨ ਕੋ ਪਿਵਹੀ,
ਗਹਿ ਜੋਗ ਜੁਗੋਜੁਗ ਸੋ ਜਵਹੀ.”

- १ पत्रांक २६५

તે આત્મસ્વરૂપ કેવું છે? પરમ શાંત રસસ્વરૂપ છે. આત્માનુભવરૂપ શાંતરસ પીનાર કોઈ વિરલા નિરંજનદેવ એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્મા છે કે જેનો જોગ પામીને જીવ અજર અમર થાય છે તથા તે નિજાનંદ પદમાં અનંતકાળ રહે છે. જે સાધક, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનીઓના આશ્રિત એવા શાંતરસમય સન્નમાર્ગ (મોક્ષમાર્ગ) માં નિત્ય રહે તે કરીને આ વિશ્વનું સર્વोત્કાષ પદ-મોક્ષપદને પામે છે. પરમ ભક્તિ એ જ શાંત રસમય માર્ગ છે. આવા પરમકૃપાળુદેવ અલૌકિક શાંત રસમય મોક્ષમાર્ગની દૃઢતા કરાવવા સાધકને કરૂણાથી કહે છે.

★ “પાયાકી યે બાત હૈ, નિજ છંદનકો છોડ,
પિછે લોગ સત્પુરુષ કે, તો સબ બંધન તોડ.”

- શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ.૨૫૮

વ. પત્રાંક ૧૯૪ માં પરમદૂપાળુદેવે જગ્યાવે છે,
 “ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે
 એવા જ્ઞાનીપુરુષના ચરણારવિંદ તે પ્રત્યે અચલ પ્રેમ
 થયા વિના અને સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના
 સત્ત્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને આવેથી અવશ્ય
 તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે, તેની
 દર્શાને પામે છે. આ માર્ગ સર્વ જ્ઞાનીઓએ સેવ્યો છે,
 સેવે છે અને સેવશે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એથી અમને થઈ
 હતી. વર્તમાને એ જ માર્ગથી થાય છે અને અનાગત
 કાળે પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો એ જ માર્ગ છે. જે કોઈ પણ
 પ્રાઇલ ધૂટવા ઈથે છે તેણે અખંડવૃત્તિથી એ જ માર્ગ
 આરાધવો.”

★ “બે અક્ષરમાં માર્ગ રહ્યો છે, અને
 અનાદિકાળથી એટલું બધું કર્યા છતાં શા માટે પ્રામ
 થયો નથી તે વિચારો !”

- વ.પત્રાંક ૧૯૬

★ “ધ્યાન ધ્યાન પ્રકારથી મનન કરતા અમારો
 દઢ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે અને

તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં
 મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે.”

- શ્રી રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૦૧

★ એમ દેવ જિણાંદે ભાબિયું રે,
 મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, મૂળ.
 ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે,
 સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ. મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે

- શ્રીમદ્ વ.પત્રાંક ૭૧૫

આ પ્રમાણે યુગપુરુષ પરમદૂપાળુદેવે
 અલૌકિક એવા શાંતરસમય સન્માર્ગ પ્રત્યે સાંનંદ
 આશ્ર્ય વ્યક્ત કર્યું છે. આવો સર્વોત્કૃષ્ટ રસમય માર્ગ
 તેઓએ પામી લીધો છે અને કરુણા કરી આપણને તે
 પ્રામ કરવા માટે સત્પુરુષના ચરણમાં રહેવાની આશા
 કરે છે.

★ “શ્રમણો જિનો તીર્થકરો આ રીત સેવી માર્ગને,
 સિદ્ધિ વર્યા નમું તમને નિર્વાણના તે માર્ગને”

- શ્રી પ્રવચનસાર-૨૦૦

શ્રી સદ્ગુરુચરણાર્પણમસ્તુ

મિશ્ના મિ દુક્કડમ્

“જાણો-અજાણો, વારે-તહેવારે, અમે ને તમે, જાહુ કરી બેસીએ છીએ ભૂલ;
 ભૂલી જાયો એ ભૂલોને, નહિતર એ જ ભૂલો, આપણને ખૂંશો બનીને શૂલ.”

જીવનપંથ એટલો લાંબો અને અટપટો છે કે જો એને વારંવાર ક્ષમાપનાથી સ્વચ્છ કરવામાં ન
 આવે તો એ કચરાપેટી બની જશે. ક્ષમા માગવી હજી સરળ છે, પરંતુ ક્ષમા આપવી એ કોઈ નિર્બળ
 વ્યક્તિનું કામ નથી. એ તો માત્ર શૂરવીરોનું જ કામ છે.

શત્રુતા મનમાં રાખીને ધર્મની ઉપાસના કરવી એ વ્યર્થની કસરત કરવા જેવું છે. ભૂલ તો કોઈ
 પણ વ્યક્તિથી થઈ શકે અને એ મૈત્રીના સંબંધોમાં તિરાઝ પાડી શકે છે. આ વેરને કે મનદુઃખને ક્યાં
 સુધી જીવંત રાખીશું ? ક્યાંક એવું ન બને કે આ મનદુઃખને કે વેરને મનમાં રાખીને જ આપણે
 દુનિયામાંથી વિદાય લઈ લઈએ ! જો આવું બને તો આ મનુષ્યજીવનની સહૃથી મોટી દુર્ઘટના લેખાશે.
 ક્ષમાપના જ આ દુર્ઘટનાને નિવારવાનો એક માત્ર ઉપાય છે.

જાણતાં-અજાણતાં અમારા તરફથી આપને કંઈ પણ મનદુઃખ થયું હોય તો ‘દિવ્યધ્વનિ’ ના સુશ્રી
 વાચકમિત્રોને સમસ્ત કોબા પરિવાર તથા તંત્રી તરફથી ભાવપૂર્વકના મિશ્ના મિ દુક્કડમ્.

- તંત્રી ‘દિવ્યધ્વનિ’ તથા સમસ્ત કોબા પરિવાર

શ્રી સ્વરૂપ સંભોધન

ગુણકર્તા - પૂજય ન્યાયાર્થ અકલંકદેવ ★ વિવેચક : બા. ભ. શ્રી સુરેશજી

સ્લોક-૧૨

ઉત્થાનિકા : શિષ્ય ગુરુચરણોમાં જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરે છે કે હે ભગવાનું ! સમ્યગુજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું છે ?

यथावद्वस्तुनिर्णीतिः सम्यगज्ञानं प्रदीपवत् ।
तत्स्वार्थव्यवसायात्म, कर्थंचित् प्रमिते: पृथक् ॥१२॥

अन्वयार्थः : यथावद्वस्तुनिणीतिः = जेम છે તેમ
 વસ्तુનું (પદાર્થનું) નિર્ણયાત્મક જ્ઞાન, સમ્વગ્જાનં =
 સમ્વગ્જાન કહેવાય છે, તત् = તે (સમ્વગ્જાન),
 પ્રવીપત્ત = દીપક સમાન, સ્વાર્થવ્યવસાયાત્મ =
 પોતાના તથા જોયભૂત પદાર્થના નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનનું
 હોય છે, કથંચિત् = કોઈ અપેક્ષાએ તે જ્ઞાન, પ્રમીતः
 = પ્રમિતિથી, પૃથક् = બિનિ હોય છે.

ગાથાર્થ : વસ્તુનું યથાર્થ નિર્ણયાત્મક જ્ઞાન સમ્બંધજ્ઞાન કહેવાય છે. તે સમ્બંધજ્ઞાન દીપકની જેમ પોતાના તથા જ્ઞેયભૂત પદાર્થનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનરૂપ હોય છે અને તે સમ્બંધજ્ઞાન કોઈ અપેક્ષાએ પ્રમિતિ અર્થત્તુ તે જ્ઞાનના ફળથી લિખ પણ હોય છે.

વિવેચન : સંશય, વિમોહ તથા વિપર્યય રહિત
વસ્તુને યથાર્થ જાગ્રત્તી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામાં આવે
છે. જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે અર્થાત્ વસ્તુને પ્રમાણિત કરનાર
જ્ઞાન છે. તે પ્રમાણરૂપ જ્ઞાન પણ પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષના
ભેદથી બે પ્રકારનું છે. મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ પ્રમાણ
છે કેમકે તે ઈન્જિન્યુ તથા મન દ્વારા પદાર્થને પરોક્ષરૂપે
જાણે છે. તેમાં પણ અવધિ તથા મનઃપર્યય જ્ઞાન
દેશપ્રત્યક્ષ છે કેમકે તે પદાર્થને સર્વાંગ અર્થાત્ સર્વ
પર્યાયો સહિત જાણતા નથી. કેવળજ્ઞાન સકલ પ્રત્યક્ષ
છે કેમકે તે પદાર્થને સર્વાંગરૂપે જાણે છે.

હવે જ્ઞાનનું વિશેષજ્ઞ બતાવે છે કે આ જ્ઞાન
કેવા પ્રકારનું છે? સ્વપ્રમાણકાશક. કોના જેવું? દીપક
જેવું. જે પ્રમાણે દીપક સ્વયંને તથા અન્ય પદાર્થોને
પણ પ્રકાશિત કરે છે, તે રીતે જ્ઞાન પણ સ્વ-પર પ્રકાશક
છે. જો જ્ઞાન માત્ર પરને જ પ્રકાશિત કરે છે તેવું

માનવામાં આવે તો સ્વયં આત્મા કોના દ્વારા જાહેર
શકાશે? આત્મા જ્ઞાનરૂપથી સ્વયંને પ્રકાશિત કરીને
મોક્ષ ગ્રાત કરે છે. જો જ્ઞાન સ્વાત્માને ન જાહેર તો
આત્મજ્ઞાન વિના મુક્તિમાર્ગ બંધ થઈ જશે તથા જ્ઞાન
માત્ર સ્વપ્રકાશક છે એવું માનવામાં આવે તો સર્વ જ્ઞેય
પ્રમેયત્વ રહિત થઈ જશે. પ્રમેયત્વ વગર પ્રમાણ
અથવા પ્રમાતા પણ નિરર્થક બની જશે માટે જ્ઞાન
સ્વપરપ્રકાશક છે તે સમીચીન કથન છે.

આગળ કહે છે કે આ પ્રમાણરૂપ જ્ઞાન તે જ્ઞાનના ફળરૂપ પ્રમિતિથી કથંચિત્તુ પૃથ્વે છે અથવા કથંચિત્તુ અપૃથક છે. “યદર્થ્વવિજ્ઞાનं સા પ્રમિતિઃ” અર્થાત્ (જાંચને પર) જે જ્ઞાન થાય છે તેને પ્રમિતિ કહે છે. તેને બીજા શબ્દોમાં જ્ઞાનનું યથાર્થ ફળ અથવા અજ્ઞાનનિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે. આચાર્ય કહે છે કે આ જ્ઞાનનું યથાર્થ ફળ અથવા અજ્ઞાન નિવૃત્તિરૂપ પ્રમિતિ છે તે કથંચિત્તુ જ્ઞાન (સમ્યગ્જ્ઞાન) થી પૃથ્વે છે કેમકે જ્ઞાન કારણ છે તથા પ્રમિતિ તેનું કારણ છે. માટે કારણ-કાર્યની અપેક્ષા બનેમાં પૃથ્વકપણું છે પરંતુ ઉત્પત્તિકાળની અપેક્ષા બને અભિન્ન છે કેમકે સમ્યગ્જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ બનેમાં સમયભેદ નથી. અર્થાત્ દીપક અને પ્રકાશની જેમ જે ક્ષણે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે તે ક્ષણે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે. માટે જ્ઞાન (પ્રમાણ) અને જ્ઞાનનું ફળ (પ્રમિતિ) બને કથંચિત્તુ પૃથ્વે છે અને કથંચિત્તુ અપૃથક છે એમ સમજવું.

પ્રસંગવશ ન્યાયપ્રધાન શાસ્ત્ર હોવાથી જ્ઞાનના ફળ અંગે પણ વિચારીએ. અજ્ઞાનનિવૃત્તિ, હાન, ઉપાદાન તથા ઉપેક્ષા-આ ચાર જ્ઞાનના ફળ છે. તેમાં અજ્ઞાનનિવૃત્તિ સાક્ષાત્ત તથા હાન, ઉપાદાન અને ઉપેક્ષા પરંપરા ફળ છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે તો તત્ક્ષણ તે વસ્તુનું તત્સંબંધી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થઈ જાય છે. આ જ્ઞાનનું સાક્ષાત્ ફળ છે. પછી તે જ્ઞાન તે પદાર્થને હેય, ઉપાદેય તથા ઉપેક્ષા એમ ગ્રંથ પ્રકારે વિચારે છે.

જેમકે જ્ઞાનથી સુવર્ણ જ્ઞાયું તો તેણે ઉપાદેય માનીને ગ્રહણ કરી લીધું, સર્પને જાણ્યો તો હેય સમજ્ઞને છોડી દીધો તથા રસ્તામાં ચાલતા તૃશુનો સ્પર્શ થયો તો લાભ-હાનિનો વિચાર ન કરતાં ઉપેક્ષિત કરી દીધું. પદાર્થને અનિષ્ટ જાણીને છોડી દેવો તે ‘હાન’ છે, ઈછ જાણીને ગ્રહણ કરવો તે ઉપાદાન છે તથા ઈષ્ટાનિષ્ઠથી રહિત જાણીને મધ્યસ્થ રહેવું તે ઉપેક્ષા છે. આ ગ્રણેય અજ્ઞાનનિવૃત્તિ બાદ થાય છે માટે પરંપરાફળ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગમાં સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા સર્વપ્રથમ ભિથ્યાજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે, પછી તે સમ્યગ્જ્ઞાનથી જીવાદિ તત્ત્વોમાં હેય-જેય-ઉપાદેયનો વિચાર કરીને આસ્ક્રવ, બંધુરૂપ હેય તત્ત્વોને ત્યાગે છે, અજીવરૂપ જ્ઞેયની ઉપેક્ષા કરે છે તથા સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષને ઉપાદેય માનીને ગ્રહણ કરે છે. આનાથી મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક-૧૩ અને ૧૪

ઉત્થાનિકા : શિષ્ય કહે છે કે હે ભગવન् ! સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ તો આપની કૃપાથી જાણ્યું, હવે સમ્યક્યારિતનું સ્વરૂપ સમજાવવા અનુગ્રહ કરો.

દર્શનજ્ઞાનપર્યાયેષુત્તરોત્તરભાવિષુ ।

સ્થિરમાલાબ્નમ્યદ્વા, માધ્યસ્થ સુખદુઃખયોः ॥૧૩॥

જ્ઞાતાદૃષ્ટાજહેમેકોજહં સુખે દુઃખે ન ચાપરઃ ।

ઇતીદં ભાવનાદાદર્દ્ય, ચારિત્રમથવા પરમ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ : ઉત્તરોત્તરભાવિષુ = ઉત્તર ઉત્તર અર્થાત્ આગળ આગળ ઉત્તેત (વિશુદ્ધ) થનાર, દર્શનજ્ઞાનપર્યાયેષુ = સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની પર્યાયમાં અથવા દર્શન-જ્ઞાન સ્વરૂપમાં, સ્થિરમ् = અચલરૂપે, આલંબન = સ્થિરતા, યદ્વા = અથવા, સુખદુઃખયોઃ = કર્મોદ્યથી થનાર સુખ-દુઃખમાં, માધ્યસ્થમ् = માધ્યસ્થભાવ અથવા, અહં = હું, એકઃ = એકલો, ચ = અને, અપરઃ = મારું કોઈ અન્ય, ન = નથી, સુખે-દુઃખે = સુખ-દુઃખમાં, જ્ઞાત-દૃષ્ટા = જ્ઞાનાર-દેખનાર હું, ઇતિ ઇદં = આ પ્રમાણે આ, ભાવનાદાદર્દ્ય = આત્મભાવનાની દફતા, અથવા = અથવા, પરમ् = ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગભાવ, ચારિત્રમ = સમ્યક્યારિત છે.

ગાથાર્થ : સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રભાવથી ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિને પ્રામણ દર્શન-જ્ઞાનસ્વરૂપમાં સ્થિરતા અથવા સુખ-દુઃખના સમયે માધ્યસ્થભાવ અથવા સુખ-દુઃખના સમયે જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભાવ અથવા હું સર્વર્થી ભિન્ન એક હું, અન્ય કોઈ મારું નથી-આ પ્રમાણે ભાવનાની દફતા સમ્યક્યારિત અથવા ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા છે.

વિવેચન : આચાર્યદેવે આ કારિકામાં શુદ્ધનયાશ્રિત શુદ્ધયારિતનું સ્વરૂપ અત્યંત સુંદર તથા પ્રભાવક ઢંગથી દર્શાવ્યું છે. સર્વપ્રથમ તો પરમયારિતનું સ્વરૂપ વ્યક્ત કરે છે કે દર્શન-જ્ઞાનની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ અર્થાત્ પૂર્વભાવિત સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રભાવથી જેમનો દર્શન-જ્ઞાન સ્વરૂપ ઉપયોગ નિરંતર અતિશય વિશુદ્ધિને પ્રામણ થઈ રહ્યો છે, તે દર્શન-જ્ઞાન સ્વરૂપમાં સ્થિરતા છે તે વાસ્તવમાં નિશ્ચય ચારિત્ર છે. તેને સ્વરૂપાચરણ વગેરે પ્રકારે શ્રીકુંદુર્દાચાર્ય આદિ યોગીઓએ કહ્યું છે. હવે તેને સાપેક્ષ પ્રકારાંતરથી કહે છે કે સુખ-દુઃખમાં મધ્યસ્થભાવ રાખવો તે ચારિત્ર છે. સુખ તથા દુઃખ બસે કર્મોદ્યજન્ય હોવાથી પરભાવ છે તેમ જાણીને તેમાં મધ્યસ્થ થવું તે ચારિત્ર છે. મન તથા ઈન્દ્રિયોને જે સારું લાગે છે તેને સુખ કહે છે તથા મન તથા ઈન્દ્રિયોને જે પ્રતિકૂળ લાગે છે તેને દુઃખ કહે છે. આ બસે મોહનીયકર્મના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન આત્માના ચારિત્ર ગુણની વિભાવપર્યાય છે. વિભાવ પરિણાતિમાં ઉદાસીન રહેવું અથવા નિર્લેપ રહેવું તે સમ્યક્યારિત છે, તેને અત્રે માધ્યસ્થતા કહ્યું છે.

તેને આગલા ચરણમાં કહે છે કે સુખ-દુઃખમાં હું માત્ર જ્ઞાતા-દૃષ્ટા હું, સુખ-દુઃખ કર્મોદ્યજન્ય વિભાવ છે, હું શુદ્ધ જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવી હું. આ પ્રમાણેનો વીતરાગભાવ તથા હું એક શુદ્ધ જ્ઞાનાંદ સ્વભાવી હું; શરીર, કર્મ, શુભાશુભ ભાવ વગેરે મારું સ્વરૂપ નથી, હું તેથી અત્યંત ભિન્ન જ્ઞાયક સ્વભાવી હું. આ પ્રમાણેની અત્યંત તીવ્ર દફતા ભાવનામાં સ્થિત થવું સમ્યક્યારિત અથવા ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા છે.

(કમશઃ)

સમાધિ માટે પાંચ કાળની જગૃતિ

સમાધિ શુતપ્રકાણ

જીવનમાં શાંતિ, સાચ્ચિકતા અને સમાધિ ટકાવી રાખવી હોય તો પાંચ કાળને સાચ્ચવી લેવા જોઈએ.

૧. પ્રવૃત્તિકાળ :

તમારી બજાર, તમારા મંદિરો, તમારી કિયાઓ, પ્રવચનશ્રવણ આપણો વર્તમાનકાળ છે. આ વર્તમાનકાળમાં આપણું શરીર શું કરે છે એનાથી આપણી સમાધિ - સદ્ગતિ નક્કી થતી નથી.

૨. અપ્રવૃત્તિ કાળ :

પ્રવચન સાંભળીને આપણે ઘરે ગયા. આ અપ્રવૃત્તિ કાળ છે. પૂજા કરીને આપણે ઘરે ગયા. આ અપ્રવૃત્તિકાળ છે, ઉપધાન તપ કરીને ઘરે ગયા - આ નિવૃત્તિકાળ છે. બીજી પ્રવૃત્તિ ન કરો ત્યાં સુધીના આ કાળને અપ્રવૃત્તિ કાળ કહેવાય છે. પિક્ચર જોયું, હવે શું વિચારો છો? પ્રવચન સાંભળ્યા પછી કયા વિચારો આવે છે? ભોજન માટે જાઓ છો - કેટલો સમય એ વિચાર ચાલે છે. આવા સમયે આપણું મન શું વિચારે છે આ સાચી તાકાત છે. આરાધનાનો પ્રભાવ કેટલો રહે છે, એ અપ્રવૃત્તિકાળ છે. પરમાત્માના વચ્ચનો એક કલાક સુધી યાદ નથી રહેતા તો આગલાં જન્મમાં ક્યાં સુધી યાદ રહેશે? આ અપ્રવૃત્તિમાં જે વિચાર ચાલે છે એ તમારી રૂચિ છે. એનું 'ડીકલેરેશન' છે. પાલીતાણા યાત્રા પછી કેટલા દિવસ એનો પ્રભાવ રહે છે? પ્રવચન પૂરું થઈ ગયું, હવે મન શું વિચારે છે? આ ભાલી સમયમાં મન જે વિચારે છે એ જ વધુ મહત્વાનું છે.

૩. નિવૃત્તિકાળ :

સાવ નિવૃત્તિ - દ્વાપ કે બાદ, ત્યારે તમારી પાસે શું હશે તે વિચારો. સારી પ્રવૃત્તિ અને સાધના નહિ હોય તો ડિપ્રેશનમાં જતાં વાર નહિ લાગે. એક ભાઈને બીમારીના કારણે ૨૧ દિવસ હોસ્પિટલમાં રહેવાનું થયું. ઓપરેશન થયું, આરામ કરે છે. હોસ્પિટલમાં કાંઈ પ્રવૃત્તિ નથી, નિવૃત્તિનો અભ્યાસ નથી. એ ભાઈ કહે છે કે મને આપધાતના વિચાર

આવે છે. ધંધાથી નિવૃત્તિ લઈ લીધી, શરીર કમજોર થઈ ગયું છે, આ નિવૃત્તિકાળમાં સૌથી વધુ સમય કાઢવાનો છે. શું કરશો? નિદા - ચુગલી, ફરિયાદ કે કોઈ મારું ધ્યાન નથી રાખતું. આવી ફરિયાદો આ અવસ્થામાં વધી જાય છે.

- નિવૃત્તિ માટે કંઈક સ્ટોકમાં છે કે નહિ? કોઈ સારી સ્મૃતિ છે કે નહિ? નિવૃત્તિમાં શું કરશો? એફ.ડી. કરી છે બેંકમાં, બુઢાપામાં કામ આવશે !! આત્મા માટે કોઈ એફ.ડી. કરી છે?

- તમારી રૂચિ શું છે એ ખબર નહિ પડે.

- જ્યાં રૂચિ ત્યાં રોકાણ.

- રવિવારે પણ પ્રોગ્રામ ઘડવા પડે છે - આ પ્રવૃત્તિ જ છે ને - નિવૃત્તિ નથી ગમતી એટલે ને ?

- વહુ કહેશે સસરાને કે આખો દિવસ અહીં શું કરો છો, દુકાને જાઓ. દુકાને દીકરો કહે છે કે અહીં આપની જરૂર નથી. ધર્મસ્થાનમાં જાઓ, ત્યાં તો રૂચિ નથી. હવે ક્યાં જાઉં - સ્મશાન બચ્યું છે.

- જીવન સમાપ્ત કરવાનું મન થશે કંઈ નહિ હોય તો, એટલે અધ્યાત્મમાં રૂચિ જગાવો, જો નિવૃત્તિકાળને સુધારવો હોય તો !!

૪. અશક્તિકાળ :

શરીર ડિસ્ટર્બ થયું. હવે શરીર પણ સાથ નથી આપતું. હવે - લક્વા - કેન્સર - આંખથી દેખાતું નથી - શું કરશો હવે? ખતરનાક સ્થિતિ છે.

- બીમારી લાંબી ચાલી તો પરિવારનો રસ પણ તમારા પ્રતિ ઓછો થઈ જાય છે. શરીર કોઈ નોકરને સૌંપી દેશે - એનો ભાવ કેવો હશે કોણ જાણે? તમારું માણેલું શરીર પણ તમારું માનશે નહિ.

- એક આધ્યાત્મિક સાધુની આંખ ગઈ તો કહ્યું - અબ જ્ઞાનયોગ કે બદલે ધ્યાનયોગ મેં જાઉંગા.

- ક્યારેક હોસ્પિટલની મુલાકાત લેજો - વૈરાગ્ય આવશે.

(અનુસંધાન પાના નં. ૧૮ પર)

પરમનો સ્પર્શ-૧૪૨

મૃત્યુથી અમૃત સુધી - ૩

મૃત્યુમાંથી અમૃત પામવાના જ્ઞાનીપુરુષનાં પ્રયોગો !

પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાણ દેસાઈ

જ્ઞાની પુરુષ આવે સમયે તદ્દન બિનન અને આગવી દસ્તિએ વિચારે છે. એ વિચારે છે કે એમને જવું જ હતું, તો એને અટકાવી શકનાર હું કોણ? એમને અહીં વસવા માટે સઘળી અનુકૂળતા કરી આપી, સાંસારિક સ્નેહ આયો, સદાય સદ્ગ્રાવ આયો, એમની બધી રીતે આગતાસ્વાગતા કરી, પરંતુ પછી એ અતિથિને જવાનું આવ્યું, ત્યારે એને કોણ રોકી શકે?

આ જગત પરનું આપણું વર્તમાન સમયનું જીવન એ ધર્મશાળામાં થોડા સમય માટે ઉતારો કરતા મુસાફર જેવું છે. ધર્મશાળા એ ઘર નથી, એ કોઈ કાળે માનવીનો સ્થાયી નિવાસ બની શકે નહીં. જેમ ધર્મશાળામાં આવનજીવન થાય, એ રીતે વ્યક્તિના જીવનની આવન-જીવન થતી હોય છે. આપણી પત્ની, પુત્રો, પુત્રી - એ બધા જ આ ભવના, આ ધર્મશાળાના મુકામ સમયના, આપણા જેવા જ અતિથિઓ છે. ગમે તેટલી સુવિધા આપો, તો પણ અંતે તો ધર્મશાળા છોડીને જવાનો, આથી વ્યક્તિએ જીવારે આપણને છોડી જવાનું નક્કી જ કર્યું હોય, ત્યારે એને રોકવાનો શો અર્થ? એને રોકવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરીએ, તો પણ એ વિદ્યાય લેવાનો જ છે. આમ, ધર્મશાળામાં થોડા સમય માટે રહેતા મુસાફર જેવો આથી એની આ દુનિયા પરથી લીધેલી વિદ્યાય એ જ્ઞાનીને માટે આધાતજનક બનતી નથી.

જ્ઞાનીપુરુષ અન્ય રીતે પણ વિચાર કરે છે. દરેક જીવ એ પરમાત્માનો અંશ છે અને એ પરમાત્મામાં ભળી જવા ચાહતો હોય છે. એ પરમાત્મામાંથી છૂટો પડે એટલે એની આત્મ-યાત્રા કે જીવનસફર શરૂ થાય છે. એ સફરનો અંતિમ મુકામ તો પરમાત્મા સાથે ભળી જવામાં જ છે. જીવનું શિવમાં મિલન છે, પણ વ્યક્તિ જ્યાં સુધી પરમાત્મા સાથે એકરૂપ બની જાય નહીં, ત્યાં સુધી એનું

ભવભ્રમણ ચાલુ રહે છે. એની સફર અટકતી નથી. એ એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જાય છે. વચ્ચે મૃત્યુનો પડદો છે. એની આ સફર અટકાવવાનો કોઈ અર્થ ખરો? આપણે ગમે તેટલું ઈચ્છિએ, તો પણ આ ભવભ્રમણ અટકી શકવાનું છે ખરું? આથી જ્યાં સુધી આત્મા પરમાત્મામાં ભળી જતો નથી, ત્યાં સુધી આત્માને દેહ ધારણ કરવો પડે છે એટલે કે આ દેહ દુનિયા ત્યજીને ચાલ્યો ગયો, તેનો અર્થ જ એ કે એણે એની સફરની એક મંજિલ પૂર્ણ કરી.

આમ, પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે કહો કે પછી મોકા કે નિર્વાણની પ્રાપ્તિ માટે કહો પણ એ બધામાં આ સફર તો અનિવાર્ય છે. ભવોભવનું ભ્રમણ નિશ્ચિત છે અને આથી જ આ ધરતી પર આવેલો એક મુસાફર મૃત્યુ પામીને એની એક સફર પૂરી કરે છે અને એ સફર પૂરી થાય, તો જ એની આગળની સફરનો આરંભ થઈ શકે છે. કૂચ કરતા સૈનિકોના દળનો વિચાર કરો. એ સૈનિક એક મુકામ પરથી બીજા મુકામ પર જાય અને બીજા મુકામ પરથી ત્રીજા મુકામ પર જાય. આ કૂચ એટલે જ જીવન અને એનો પહેલો મુકામ તે મૃત્યુ.

જો કે મને એક બીજું દસ્તાવેજ ગમે છે. શેરપા તેનસિંગો એવરેસ્ટ પર આરોહણ કર્યું, ત્યારે એ પહેલાં એક કેમ્પ પર પહોંચે, ત્યાં થોડો વિશ્રામ લઈને બીજા કેમ્પ પર પહોંચે, એ બીજા કેમ્પ પર થોડો આરોમ કરીને પાછો આગળ વધે અને ત્રીજા કેમ્પ પર પહોંચે. આમ કરતા કરતા અંતે એ એવરેસ્ટના શિખર પર પહોંચે છે.

માનવીનો આત્મા આમ એક પછી એક કેમ્પ કરતો રહે છે અને જો એ પૂર્ણ ઊર્ધ્વગતિ સાધે, તો શિખર પર પહોંચે છે. જીવનના એક કેમ્પ પરથી બીજા કેમ્પ પર જાવ, ત્યારે અનેક સગાસંબંધીઓનો તમને સાથ મળશે, પરંતુ એ માત્ર એક જ કેમ્પ

પૂરતો છે. એ સાચું છે કે આ સંબંધીઓનો સાથ છોડવો આપણાને ગમતો નથી. પરંતુ એને ત્યજવો એ અનિવાર્યતા છે.

જ્ઞાનીપુરુષ અન્ય દટ્ઠિએ પણ મૃત્યુ વિશે વિચાર કરે છે. એ વિચારે છે કે મારા જન્મ સમયથી જ મારા ભાઈ-બહેનોની સાથે રહ્યો. યુવાની આવતાં લગ્ન થયા અને પત્ની સાથે સતત સહવાસ થયો. મિત્રો અને સમાજ સાથે સતત જીવો. આવો વર્ષોનો સાથ આપનાર આપણાને છોડી જાય તારે આપણાને જરૂર રૂદ્ધન થાય, પરંતુ હવે એ સાથ પુનઃ પ્રાપ્ત થવાનો નથી એ પણ સુનિશ્ચિત છે. આમ વિચારીને ધૈર્ય ધારણ કરવું જોઈએ. આપણો વિચારનું જોઈએ કે અવસાન પામેલા આપણા સ્વજન જ્યાં સુધી આપણી સાથે હતા, ત્યાં સુધી આપણે એમને શક્ય એટલો સ્નેહ આયો. એમને વિશે ચિંતા-ફિકર કરી. એમની પૂરેપૂરી સંભાળ લીધી અને એમના જીવનમાં સુખ-શાંતિ અને પ્રગતિ કેમ થાય, તે માટે સતત પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ હવે અવસાન થતાં આ બધું શક્ય નથી અને આથી એનો ઉપાય વિચારવો જોઈએ. આંકંદ કરવાથી કશું નહીં વળે.

એને બદલે એના આત્માને કઈ રીતે વિશેષ શાંતિ મળે, તેનો તમારે વિચાર કરવો જોઈએ અને તેને પરિણામે સ્વજનની વિદાય વખતે હૃદયમાં જરૂર દુઃખના ભાવને કારણે આપણે વ્યવસ્થિત બનીએ, રૂદ્ધન કરીએ, પરંતુ એ પછી એમાંથી બહાર આવીને એના આત્માની સફ્રગતિનો વિચાર કરવો જોઈએ.

જીવનમાં મૃત્યુની દારૂણ અને કરુણ ઘટના બને, એમાંથી પણ જ્ઞાનીપુરુષો બોધ તારવી શકતા હોય છે. ભગવાન મહાવીરના મહાનિર્વાણની ઘટના એમના પરમ શિષ્ય, પ્રથમ ગાણધર અને લભિઓના સ્વામી ગૌતમસ્વામીમાં કેવું અપૂર્વ પરિવર્તન સર્જે છે. મહાનિર્વાણની ઘટના અંતે તો ગુરુ ગૌતમસ્વામીને માટે કેવળજ્ઞાનનું કારણ બને છે. મારો પોતાનો અનુભવ છે કે ગુરુ ગૌતમસ્વામીના વિલાપની ઘટનાનું વર્ણન કરતી વખતે આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહે છે, હૃદય દ્રવી જાય છે, મનના ઉદ્ઘેગો, આવેગો સધળું શાંત થઈ જાય છે. આ મહાનિર્વાણની એ ઘટનાના વર્ણનથી ગફુગફુ બનેલું હૃદય આપોઆપ

પ્રભુસ્મૃતિ તરફ વળે છે. આમ, મૃત્યુની ઘટના આપણું રૂપાંતર કરે છે. ભીતરમાં પ્રભુભક્તિ પ્રેરે છે. શોકની વ્યર્થતા બતાવે છે અને ઈશ્વર પ્રત્યેની સમર્પણશીલતા વધારે છે.

હવે વિચાર એ કરો કે જો ભગવાન મહાવીરના મહાનિર્વાણની ઘટનાનું વર્ણન માત્ર આપણા હૃદયને કષાયના બોજ વિનાનું બનાવી શકતું હોય, તો વ્યવહારમાં સર્જતી મૃત્યુની ઘટના આપણા હૃદયને કેમ ઉત્તમ ગુણોનો સ્વીકાર કરનારું બનાવી શકે નહીં? આ રીતે વ્યક્તિ વિચારશે કે એના જીવનમાં આવતા અન્યના મૃત્યુના આધાતના પ્રસંગો એના સ્વજીવન પ્રત્યે આંગળી ચીંધી જાય છે અને એ પોતે વિચારે છે કે જીવનમાં અહરિંશ જાળવી રાખેલા રાગદ્વેષનું શું મહત્વ? એકવાર સધળું છોડીને જવાનું છે, ત્યારે આટલી બધી લાલસા અને લોભ રાખવાનો અર્થ શો? જે જગત છોડીને જવાનું છે, એના પ્રત્યે આવી અતિ આસક્તિ શા માટે? આમ વિચારનાર માનવીને માટે અન્યનું મૃત્યુ એ માત્ર જીવનસંદેશ જ નહીં, પણ સ્વજીવનની સુધારણાનું કારણ બને છે. એનું જીવન વધુ સત્કર્મયુક્ત બને છે.

આમ, મૃત્યુની ઘટના જાણ્યા બાદ આપણા હૃદયમાં કોમળતા, સર્ચાઈ, વિનમ્રતા જાગશે અને એ જાગેલા ગુણોનો તમે તમારા જીવનમાં યોગ્ય ઉપયોગ કરી લેજો. હૃદયનું રૂપાંતર કરજો. આત્મજાગૃતિની આ એક ઉત્તમ તક કહેવાય.

એક બીજી પણ વાત વિચારવી જોઈએ. આપણે ત્યાં સામાન્ય રીતે શ્રાદ્ધમાં તર્પણ કરવામાં આવે છે. અવસાન પામેલી વ્યક્તિની સ્મૃતિમાં શ્રાદ્ધવિધિ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. જ્ઞાની વ્યક્તિએ પણ એક જુદો વિચાર એ કરવો જોઈએ કે જેમ શ્રાદ્ધ દ્વારા દિવંગતના સ્મરણનો મહિમા છે, એ જ રીતે મૃત્યુના અનુભવ પછી વિનમ્ર બનેલા હૃદય આગળ એ વ્યક્તિનું સ્મરણ કરીને કે મનમાં એની છબી રાખીને તમે ઈશ્વર સ્મરણ શરૂ કરી દો.

ઉંકાર કે નવકારનો જાપ કરો. પ્રભુની સ્તુતિ કરો અને સાથોસાથ સત્ત -ચિત્ત-આનંદસ્વરૂપ

પરમાત્માનું ચિંતવન કરો. આને પરિણામે તમે દિવંગતના આત્માને સાચી શાંતિ આપી શકશો અને પરમાત્મ-ભક્તિની સાથોસાથ તમારા અંતરના આધાતને હળવો કરીને જીવન વધુ ઊર્ધ્વમાર્ગે લઈ જશો. વિખ્યાત કથાલેખક શરતચંદ્ર ચંદ્રોપાધ્યાયની ‘ગૃહદાહ’ નવલકથાના પાત્રમુખે વાક્યનું અહીં સ્મરણ થાય છે, ‘મૃત્યુનો શોક જેટલો મોટો છે, એટલા જ મોટાં એનાં શાંતિ અને માધુર્ય છે.’

●●●

સમાધિ માટે પાંચકાળની જાગૃતિ...

પાના નં. ૧૫ પરથી ચાલુ...

૫. અંતકાળ :

ત્યારે શું ? ક્યાં જશો? એ અહીં નક્કી થશે. - ૨-૫ કલાકનો ખેલ છે. ‘જ્યવિરાય સૂત્રમાં સમાધિની ભાવના કરવામાં આવી છે. વિલની તૈયારી તો કરો છો પણ સમાધિની શું તૈયારી? ‘મરાણ મંગલં યસ્ય સફલમ તસ્ય જીવનમ્ભ.’ કોણ કેવી રીતે મર્યુ એ તમે મને કહો, એ કેવી રીતે જીવા એ હું આપને બતાવું.

- સારા કાર્યને ‘સેવ’ કરતા ચાલો તો અંતમાં એ મેમરીમાં રહેશે.

- શક્તિ હોય ત્યારે એ સમયે તેનો દુરુપયોગ ના કરશો, નહીંતર અશક્તિકાળમાં હાલત બગડી જશે.

- ધર્મ વિના અંત સમય સુધી મનને સ્વસ્થ રાખવું કઠિન છે.

અંત સમય સુધારવો કેમ ?

પાંચ બાબતો ધ્યાનમાં રાખો :

૧. સંપત્તિ - ડેડ લાઈન નક્કી નહિ કરો તો સંપત્તિ ઓછી નહિ થાય. સંપત્તિ ઓછી લાગે છે તો સમજજો મોત બગડશે. મભ્મણ શેઠનું મોત બગડયું. મરીને સાતમી નરકમાં ગયા. સંપત્તિ જરૂર પૂરતી છે, ઓછી છે કે વધુ છે? સંપત્તિ ઘણી વાર મશંસા અને પ્રસિદ્ધ માટે હોય છે.

૨. સંકલેશ - લેટ ગો - સમાધાનપૂર્વક જીઓ.

૩. સંતતિ બરબાદી - બાળકોને સમય આપો અને સંસ્કાર આપો - બાકી એના પર છોડી દો.

૪. સ્વાસ્થ્ય - સંયમથી જીઓ.

૫. દુર્બુદ્ધિ - સત્તસંગ - પૂજા - પ્રવચન દ્વારા બુદ્ધિને નિર્મણ કરો - આવો મોકો નહિ મળે...

●●●

શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર...

પાના નં. ૨૫ પરથી ચાલુ...

(૩) આધ્યાત્મિક. પહેલા બસે દુઃખ બાધ્ય ક્ષેત્રમાં બનીને મનુષ્યને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં મૂકી દે છે. આ દુઃખ બાધ્ય હોવા છતાં પ્રબળ અને પ્રલયકારી છે. બસે દેવકૃત કે પ્રાકૃતિક હોઈ શકે. આધ્યાત્મિક દુઃખ જ વાસ્તવિક છે, જે વિષય-કણાય (રાગદ્રેષ, અજ્ઞાન, મોહ આદિ) થી આત્માને પીડિત કરે છે. આધ્યાત્મિક દુઃખનો સંબંધ કર્મફળથી છે. ભૂતકાલીન કર્મબંધની ઉદ્યમાન પરિણતિ આત્મામાં સંકલેશ પેદા કરે છે, ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે છે, કોથાં કષાયથી કલંકિત કરે છે તથા લોભ-લાલયથી અનર્થકારી સંયોગો ઉભા કરે છે. સાધનાનો મુજબ વિષય આધ્યાત્મિક દુઃખોથી મુક્તિ છે.

ભક્ત્યા ન તે મયિ - આ કથનમાં વિનયશીલતાની પરાકાણ છે. ભક્તિ સ્વયં નમ્રતાની સૂચક છે અને અહંકારનું વિસર્જન ભક્તિનું નિર્મણ સ્વરૂપ છે. ભક્તિયોગમાં બુદ્ધિમત્તાનું કામ નથી, તે તો શ્રદ્ધા અને વિનય પર આધારિત છે. તેથી જ સૂરજ કહે છે દર્યા વિદ્યાય તત્પરતાં વિદેહી દ્યા કરીને તત્પર થાઓ (તમે મારા દુઃખોનો નાશ કરવા).

● ઉત્થાનિકા : હવે પદ્ધીના શ્લોક-૪૦ માં આચાર્યશ્રી પ્રભુના બીજા ૪ વિશેષજોથી સ્તુતિ, સ્વનિંદા અને પ્રાર્થના કરે છે.

● અંતમંગળ : અંતમાં સર્વ જીવ પરમવિનયપૂર્વક પ્રભુસ્તુતિ કરીને પોતાના દુઃખોની જડ (મોહભાવ) કાઢી નાખે એવી મંગલભાવના સાથે જિનાજ્ઞાથી કાંઈ વિપરીત લખાયું હોય તો ત્રિવિધે મિશ્રા મિ દુક્કડમ્ભ.

॥ ઊં શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ ॥

॥ શ્રી સદ્ગુરુચરણપર્ણામસ્તુ ॥

**શ્રી પૂજ્યપાદ આચાર્ય વિરચિત
સમાધિતંત્રબું અમૃતરસપાન (ક્રમાંક-૧૦૦)**

પ્રા. ચંદાબહેન વી. પંચાળી (બોટાડ)

સમ્યગ્રજ્ઞાન, સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યક્યારિત્ર,
સમ્યકૃતપ, સમ્યક્વીર્ય પંચાચારના પૂજારી એવા
પરમકૃપાળુદેવની સમ્યક્સરસ્વતી પત્રાંક ૭૧૦
ભાવભરિત વચ્ચનામૃત છે કે, “ॐ આત્મા
સચ્ચિદાનંદ. જ્ઞાનાપેક્ષાએ સર્વવ્યાપક, સચ્ચિદાનંદ
એવો હું આત્મા એક છું એમ વિચારવું, ધ્યાવવું,
નિર્મળ, અત્યંત નિર્મળ, પરમ શુદ્ધ, ચૈતન્યધન,
પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે. સર્વને બાદ કરતાં કરતાં જે
અબાધ અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે. જે સર્વને
જાણે છે તે આત્મા છે. જે સર્વ ભાવને પ્રકાશે છે તે
આત્મા છે. ઉપયોગમય આત્મા છે. અવ્યાબાધ
સમાધિ સ્વરૂપ આત્મા છે. આત્મા છે. આત્મા અત્યંત
પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસંવેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે. તે
આત્મા નિત્ય છે, અનુત્પત્ત અને અમિલન સ્વરૂપ
હોવાથી. ભાંતિપણે પરભાવનો કર્તા છે. તેના ફળનો
ભોક્તા છે. ભાન થયે સ્વભાવ પરિણામી છે. સર્વથા
સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે. સદ્ગુરુ, સત્સંગ,
સત્શાખ, સદ્ગ્વિચાર અને સંયમાદિ તેનાં સાધન છે.
આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી નિર્વાણ સુધીના પદ સાચાં
છે, અત્યંત સાચાં છે, કેમકે પ્રગટ અનુભવમાં આવે
છે.”

કલમને અનુભવની શાહીમાં બોળીને આ સરસ્વતી પ્રગટ થઈ છે. અનુભવવાણી અલૌકિક છે. આ વચ્ચામૃતનું વારંવાર વાંચન, ચિંતન, મનન, ધોલન સમ્યકું રૂચિથી થાય તો આત્મદર્શન સહજ અને સુગમ થાય છે.

આપણે શ્રી પૂજ્યપાદ આચાર્ય વિરચિત
સમાધિતન્ત્ર ગ્રંથનું આચમન કરી રહ્યા છીએ.
જંગલમાં વસતાં મુનીન્ડ આત્મસ્વભાવમાં રમણ કરી
રહ્યા હોય છે. ઉપયોગ બહાર આવે તો સહજતાથી
શાખોની રચના થાય છે, જે મુમુક્ષુઓ માટે
આશીર્વાદરૂપ બને છે. શ્રી પૂજ્યપાદ આચાર્ય

સમાધિતંત્ર અને ઈષ્ટોપદેશ જેવા શતક અને અર્ધશતક
ગ્રંથોની રચના કરી, શુતસાગરને ગાગરમાં ભરી
દીધો છે.

શ્લોક-૬૮ માં આચાર્યદિવે કહું કે નિરંતર
પ્રવેશ કરતા અને બહાર નીકળતા
પુદ્ગલપરમાણુઓના સમૃદ્ધ રૂપ દેહમાં સમાન
આકૃતિએ-એક ક્ષેત્રે આત્મસ્થિત હોવાથી, દેહ અને
આત્માની એકપણાની ભાન્તિને લીધે બહિરાત્મા
શરીરને જ આત્મા માને છે. માટે ભેદજ્ઞાન રૂપી
છીણિથી દેહ અને આત્મા જુદા છે એમ જાણ. હવે
શ્લોક સીતેરમાં (૭૦) ફરમાવે છે કે,

“गौरः स्थूलः कृशो वाऽहमित्यद्गेना विशेषयन्।
आत्मानं धारयेन्ति विशेषयन्। केवलज्ञप्तिविग्रहम् ॥” ॥७०॥
अन्वयः अहं गौरः स्थूलः वा कृशः इति अंगेन
अविशेषयन् नित्यं आत्मानं केवलज्ञप्ति विग्रहं धारयेत्॥
शब्दार्थ - अहं - हुं, गौरः - गोरो हुं, स्थूलः -
जाडो हुं, वा कृशः - अथवा पातणो हुं, इति -
ऐवा, अंगेन - विशेषण वडे, अविशेषयन् -
आत्माने विशेषित नहि करता, नित्यं - सदा,
आत्मानं - पोताना आत्माने, केवलज्ञप्तिविग्रहम्
- केवल ज्ञानरूप शब्दीकृताणो धारते मानते।

- કૃપા શાન્દુરન રાતરસ્વાળ પારવા, નાના. ભાષાન્તર :- હું ગોરો ધું, જાડો ધું (સ્થૂળ ધું) અથવા પાતળો ધું એવા વિશેષાં વડે આત્માને વિશેષિત નહિ કરતાં સંદ્રા પોતાના આત્માને ડેવલ જ્ઞાનરૂપ શરીરવાળો ધારવો - માનવો.

ભાવાર્થ :- અલખધણી એવા શ્રી પૂજ્યપાદ આચાર્ય લઘુતાશૈલીમાં સત્તતાત્ત્વનું ગહન આવેખન કરે છે. જે આત્માર્થિઓને આશીર્વાદ દૃપ છે. આચાર્યદિવની શૈલી, લઘુતામાં મહાનતા પ્રગટ કરે છે.

ગોરાપણું, સ્થૂલપણું, કૃશપણું વગેરે અવસ્થાઓ શરીરની છે, પુદુગળની છે. શરીરથી બિન્દ એવા આત્માની નથી. શરીરની અવસ્થાઓ

સાથે આત્માને એકરૂપ નહિ માનવો. આત્માને શરીરથી ભિન્ન, રૂપાદિ રહિત કેવળ જ્ઞાન સ્વરૂપ સમજવો અને તે સ્વરૂપે નિરંતર ચિત્તમાં ધ્યાન કરવું.

કોઈપણ વસ્તુનું જ્ઞાન તેના લક્ષણોથી થાય છે. તેથી દેહ અને આત્માનું યથાર્થ ઓળખાણ કરવા તેના લક્ષણો જાણવા, સમજવા જોઈએ. જેવી રીતે મીઠાનો ગાંગડો અને સાકરનો ગાંગડો, તેનો આકાર દેખી ભૂલ થવા સંભવ છે પણ સ્વાદમાં ભેદ છે તેનો લક્ષણ દ્વારા પરિચય કરીએ તો બંને ભિન્ન છે એવી પ્રતીતિ થાય છે. પદ્ધતિના ગુણો વર્ણન, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ જ્યાં જણાય ત્યાં અરૂપી, અસંયોગી એવો આત્મા સમજમાં આવી જાય છે. આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન છે ત્યાં આત્મા માનવો એમ સમજાય છે.

દસ્તાવેજ - કોઈ એક વ્યક્તિ જેને આંગળીમાં વીઠી પહેરવાનો બહુ શોખ હતો. તેમાં તેને બિલોરી કાચનો ટુકડો મળ્યો. તેને રત્ન જીણી સોનામાં રત્ન જરી વીઠી તૈયાર કરી પહેરવા લાગ્યો. વીઠીના રત્નની બહુ સંભાળ રાખતો હતો. તેનો જવેરી ભિત્ર હાથની આંગળીમાં વીઠી જુએ છે. તેને કહે છે કે આ રત્ન નથી, કાચનો ટુકડો છે. તેને સોનામાં મફલું છે પણ તે કાચના ટુકડાની કંઈ કિમત નથી, સોનાની કિમત છે. તેના ભિત્રની વાત સમજાણી તેથી હવે સોનાની જાળવણી કરે છે અને કાચના ટુકડાનો મોહ છૂટી જાય છે. હવે તે સોનાને સાચવે છે. જવેરી ભિત્રની જેમ સદ્ગુરુ મળે છે તે શિષ્યને કહે છે કે વત્સ ! દેહ કાચના ટુકડા જેવો મોહક દેખાતો હોવા છિતાં ક્ષણમાં ફૂટી જાય તેવો છે. અજ્ઞાની દેહની ફિકર, ચિંતા કરે છે પણ આત્મા જેવા ઉત્તમ રત્નની સાચવણી કરતો નથી. સદ્ગુરુનો બોધ લક્ષમાં રાખે કે દેહ ક્ષણિક, અચેતન, નિર્મૂલ્ય, જરૂર અને પરમાણુ પુદ્ધગલનો બનેલો છે. તેની કિમત નથી. શરીરમાંથી આત્મા અન્ય સ્થાને ચાલ્યો જાય છે ત્યારે દેહને તો અજ્ઞિસંસ્કાર કરી બાળી નાખે છે માટે હે વત્સ ! આત્મા નિત્ય, નિરંજન, અવિનાશી, અખંડ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ છે. અનંત અનંત શક્તિઓથી સભર છે. અનાદિ અનંત અનંત ગુણોનો પિંડ છે. માટે આત્માની સંભાળ લે. તેમાં લવલીન બન.

હું ગોરો છું, પાતળો છું, જાડો છું - એવા દેહની સંભાળથી મુક્ત બની જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માની સંભાળ રાખ, જેથી સદા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માના નિજાનંદમાં રહી શકીશ. આ બોધ મૂલ્યવાન છે.

આત્મા કેવળજ્ઞાન શરીરી છે. આ જરૂર શરીર આત્માનું નથી. માટે હું કાળો, હું ગોરો, હું જાડો, હું પાતળો, હું મનુષ્ય, હું દેવ, હું તિર્યંચ, હું નારકી એ બધા શરીરના વિશેષજ્ઞો છે. આ વિશેષજ્ઞો વડે જરૂર લક્ષિત થાય છે. આત્મા લક્ષિત થતો નથી. તેનાથી જુદો કેવળ જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છે. જે અખંડ, અવિનાશી, નિત્ય આત્મા છે. અસંખ્યપ્રદેશી અવયવવાળું કેવળજ્ઞાન તેનો દેહ છે. માત્ર જ્ઞાન જ જેનું સ્વરૂપ છે એવા આત્મામાં કાળો, ધોળો એવો કોઈ રંગ નથી. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપી આત્મા છે. જે જ્ઞાન છે તે હું છું. જે આનંદ છે તે હું છું પણ શરીર છે તે હું નથી. આવી શ્રદ્ધા થતાં અજ્ઞાની જ્ઞાની થાય છે.

સામાન્યપણો સંસારીજીવ દર્પણ સામે રાખીને માન્યતા કરે કે હું ગોરો છું, જાડો છું, કૃશ છું પરંતુ દર્પણમાં આત્મા દેખાતો નથી. તો કોણ ગોરો છે, જાડો છે, કૃશ છે? તું જેના વડે જાણો છે કે હું ગોરો છું, હું જાડો છું, કૃશ છું, તે જાણનાર છે તે આત્મા છે. જે આત્મા પરને બદલે પોતાના આત્માને (સ્વને) જાણો તો જીવને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય, અજ્ઞાન નાશ પામે, જ્ઞાનનો ઉદ્ય થાય. સદ્ગુરુયોગે જણાય કે જાણનાર તે હું છું. ચૈતન્ય તત્ત્વ છું. સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું. **વિશેષાર્થ:-** હું ગોરો છું, જાડો છું, કૃશ છું એ શરીરના લક્ષણો છે. લક્ષણોથી લક્ષવાન લક્ષિત થાય છે.

(૧) અહં ગૌર: સ્થૂલ: વા કૃષા: ઇતિ અંગેન - હું ગોરો, સ્થૂલ, કૃશ એ વિશેષજ્ઞો જરૂર શરીરના છે. તે લક્ષણો આત્માના નથી. આત્મા નિત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તે આત્માના લક્ષણો છે. કેવળજ્ઞાનરૂપ શરીર આત્માનું છે તે અવિનાશી છે. દર્શનમોહને લઈને દેહ અને દેહના ગોરો, જાડો, કૃશ વગેરે પોતાના ભાસે છે. સદ્ગુરુનો જોગ થતાં સત્ય સમજણ પ્રાપ્ત થતાં આત્મા અને દેહાદિ ભિન્ન છે તે સમજાય છે, પછી આ લોકની કે પરલોકની ઈચ્છા અંશે પણ રહેતી નથી.

કોઈ ગરીબનું ઘર હોય, તેના ઘરમાં ખજાનો છે પણ તેને ખજાનો છે એવી ખબર નથી. તેના મિત્રો તેને કહ્યું કે તારા ઘરમાં ખજાનો છે. ખોડીને તેને બતાવ્યો. ત્યારે તેની ગરીબાઈ દૂર થાય છે. તે ધનિક બને છે. પછી તેને ઝૂપડી કે ફાટેલા કપડાની ગૌણતા થઈ જાય છે. અરે, તેને સ્મરણમાં પણ આવતું નથી. સદ્ગુરુ આપણાને આપણો ધનભંડાર - ખજાનો બતાવે છે. પછી શરીરભાન છોડી આત્મભાવમાં પ્રવેશે છે. કાયમ માટે જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મામાં લીન બને છે. કાયમની સુખ સંપત્તિ મળી જાય છે. નિત્ય આત્માન કેવલજ્ઞાપ્તિ વિગ્રહમ् - નિત્ય કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ માનવો.

શ્રી શીતલપ્રસાદજી કહે છે,

इस जीवको अनादिकालसे परस्वरूप ही आत्मा का अनुभव है। यह मिथ्या अनुभव मिटे और यथार्थ अनुभवकी प्राप्ति हो इसलिए पुनः पुनः भेदज्ञान के अभ्यास करके अपनी वृत्तिको आत्मस्वरूप बनाना चाहिए।

કેવળ જ્ઞાનિસ્વરૂપ હું છું એવા અનુભવમાં
વિકાર ચાલ્યો જાય છે. કેવળ જ્ઞાનિ એટલે એકલું
વીતરાળી જ્ઞાન. એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જ્યાં
વિકારનો અવકાશ નથી ત્યાં શરીર કેવું? જ્ઞાનના
ઉપયોગને અંતરમાં વાળી જ્ઞાની સ્વભાવને અનુભવે
છે. ‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ’ અને ‘સિદ્ધ સમાન
સદા પદ મેરો’ એવી પ્રતીતિમાં દેહ સાથે એકત્વબુદ્ધિ
રહેતી નથી. લક્ષણાભેટ - ભેદનો અભ્યાસ સમાવિ-
સુખને આપે છે. અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી આત્માનું વેદન
થાય છે, જે સદા વર્તે છે.

શ્રી આચાર્ય યોગીનૃદેવ ‘પરમાત્મ પ્રકાશ’
ગ્રંથમાં લખે છે -

हउँ गोरउ हउँ सामलक हउँ जिवि भिष्णउ वण्णु।
हउँ तणु-अंगउ थूलु हउँ हउँ मूढउ मण्णु ॥

ત्यारनी प्रचलित भाषामां कहे छे के हुं गोरो
 हुं, हुं श्याम धुं, हुं कृश धुं, हुं जाडो धुं अेवुं माननार
 मूढ छे. बाहिरात्मा छे. अज्ञानी छे. ज्ञानी हुं ज्ञान
 स्वतुपी धुं अभु अनुभवे छे.

ગ્રંથાવિરાજ સમયસાર - ૨૦૪ ગાથામાં શ્રી
કુંદિંદાચાર્ય લખે છે,

अभिणिसुदोहिमण केवलं च तं होदि एक्षमेव पदं।
सो एसो परमझो जं लहिदुं णिव्वुदिं जादि॥
(इति)

મતિ શ્રુત અવધિ મનઃ

કેવળ તેણ પદ એકજ ખરે,
આ જ્ઞાન પદ પરમાર્થ છે,
તેણ પામી જીવ મુક્તિ લાદે.

મતિજ્ઞાન, શુતર્જ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન,
મનઃપર્યા જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનથી રહિત જે એક
માત્ર જ્ઞાનપદ છે તે જ પરમાર્થ છે. તે જ્ઞાનપદ પ્રાપ્ત
થતાં નિર્વિષાપદ પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્રુવ ચૈતન્યઘન માત્ર
આત્મા છે.

પૂજય બેનશ્રી ચંપાબેનની વાકુ વાગેશ્વરી
 અસ્મિતાના ઓજસમાં કહે છે, “શાનીએ ચૈતન્યનું
 અસ્તિત્વ ગ્રહણ કર્યું છે. અભેદમાં જ દાખિ છે. ‘હું
 તો જ્ઞાનાનંદમય એક વસ્તુ હું’ તેને વિશ્રાન્તિનો
 મહેલ મળી ગયો છે, જેમાં અનંતો આનંદ ભરેલો
 છે. શાંતિનું સ્થાન, આનંદનું સ્થાન - એવો પવિત્ર
 ઉજ્જવળ આત્મા છે. ત્યાં જ્ઞાયકમાં રહી જ્ઞાન બધું
 કરે છે પણ દાખિ તો અભેદ ઉપર જ છે. જ્ઞાન બધું
 કરે પણ દાખિનું જોર એટલું છે કે પોતાને પોતા તરફ
 બેંચે છે.”.... આત્મા તો અનંત શક્તિનો પિડ છે.
 આત્મામાં દાખિ સ્થાપવાથી અંદરથી જ ધારી વિભૂતિ
 પ્રગટે છે. ઉપયોગને સૂક્ષ્મ કરી, અંદર જવાથી
 ધારી સ્વભાવભૂત રિદ્ધિ, સિદ્ધિઓ પ્રગટે છે. અંદર
 તો આનંદનો સાગર છે. જ્ઞાનસાગર, સુખસાગર એ
 બધું અંદર આત્મામાં જ છે.

પુ. બ્રહ્મચારીજી

“જાડા વા સૂકલા, ગોરા, દેહ ધર્મથી ભિન્ન જે;
કેવળ-જ્ઞાન-મૂર્તિ આ, આત્માને નિત્ય ભાવજે.”

શ્રી છોટાલાલભાઈ ગાંધી

“હું ગોરો, કૃશ, સ્થૂલ ના, એ સૌ છે તનભાવ;
એમ ગણો ધારો સદા, આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ.”

પૂ. વિદ્યાસાગરજી મહારાજ

“काला न मै ललित, लाल नहीं अनूप,
रागी न पुष्ट अति हृष्ट नहीं कुरूप ॥
पै नित्य, सत्य अरु मै वर बोध-धाम,
मेरा अतः विनयसे मुझको प्रणाम ॥”

(કુમશીઃ)

શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર (ક્રમાંક-૩૮)

મહેન્દ્રભાઈ કે. ખંધાર

સ્વદોપદર્શનથી ખેદ અને પ્રભુ પ્રાર્થના

● **મૂળ શ્લોક :** (વસંતતિલક)

ત્વં નાથ! દુઃખીજન વત્સલ! હે શરણ્ય!
કારુણ્યપુણ્યવસતે ! વશિનાં વરેણ્ય! ॥
ભક્ત્યા નતે મયિ મહેશ! દ્વાં વિધાય,
દુઃખાંકુરોદ્લન તત્પરતાં વિધેહિ ॥૩૯॥

● **અનુયાર્થ :**

હે નાથ ! હે મહેશ ! હે શરણ્ય ! હે વશિનાં વરેણ્ય ! હે કારુણ્યપુણ્યવસતે ! હે દુઃખીજન વત્સલ ! ભક્ત્યા નતે મયિ ત્વં દ્વાં વિધાય દુઃખ અંકુર ઉદ્લન તત્પરતાં વિધેહિ ॥

● **શાસ્ત્રાર્થ :** ત્વં - આપ, તમે, હે નાથ- હે નાથ, સ્વામી, પ્રભુ, દુઃખીજનવત્સલ - દુઃખીજનવત્સલ, દુઃખીજા જીવો પર વાત્સાટ્ય વરસાવનાર, શરણ્ય - શરણ લેવા યોગ્ય, કારુણ્યપુણ્યવસતે- પરમ કરુણાનિધાન, વશિનાં - યોગીઓમાં, વરેણ્ય - શ્રેષ્ઠ, ભક્ત્યા - ભક્તિથી, નતે- નમ્ર થયેલા એવા, મયિ - મારા ઉપર, મહેશ - મહેશ, મહા સમર્થ, કલ્યાણ કરનાર પ્રભુ, દ્વાં વિધાય- દ્વાં કરીને, દુઃખ અંકુર - (મારા) દુઃખના અંકુરો (આપત્તિ), મૂળીયા, મૌહભાવો, ઉદ્લન-નાશ કરવામાં, તત્પરતાં - (તમે, આપ) તત્પર, વિદેહિ - થાઓ.

● **સમશ્લોકી ગુજરાતી પદ્ધાનુવાદ :**

(હરિગીત)

સુખકારી શરણાગત પ્રભુ! હિતકારી જન દુઃખિયાતણા,
હે યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ! સ્થળ કરુણા અને પુણ્ય જ તણા,
ભક્તિ થકી નમતો હું તે મહેશ! મારા ઉપરે,
તત્પર થશો દુઃખ અંકુરોને ટાળવા કરુણા વડે. (૩૮)

(મંદાકાંતા)

દુઃખી જીવો નિરખી અમને આપ છાયા કરોને,
ઈન્દ્રિયોને વશ કરી તમે તો મને ઉધારોને;

ભક્તિથી હું નમન કરું છું, છો દ્વાણુ તમે તો,
દુઃખો કેરા સફળ બળથી અંત લાવો હવે તો. (૩૮)

● **ભાવાર્થ :** હે નાથ! હે દુઃખીજનો પર વાત્સાટ્ય ધરનાર! હે શરણ કરવા યોગ્ય ! હે કરુણાના પવિત્ર ધામ ! હે યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હે દેવાધિદેવ ! ભક્તિથી નમ્ર બનેલા મારા પર દ્વાં લાવી દુઃખ રૂપ અંકુરા (મૂળીયા, મૌહભાવો, આપત્તિ) નો નાશ કરવા તત્પર થાઓ !

● **વિશેષાર્થ / પરમાર્થ :**

પૂર્વના ભવોમાં જે કાર્ય કર્યું ન હતું તે, ભાવપૂર્વક પ્રભુના શરણામાં જવાનું (ઉત્તમ કાર્ય, આ ભવમાં કરીને સિદ્ધસેન દિવાકર-સૂરિજી પાર્શ્વપ્રભુને વિનંતી (પ્રાર્થના) કરે છે) કે, “હે નાથ ! દુઃખી જનોને સુખ આપનાર, શરણું લેવા યોગ્ય, દ્વાણુપણાના પવિત્ર સ્થાનરૂપ, યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ, હે સમર્થ ઈશ્વર ! હું ભક્તિ વડે (પરમવિનયથી) આપને નમું છું. કૃપા કરીને મારા દુઃખનાં અંકુરો (મૂળીયા, મૂળ કારણ મોહ) ને જડમૂળથી (ઉદ્દેશી નાખવાને તત્પર થાઓ (વિનાવિલંબ))”

આ ભવમાં આચાર્યશ્રીએ પ્રભુ પ્રત્યેની સાચી ગ્રીત કેળવી છે, તેમની શ્રદ્ધા કરી છે અને તેમના પ્રતિ અર્પણભાવ (પ્રેમ-શ્રદ્ધા-અર્પણતા) કરી, તેમને પોતાના હદ્યમાં સ્થાપિત કર્યા છે. સાચા ભાવથી સાંભળ્યા (શ્રવણ), નીરખ્યા (દર્શન) અને પૂજ્યા (સેવના) છે. તેથી તેમને પ્રભુનો યથાર્થ પરિચય થયો છે. એ પરિચયથી પ્રભુના સ્વરૂપનું કેવું લક્ષ થયું છે તે અહીં વર્ણાયું છે.

આ શ્લોક (૩૮) અને પછીના બે શ્લોકો (૪૦, ૪૧) માં જિનેશ્વર ભગવંતો માટે અત્યંત રૂડા અને મનનીય વિશેષણો સાર્થક રીતે વાપરવામાં આવ્યા છે. તેનાથી તીર્થકર ભગવંતના યથાર્થ સ્વરૂપની સ્પષ્ટ વિચારણા અને સ્વરૂપની ઝાંખી આપણા અંતરમાં થાય છે. જે સ્વરૂપ આપણું પોતાનું છે ને જે આપણે આપણા જ પુરુષાર્થથી પરમાત્માનું

આલંબન લઈને પ્રગટાવવાનું છે તેની આપણને યથાતથ ઓળખ આ વિશેષજ્ઞોને ચિંતવવાથી થાય છે. બધા વિશેષજ્ઞો ભાવાત્મક હોવા છતાં તાત્ત્વિક પણ છે. શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદિવ કહે છે: (પ્રવચનસાર) જે જ્ઞાતો અર્હતને ગુણ દ્રવ્યને પર્યાપ્તણે; તે જીવ જ્ઞાણે આત્મને, તસું મોહ પામે લય ખરે. (૮૦)

આ ઉટ માં શ્લોકમાં આચાર્યશ્રી પ્રભુને છ ઉત્તમ સંબોધન કરીને શારીરિક અને માનસિક દુઃખોના કારણોનો મૂળથી નાશ કરવા માટે પ્રાર્થના કરે છે. પ્રત્યેક સંબોધન વિશિષ્ટ ભાવોથી ભરપૂર છે. ભક્તિયોગના મુખ્ય માર્ગ પ્રાર્થનાને સ્પર્શ કરવામાં આવ્યો છે. બધા સંબોધનો પરમાત્માની અપૂર્વ શક્તિનું ઉદ્ભોધન કરે છે. આવા સમર્થ પ્રભુને પ્રાર્થનાનું લક્ષ્ય બનાવીને તેઓ પ્રત્યે દુઃખ-દલન (નાશ) ની વિનંતી કરવામાં આવી છે.

શ્લોકના કમ પ્રમાણે આ છ સંબોધનો: (૧) નાથ, (૨) દુઃખીજન વત્સલ, (૩) શરણ લેવા યોગ, (૪) કરુણા અને પુષ્યનું સ્થળ, (૫) યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ અને (૬) મહેશ.

હવે આપણો તે દરેક પર યથામતિ - યથાશક્તિ વિચારીશું.

(૧) નાથ:- નાથનો અર્થ થાય છે, યોગ અને ક્ષેમ કરનાર. યોગ એટલે અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ અને ક્ષેમ એટલે પ્રાપ્તનું રક્ષણ. પ્રભુ ! આપના શરણો આવેલાનું આપ યોગ કરનાર છો અને અપ્રાપ્ત એવા સમ્યક્તવ આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ (યોગ) કરાવો છો (ઉત્કૃષ્ટ પ્રેરક, નિભિત અપેક્ષાએ). આપ આપના ભક્તોના પ્રાપ્ત ગુણોનું રક્ષણ (ક્ષેમ) કરો છો. આપ અમારું યોગ અને ક્ષેમ કરનારા છો. મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ-શર્દી-અર્પણાતા વિનાના શ્રેણિક મહારાજાને અનાથી મુનિ ‘અનાથ’ કહે છે. નાથ એટલે ત્રણ લોકના સ્વામી, સર્વ જીવોનું કલ્યાણ કરનારા અને કેવળજ્ઞાનથી લોકાલોક જ્ઞાનનારા-દેખનારા.

(૨) દુઃખીજન વત્સલ: અશુભકર્મના ઉદ્યથી જે જીવ બિચારા શારીરિક-માનસિક દુઃખોથી દુઃખી છે અના ઉપર આપ વાત્સલ્ય વરસાવનારા છો. તીર્થકરો છ કાય જીવોના રક્ષણહાર તથા તેમના પ્રત્યે ‘મા’ થી પણ અધિક વાત્સલ્ય ધરાવનાર હોય છે. ગાયને

વાઇરડા પ્રત્યે હોય તેથી પણ વધુ વાત્સલ્ય હોય છે. સર્વ જીવોને તારવાની ભાવનાથી (સંબ્બી જીવ કરું શાસનરસી) બાંધેલ તીર્થકર નામકર્મ-ગોત્ર વાળા પ્રભુ સ્નેહાળ અને વત્સલ હોય છે.

જો કોઈ જીવ દુઃખમાં ફસાયો હોય અને સાચા હદ્યથી પ્રભુનું સ્મરણ કરે તો વિપત્તિથી મુક્ત થતો જાય છે. વિપત્તિ વખતે પણ પ્રભુસ્મરણથી તેની તીવ્રતા મંદ થઈ જાય છે. સામાન્ય જીવને એ વિપત્તિ જેટલી દુઃખદાયક નીવડે છે એટલી દુઃખદાયક પ્રભુભક્તને થતી નથી. સામાન્ય જીવની વૃત્તિ દુઃખના નિભિતોમાં જ રમતી હોય છે અને તેને કારણે તે અનેક પ્રકારે આકૃષ્ણતા-વ્યાકૃષ્ણતા વેદે છે. તે આર્તધ્યાનથી થતો કર્મબંધ વર્તમાન પીડામાં વધારો કરે છે અને ભાવિની એવી પીડા માટે સંજોગ ઊભા કરે છે. પ્રભુભક્તના કિસ્સામાં આથી વિરુદ્ધ બને છે. ભક્તની વૃત્તિ વેદનામાં નહિ, પણ પ્રભુમાં રમતી હોય છે અને વેદનામાંથી ઉપયોગ નીકળી ગયો હોવાથી તે વેદના અત્યંત પીડા આપતી નથી.

(૩) શરણ લેવા યોગ: નમુંથુણું સૂત્રમાં કહેલા ‘શરણ દ્યાણં’ એટલે ‘શરણ આપનારા’ એવા વિશેષજ્ઞ દ્વારા પ્રભુને આગમમાં શરણ્ય (શરણ લેવા યોગ) કહેલા છે. સંસારના દુઃખોથી પીડિત જીવોના પ્રભુ જ સાચા શરણ્ય છે. ભવકટી જેને કરવી છે તેને શરણ લેવા યોગ એક માત્ર તીર્થકર ભગવાન અને તેમણે પ્રરૂપેલ વીતરાગ માર્ગ જ છે. શરણે આવેલાના આપ શરણાગત અને પ્રતિપાલ છો.

પ્રભુ શરણું લેવા યોગ છે. જેના શરણમાં રહીએ તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તીએ તો જ શરણમાં રહ્યા કહેવાઈએ. આ જગતમાં ગુરુ થવા આવનારા (કુગુરુ) તો અનેક જીવો છે પણ વગર વિચાર્ય ગમે તેના શરણે ચાલ્યા જવામાં આવે તો જીવને સુખને બદલે દુઃખ જ મળે છે. કારણે જેની પાસે જે હોય તે જ તે આપી શકે. જેની પાસે શાંતિ ન હોય, આત્મસુખ ન હોય તે શાંતિ કે આત્મસુખ ક્યાંથી આપી શકે? આથી જેનું શરણું લેવું હોય તે શરણ આપવા માટે યોગ છે કે નહિ તે વિષે પૂર્ણ ચોકસાઈ કરવી જોઈએ. સંસારી જીવો તો રાગદ્વિષથી ભરેલા હોય છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પોતાના શરણે

આવેલા જીવોનો ગમે તેમ ઉપયોગ કરતા ખચકાય નહિ. આથી જેણું શરણું લેવું હોય તે માર્ગ પામ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવી જોઈએ. માર્ગ પામેલો જ માર્ગ પમાડી શકે. આ દસ્તિએ વિચારતાં પ્રભુ એ શરણ લેવા માટે ઉત્તમ છે.

પ્રભુના શરણમાં ગયા પછી કોઈ પણ જીવ
દુઃખ પામતો નથી. પૂર્વ બાંધેલા દુઃખકારી કર્મો શરણું
લીધા પછી પણ ભોગવવાં તો પડે છે, છતાં તે
ભોગવતી વખતે તે પ્રકારનાં નવીન કર્મો જીવ બાંધતો
નથી. વળી, પ્રભુના શરણે ગયા પછી અતિ રૌદ્ર
દુઃખો ભોગવવા પડે તેવાં કર્મો જીવ બાંધતો નથી.

ભક્તની વૃત્તિ આવેલી શારીરિક, માનસિક,
આર્થિક કે સામાજિક વિપત્તિના વિચારમાં કેન્દ્રિત થતી
નથી અને મુખ્યતાએ પ્રભુમાં હોય છે. તેથી તે પ્રાયે
વેદના વેદતો નથી અને આકૃળતા થતી નથી. પ્રભુ
પોતે શુદ્ધ, બુદ્ધ અને અનંત જ્ઞાનના ઘણી તેમજ
અનંત સુખના ભોક્તા બન્યા છે તેથી પોતાના શરાણમાં
આવનારને પણ તેઓ પોતા જેવા જ બનાવે છે.
ભૂત્યાશ્રિત ય ઝણ નાત્મ સમં કરોતિ? (ભક્તામર-૧૦)

પરમાત્મા સામે ચાલીને શરણ બનતા નથી
 અથવા આધારભૂત બનતા નથી, પરંતુ જે જીવાત્મા
 અહંકાર છોડીને શરણાગત થાય છે તેના માટે
 પરમાત્મા શરણભૂત છે. શરણાગતિમાં શરણનો
 આશ્રય કરવો તે પ્રમુખ લક્ષ્ય છે. શરણાગતિ તેના
 માટે છે કે જે દુઃખમુક્તિ માટે પ્રભુના શરણે આવે
 છે. વળી, જે જે મેળવવા યોગ્ય છે તે તે સર્વ પ્રભુએ
 પ્રાપ્ત કરી લીધું છે, તેથી તેઓ સંપૂર્ણ બન્યા છે.
 આથી તેમને શરણમાં આવનાર પાસેથી કંઈ પણ
 પ્રાપ્ત કરવાની સ્પૃહ હોતી નથી. આથી આ જગતમાં
 શરણું લેવા યોગ્ય જો કોઈ ઉત્તમ પાત્ર હોય તો તે શ્રી
 તીર્થકર પ્રભુ જ છે.

(૪) કરુણા અને પુષ્યનું સ્થળ : પ્રભુ! આપ કરુણાનિધાન છો. આપનું હૈયું કરુણાથી સભર છે. પૂર્વજન્મમાં સર્વ જીવોને સુખી કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાથી તો આપે તીર્થકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે. તેથી સર્વ જીવો પ્રયે આપની અસીમ કરુણાની ધારા વરસી રહી છે. તેઓ દ્યાર્થમના સ્થાપક હોવાથી 'કરુણાના સ્થાનક' કહ્યા છે.

કારુણ્ય - કરુણાના, પુણ્ય - પવિત્ર(પુણ્ય),
વસતિ - સ્થાન (આવાસ). પ્રભુ કરુણા અને પુણ્યના
પવિત્ર સ્થાન છે. પ્રભુની કરુણા ઉત્કૃષ્ટ છે અને પુણ્ય
પણ ઉત્કૃષ્ટ છે. કારણકે નરક - નિગોદના જીવોને
પણ તારવાની ભાવના કરી હતી. અરે ! ભવિ જ
નહીં પણ અભવી જીવોને પણ તારવાની ભાવના
કરી હતી (સવ્ચી જીવ...). કાણમાં બળતો સર્પ
(ઉગારીને કરેલી કરુણા તો સર્વવિદિત છે.

પ્રભુનું પુષ્ય પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. પાંચેય
કલ્યાણકોમાં દેવોનું આગમન, મેરુ શિખરે દ્વારા ઈન્દ્રો
દ્વારા દિવ્ય જન્મોત્સવ અને નગરની બહાર ઉધાનમાં
દીક્ષા-મહોત્સવ ઉજવાય છે. કેવળજ્ઞાન થયા બાદ
એક કરોડ દેવો પ્રભુની સેવામાં હોય છે. ૮(આઠ)
પ્રાતિહાર્યાં, ત૪ અતિશયો અને ત૫ વાણીના ગુણો
એ બધી પુષ્યની મ્રકૃતિ છે. પ્રભુ વિચરતા હોય ત્યાં
૭ માસ સુધી મારી, ભરકી, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ
(દુકાળ) વગેરેનો ઉપદ્રવ ન હોય. રત્ન - સુવર્ણ -
ચાંદીના ત ગાઢમાં બેસી દેશના આપે એ પુષ્યનો જ
પ્રકાર છે.

જ્યારે જગતના સમસ્ત જીવોને તારવાના ભાવ હદ્યમાં રમે છે અર્થાત് ઉત્કૃષ્ટ કરુણા હદ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ તીર્થકર નામકર્મ ઉપાર્જન થાય છે. જગતનાં સર્વ જીવો મુક્ત થાય એવી કરુણા હદ્યને આવરી લે છે ત્યારે આ તીર્થકર નામ-ગોત્ર કર્મ નિકાચિત થાય છે. આમ, તીર્થકર પ્રભુ કરુણાને રહેવાના ઉત્તમ સ્થાનઽય છે.

‘કરુણાની મૂર્તિ’ કહીને ધર્મના સર્વશ્રેષ્ઠ સિદ્ધાંતનો ઉત્ત્લેખ કર્યો છે. જ્યાં કરુણા છે ત્યાં ધર્મ છે અને જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં કરુણા છે. કરુણા જ ધર્મનો આધાર છે. ભક્તિયોગમાં કરુણા જ ભક્તિની આધારશિલા છે.

(૫) યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ : પાંચ ઈન્ડિયો અને મનને વશ કરનાર અને તુ ગુપ્તિઓ (મન, વચન, કાયા) થી યુક્ત મહાત્માને યોગી કહે છે. એવા સમર્થ યોગીઓ માટે પણ પ્રભુ પૂજ્ય છે. મન, વચન અને કાયાના યોગ ઉપર સંયમ આરાધવાનો સફળ પુરુષાર્થ કરનાર યોગી કહેવાય છે. તીર્થકર પ્રભુ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ પર પર્વત પ્રભુત્વ ધરાવે છે.

અને યોગવિદ્યાના પૂરા જીજાકાર હોવાથી, જે કંઈ
મેળવવાનું છે, આત્માને શુદ્ધ કરવાનો છે તે તો
તેમણે પૂર્ણ શુદ્ધ કરી લીધો છે. આ કારણે પ્રભુ સર્વ
યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે.

(૬) મહેશ : મહેશ - મહા+ઈશ, અર્થાત્ મહાન
ઈશ્વર, મહાસમર્થ. ઉપર કહેલા છ લોકોત્તર ગુણોના
ધારક પ્રભુ.

આ છ વિશેષજ્ઞો યુક્ત પ્રભુને સંબોધીને
આચાર્યશ્રી કહે છે કે હે પ્રભુ ! ભક્તિથી, ભાવથી
હું નમેલો છું. મારા ઉપર દ્યા કરીને દુઃખના
અંકુરાઓનું, દુઃખની ઉત્પત્તિના કારણોનું એટલે કે
કર્માનું અથવા રાગદ્વિષ દોષોનું આપ ઉન્મૂલન કરો.
નાશ કરવામાં તત્પર બનો, ત્વરા કરો. અહીં
સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિજી ફક્ત ભૌતિક દુઃખોના નાશ
માટે પ્રાર્થના કરતા નથી, કિન્તુ તેના કારણભૂત ભાવ
દુઃખો - માનસિક રોગો - રાગદ્વિષ અહંકારાદિ દોષોના
નાશ માટે પણ પ્રાર્થના કરે છે. હવે આ દુઃખોનો
અને તેના કારણભૂત કર્માનો અને રાગદ્વિષ, અજ્ઞાનાદિ
દોષોનો પરિતાપ અસહ્ય થયો છે. પ્રભુ ! આપની
કૂપાથી જ તેનો નાશ-ક્ષય શક્ય છે એમ આચાર્યશ્રી
ગળગળા બનીને પ્રાર્થના કરે છે.

પરમતારક પરમાત્મા તો સર્વોત્કૃષ્ટ પુરુષ
છે. તેઓ પાસે ખાલી હાથે જઈને સુતિ દ્વારા પ્રભુના
ગુણ ગાવાનું મન ન થાય તે ખરેખર દ્રવ્યથી અને
ભાવથી દરિદ્ર છે. માટે જ શાસ્ત્રમાં પ્રભુના
ગુણગંભીર અને સ્વનિદાયુક્ત (હું તો દોષ અનંતનું)
સુતિ કરવાનું કહેલ છે.

વીતરાગ પ્રભુ અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-
તપ-વીર્ય વગેરે અનંત ગુણોના ધારક છે. તેઓનું
પુષ્ય પણ પ્રકૃષ્ટ છે. આથી તેઓને અભિમુખ થનારા
જ્યો તે તે ગુણોની પ્રાપ્તિરૂપે શુદ્ધિના અને
પુષ્યાનુંધી પુષ્યના ભાગી થાય છે, જે તેઓને
પ્રસમતા-શાંતિ-સંતોષ-કરુણા-પ્રેમ-ક્ષમા-નિ:સ્પૂહતા
વગેરે અગણિત આંશિક અભ્યંતર ગુણોના પાત્ર
બનાવે છે. આમ તેઓની ઉપાસના કરનારાઓની
પાત્રતા અને ભાવ ઉલ્લાસ અનુસાર અપૂર્વ ફળની
પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રભુ અનંત શક્તિ સંપત્ત અને અચિન્ય છે

એ શ્રદ્ધા જ ભક્તને પ્રાર્થના કરવા મેરે છે. પ્રાર્થના
એ ભક્તની શ્રદ્ધાની ઘોતક છે. આમ, પરમાત્માના
ગુણોની સુતિપૂર્વક કાંઈપણ પારમાર્થિક પ્રાર્થના કરવી
યોગ્ય છે. આથી જ આચાર્યશ્રીએ પ્રભુના ઉત્તમ છ
વિશેષજ્ઞો કહીને પછી જ દુઃખના અંકુરાઓ (કારણો)નો નાશ કરવાની પ્રાર્થના કરી છે.

આ શ્લોકમાં દુઃખ સાથે સંધર્ભ કરીને તેને
દૂર કરવા માટે પરમાત્માની શરણાગતિનું અવલંબન
લેવામાં આવ્યું છે. નાથ, શરણ્ય, કારુણ્ય, પુણ્ય
વસતે, વરેણ્ય અને મહેશ સંબોધનોથી તેમની સુતિ
કરેલ છે. આવા સમર્થ પ્રભુને પ્રાર્થનાનું લક્ષ્ય
બનાવીને તેઓ પ્રત્યે દુઃખ-દલનની (દુઃખનાશ) વિનંતી કરેલ છે.

શ્લોકનો મુખ્ય વિષય છે, દુઃખ-દલન ।
દુઃખ અનુભવગમ્ય હોવા છતાં પણ અરૂપી છે. દુઃખ
એક પ્રકારની અનુભૂતિ હોવાથી જ્ઞાનાત્મક સંવેદન
સાથે તેનો સંબંધ છે. દુઃખ એક પ્રકારનું વેદન છે
અને વેદન માત્ર જ્ઞાનરૂપ હોય છે. (સમતા, રમતા,
ઉરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ, વેદકતા, ચૈતન્યતા
એ જ્ઞાયકભાવ રૂપ જીવનો વિલાસ સ્વરૂપ છે. દુઃખ
અને જ્ઞાનમાં મૌલિક અંતર છે. જ્ઞાન એ જ્ઞાનચેતના
છે અને દુઃખ કર્મચેતના છે. સામાન્ય જ્ઞાન
ક્ષયોપશમરૂપ છે, જ્યારે દુઃખ ઉદ્યભાવ રૂપ છે.
ઉદ્યભાવનો સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન દ્વારા જ થાય છે. માટે
જ્ઞાન વેદક અર્થાત્ જ્ઞાનનાર દાખા છે. જ્યારે દુઃખ
વેદ છે- જ્ઞાનનો વિષય (જ્ઞેય). પરસ્પર વિષય -
વિષયીનો સંબંધ છે. આધુનિક તબીબી વિજ્ઞાનમાં
જ્ઞાનતંત્રને શૂન્ય કરીને (અનેસ્થેસીયા વગેરેથી ખોડું)
કરીને રોગની ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે, જેથી
સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાન અને દુઃખને વિભક્ત કરી
શકાય છે. દુઃખનો પ્રતિકર જ્ઞાન રીતે થઈ શકે :
(૧) દુઃખને ઉત્પત્ત જ ન થવા દેવું (જ્ઞાની, વીતરાગ),
(૨) ઉત્પત્ત થયેલા દુઃખને દૂર કરવું (ચિકિત્સા)
અને (૩) દુઃખનું વેદન જ ન કરવું (જ્ઞાનતંત્ર શૂન્ય
અથવા ઉપયોગ રહિત).

જ્ઞાનકારોએ જ્ઞાન પ્રકારે દુઃખોનો ઉલ્લેખ
કર્યો છે : (૧) આધિક્ષિક, (૨) આધિભૌતિક અને

(અનુસંધાન પાના નં. ૧૮ પર)

સ્વાધ્યાય (સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ, ભાગ-૨)

રમેશભાઈ કાંતિલાલ ખંધાર

સ્વાધ્યાયના પરિચય, અભ્યાસ, અવગાહન કેવી રીતે કરવા જોઈએ?

★ આરંભ-પરિચહ્ય પ્રત્યેની વૃત્તિને ઓસરાવી, મંદ કરી, નિયમિતપણે નિત્ય પરિચય કરવો.

★ ધ્યેયને- આત્મકલ્યાણને લક્ષમાં રાખી, સદ્ગુરુની આજ્ઞા લઈને, આજ્ઞામાં રહી એકાગ્રતાપૂર્વક અભ્યાસ કરવો.

★ આત્માર્થિપણું તો હોવું જ ધટે, જે પરમાર્થમાર્ગની પાત્રતા છે.

★ કષાયની ઉપશાંતતા હોવી અનિવાર્ય છે. મુખ્યપણે પરપદાર્થ પ્રત્યે અનાસક્તબુદ્ધિ સહિત કષાયની ઉપશાંતતા જ વાસ્તવિક ઉપશાંતતા છે. તેમાં કષાયનો અંશે અભાવ હોય છે. દમનપૂર્વકની ઉપશાંતતા કાર્યકારી નીવડે નહીં.

★ સંવેગ, આત્માની રુચિ, લગની, ઝૂરના હોવી જરૂરી છે. અન્ય ઈચ્છાને ગૌણ કરી ‘માત્ર મોક્ષ અભિલાષ’ રૂપ અભીષ્ટા હોવી જરૂરી છે.

★ સંસારનો થાક, ત્રાસ, કારાગ્રહરૂપ ભાસવારૂપ નિર્વેદનાં અંશો પણ અત્યંત જરૂરી છે.

★ સર્વ જીવ પ્રત્યે દ્યા, કરુણા, અનુકૂળા હોવી જોઈએ. નામકર્મના ભેદોને ગૌણ કરીએ તો સર્વ જીવમાં શુદ્ધાત્મા જ રહેલો છે.

★ મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ, વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા, જિતેંદ્રિયપણું હોય તો સુલભ-બોધિપણું પ્રગટે અને સત્શાસ્ત્રોનો મર્મ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા વધે.

★ આત્માર્થીના ગુણો ન હોય કે અંશો જ પ્રગટેલા હોય તેવા જીવે આત્માર્થિપણું પ્રગટાવવા અર્થે સ્વાધ્યાય કરવો રહ્યો. સ્વાધ્યાય લક્ષપૂર્વક થાય એ

જ આત્મહિતકારી થાય છે.

સ્વાધ્યાયના લાભો અપરંપાર છે. મુખ્યપણે નીચેના ફાયદાઓ થતા હોય છે:-

મ્રભુ મહાવીરે છ અભ્યન્તર તપમાં સ્વાધ્યાયને વર્ણવેલ છે. તેનું વિશેષ માહાત્મ્ય જાણી પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય અને વૈયાવચ્ચ તપ પછી સ્વાધ્યાય તપને મૂકેલ છે. સ્વાધ્યાય વિના ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગની ભૂમિકા બને નહિ. કર્મને તપાવનાર અભ્યન્તર તપ છે તેથી તે સંવર નિર્જરારૂપ છે.

સદ્ગુરુના બોધની પ્રતીતિ દઢ થાય, મોક્ષમાર્ગની સ્પષ્ટતા થતી જાય અને તત્ત્વનિર્ણય કરવામાં મદદરૂપ થાય છે. અંશે મન અને બુદ્ધિ પણ કેળવાય છે.

આત્માનુભૂતિ થવામાં બળવાન નિમિત્તરૂપ છે. કાન્જસ્વામીએ સમયસાર શાસ્ત્ર પર ૧૮ વાર પ્રવચનો કર્યા. ચિત્તમાં ત્યાગ-વૈરાગ્ય પ્રગટાવવામાં વિશેષ આધારભૂત છે. જીવની યોગ્યતા વધારે છે. જેમ યુનિવર્સિટીના ભાષતરથી લૌકિક સમજણ અને દાખિબિંદુ વિશાળ બને છે તેમ શાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસથી પરમાર્થ દાખિબિંદુ વિશાળ બને છે.

આત્મનિરીક્ષણને વેગ આપો છે. શુતચિંતવનારૂપ અનુપ્રેક્ષાની ક્ષમતા વધે છે, જે દર્શનમોહને મંદ કરે છે. અનુભાગ ઘટાડે છે. ‘જ્ઞાનસાર’માં મહોપાધ્યાયજી કહે છે કે શાસ્ત્ર તો અજ્ઞાનરૂપી સર્પને વશ કરનાર મહામંત્ર છે, સ્વચ્છંદતારૂપી જવરને ઉતારવામાં લાંઘણ છે, અને ધર્મરૂપી બગીચામાં અમૃતની નીક સમાન છે. શાસ્ત્રમાં વીતરાગવાણીનો સાર હોય છે તેથી જેણે શાસ્ત્રને મુખ્ય કર્યા તેમણે વીતરાગને મુખ્ય કર્યા અને અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે. ગૌતમસ્વામી આઠ

પ્રહરમાંથી પાંચ પ્રહર સ્વાધ્યાય કરતા. સ્વાધ્યાય દ્વારા જ જ્ઞાનયક્ષુ ખુલે છે.

સ્વાધ્યાય ઘણો કર્યો તો પણ આત્માની ઉપલબ્ધિ કેમ ન થઈ?

આગમમાં સ્વાધ્યાયને પાંચ પ્રકારે વર્ણવિલ છે; વાંચના, પૃથ્યના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા. બહુભાગ જીવો તો શાસ્ત્રવાંચનને જ સ્વાધ્યાય કર્યો એમ સમજે છે. પ્રથમ તો જીવે સ્વાધ્યાય કર્યો જ નથી, ફક્ત વાંચન જ કરેલ છે. પૃથ્યના, પરાવર્તના કરી ઉંદું ચિંતન-મનનરૂપ અનુપ્રેક્ષા કરેલ જ નથી. તેથી તે તો દ્વયશ્રુત પણ નથી. ‘જ્ઞાનસાર’માં મહોપાધ્યાયજી કહે છે કે અનુપ્રેક્ષા સિવાયના ચાર-વાંચના, પૃથ્યના, પરાવર્તના અને ધર્મકથા શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી કરેલા હોય તો પણ તે માત્ર દ્વયશ્રુત બની રહે છે.

દ્વયશ્રુતને ભાવશ્રુત બનાવનાર ‘અનુપ્રેક્ષા’ છે તેથી અનુપ્રેક્ષા વિના કરેલ શાસ્ત્રોનો બહોળો અભ્યાસ પણ મોક્ષમાર્ગ તરફ લઈ જતો નથી. યથાર્થ તત્ત્વનિર્ણય પણ થાય નહિ. માર્ગનો મર્મ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા પણ ન પ્રગટે. જેમ શરીરનો રોગ મટાડવા પ્રથમ રોગનું નિદાન કરી, પછી દવા લઈ એને ગળે ઉતારવી અને લોહીના અણુએ અણુમાં પ્રસરે ત્યારે રોગ મટવાની સંભાવના રહે છે; તેવી જ રીતે, સ્વાધ્યાયરૂપી દવા અનુપ્રેક્ષા દ્વારા આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો પ્રસરી જાય, બતાવેલ માર્ગ ચાલીને માર્ગને અનુસરતા પરિણામ થાય ત્યારે મિથ્યાત્વરૂપી રોગ મટવાની સંભાવના પ્રગટે છે.

વિષયકધાયને મંદ કરવા અર્થે અને શબ્દબ્રહ્મ રૂપ વાયકનું વાચ્ય પોતાના પરિણામમાં પ્રગટાવવા અર્થે શાસ્ત્રવાંચન, શાસ્ત્રઅભ્યાસ અને અનુપ્રેક્ષા છે. અર્થાત્, પરિણામી સ્વભાવ વડે જ ત્રિકાળી દ્વય સ્વભાવને ગ્રહણ કરવાનો છે. ‘માત્ર જાણવું’ એ જ મારો સ્વભાવ છે અને ‘કરવાપણું’ એ મારો સ્વભાવ નથી એવો નિર્ણય જ જીવે કરેલ નથી.

જે કંઈ ગ્રહણ કર્યું હોય કે બુદ્ધિમાં પકડાયું હોય તેનો અભ્યાસ ન રાખે તો કાળકમે તે ઉપદેશ અને વાંચન નિર્ણય નીવડે છે, લુપ્ત થઈ જાય છે. ઉદ્ય પ્રસંગે તેનો અભ્યાસ આત્મકલ્યાણરૂપ નીવડે છે. ચિંતન - મનન પણ પ્રાપ્ત ઉપદેશનો અભ્યાસ છે. આત્મનિરીક્ષણ એ આગળની દશાનો અભ્યાસ છે. તત્ત્વનિર્ણય કરી ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ અને તેના સાતત્યથી ભાવભાસન થઈ સ્વાનુભૂતિ થાય છે. ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ એ જ જ્ઞાનકળા છે, જેનાથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થઈ મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ થાય છે.

સત્સંગને બળ આપે છે. આત્માને સ્પર્શને પ્રગટેલા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના શબ્દો સત્શાસ્ત્રના શબ્દબ્રહ્મ કરતા પણ વિશેષ બળવાન છે. પાત્ર જીવના પૂર્વના સંસ્કારોને જાગ્રત કરવાનું તથા ઉપાદાનને પુષ્ટ કરવાનું દૈવત તેમાં અંતર્ગર્ભિત છે. પાત્ર જીવ તે દૈવત રૂપ આંદોલનોથી ભાવિત થઈ ઉપાદાનને બળવાન કરે છે. ભેદજ્ઞાન કરવાની તત્ત્વમયની યોગ્યતા પણ વધતી જાય છે. તેમ છતાં એવા બળવાન આત્માને સ્પર્શને આવેલા સદ્ગુરુના વચનો આત્મસાત્ત કરવા સ્વનો અભ્યાસ અનિવાર્ય છે. તેથી સત્સંગ પછી સ્વાધ્યાય ન થાય તો તે સત્સંગ પવનની લહેર બની રહે છે. સંસ્કાર પડતા નથી અને આંખ મીંચાઈ જતાં જ તે શૂન્યવત થઈ જાય છે.

સ્વનો અધ્યાય એટલે પરિણામનું અવલોકન:

ઉદ્ય પ્રસંગે સંમિલિત થયેલ વસ્તુ, વ્યક્તિ કે સંયોગોનો વિચાર કરવો એ પરિણામનું અવલોકન નથી. પણ તે ઉદ્ય પ્રસંગમાંથી પસાર થતી વખતે પોતાના પરિણામ જે થાય છે તેનું અવલોકન એ સ્વનો અધ્યાય છે, સ્વયંનું આત્મનિરીક્ષણ છે. આ સ્વાધ્યાય જ અંતર્ભૂત થવાની સાધના છે. સ્વાધ્યાયમાં વસ્તુ, વ્યક્તિ, સંયોગો, અંતરંગ અને બાધ્ય નિભિત ગૌણ બની રહે છે અને તે બધાની વચ્ચે અભિનય કરનાર આત્મારૂપી અભિનેતાના અંતરંગ પરિણામ અને અભિપ્રાયનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે. અન્ય સર્વ

આત્મારૂપી અભિનેતાના પોતાના જ નાટકનું સ્ટેજ સેટિંગ કરે છે અને અભિનેતાથી(આત્માથી) અલગ જ રહે છે. મિથ્યા અભિપ્રાયને વળગીને આત્મા તેમની સાથે માનસિક જોડાણ કરે છે અને એકત્વ-મમત્વરૂપ કાલ્યનિક અંતર્જગતનું નિર્માણ કરે છે.

સ્વનો અધ્યાય કરવાથી પર વસ્તુ સાથેનું માનસિક જોડાણ ઢીલું પડે છે કારણકે સમજણપૂર્વક પર વસ્તુઓ ગૌણ થાય છે અને ઉપયોગ તે તરફ બેંચાતો નથી. એ ઘાલમાં રહે કે પરવસ્તુઓમાં સુખબુદ્ધિને લઈને જ આત્માની સ્વાભાવિક શક્તિનું વૈભાવિક શક્તિમાં રૂપાંતરણ થાય છે અને ઉપયોગમાં-ભાવમનમાં કર્મગ્રહણ કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. સમજણપૂર્વક સુખબુદ્ધિ ટળે તેમ તેમ માનસિક જોડાણ તૂટું જાય છે. પોતાના પરિણામનું અવલોકન કરવાનો હેતુ આ માનસિક જોડાણને ક્રમે કરીને ઢીલું કરી તોડવાનું છે, અર્થાત્, ભાવઅપ્રતિબદ્ધ થવાનું છે. ભાવઅપ્રતિબદ્ધ થવા માટે પરિણામના અવલોકનરૂપ ભેદજ્ઞાનનો પ્રયોગાત્મક અભ્યાસ (નિજ પરિણામનો અભ્યાસ) અનિવાર્ય છે. અનંતકાળની અનાદિની વૃત્તિઓને આધીન થઈને પરમાં સુખબુદ્ધિરૂપ મિથ્યાદર્શન-મિથ્યાત્વ ગાઢ-પ્રગાઢ બનેલ છે. દીઘકાળ સુધી ધીરજપૂર્વક અને તત્ત્વનિર્ણયની મુખ્યતા રાખી આ સ્વાધ્યાયરૂપ ભેદજ્ઞાનનો પ્રયોગાત્મક અભ્યાસ કરતા કરતા જ નિબિડ ગાંઢ છેદાવાની છે.

સ્વ-પરના વિવેકરૂપ સ્વનો અધ્યાય ક્યાં સુધી કરવો?

જીવ આદિ નવ તત્ત્વોના સ્વરૂપની પ્રતીતિ ન થાય ત્યાંસુધી પ્રયોગાત્મક સ્વાધ્યાય ચાલુ રાખવો. આત્મસિદ્ધિમાં વણવિલાદ પદની વિચારે કરીને સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી ઉદ્યોગસંગે સ્વ-પરના વિવેકરૂપ સ્વાધ્યાય કરતા રહેવો જોઈએ. પર્યાયમાં - સમયવર્તી અવરસ્થામાંથી પોતાપણું છૂટે અને ત્રિકાળી નિત્ય સ્વભાવમાં પોતાપણું થાય તો સમજવું કે સ્વાધ્યાય સુંદર રીતે થઈ રહ્યો છે. હિતાહિતરૂપ પોતાના ભાવોને ઓળખવા એ સ્વાધ્યાયનું એક લક્ષણ છે. અહિતકારી ભાવો અહિતરૂપે ભાસવા જોઈએ અને

હિતકારી ભાવ તરફ ઉપયોગનું વલણ થવું ધટે. પર જૈયથી જ્ઞાનની સિદ્ધિ કરવી એ પરમાર્થ સ્વાધ્યાય છે:-

ધ્યાનમાં કદાચિત મનને સ્થિર રાખવું મુશ્કેલ છે પણ સ્વાધ્યાયમાં મનને એકાગ્ર રાખવું એટલું મુશ્કેલ નથી. ધ્યાનમાં અરૂપી આત્માને લક્ષ્યમાં લેવાની તકલીફ પડે છે. સ્વાધ્યાયમાં રૂપી એવા શાક્ષમાં કંડારેલાં જ્ઞાનીનાં વચનોને મનમાં ધારવા પ્રમાણમાં સહેલા છે. અરૂપી એવા ઉપયોગને રૂપી એવા જ્ઞાનીનાં વચનોનો આધાર આપી અરૂપી ઉપયોગને સાકાર બનાવી પોતાનું કામ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

ઉપયોગમાં જ ઉપયોગવાન એવો પોતાનો આત્મા વ્યાપેલો છે. તેથી જ્ઞાનીનાં વચનોરૂપ જૈયના આધારે જ્ઞાનગુણને ગ્રહણ કરી શકાય છે અને જ્ઞાનગુણ દ્વારા આત્માને વેદનરૂપે ગ્રહણ કરી શકાય છે. ગુણ અને ગુણી અભેદ છે, અનન્ય છે તેથી જેમ ખારાશનું વેદન એ મીઠાનું જ વેદન છે તેવી રીતે જ્ઞાનનું વેદન એ આત્માનું જ વેદન છે. અર્થાત્, જૈયથી જ્ઞાન સુધી અને જ્ઞાનથી જ્ઞાયક (શુદ્ધાત્મા) સુધી પહોંચી શકાય છે.

સ્વાધ્યાયમાં જૈય રૂપી હોવાથી પ્રક્રિયા સરળ બને છે. સ્વાધ્યાય એ રૂપસ્થધ્યાન છે અને ધ્યાન એ રૂપાતીત ધ્યાન છે. રૂપસ્થધ્યાનથી સ્વરૂપાવલોકનરૂપ રૂપાતીત ધ્યાન સુગમ થઈ પડે છે. અર્થાત્, રૂપસ્થધ્યાનની ચરમસીમા રૂપાતીત ધ્યાન છે. તેથી સ્વાધ્યાયની ચરમસીમા ધ્યાન અને કાયોત્સર્જ છે. પ્રાયશ્ચિત, વિનય, અને વૈયાવચ્ચ એ ગ્રાણ અભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાયની ભૂમિકા તૈયાર કરે છે અને સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને કાયોત્સર્જની ભૂમિકા તૈયાર કરે છે.

સ્વાધ્યાય સાવિકલ્ય ધ્યાન છે અને અનુભૂતિ નિર્વિકલ્ય ધ્યાન છે. સાવિકલ્ય ધ્યાનથી જ નિર્વિકલ્ય ધ્યાનની પ્રાપ્તિ સહજપણે થાય છે. તેથી સ્વાધ્યાય તપને સિદ્ધ કર્યા વિના કાયોત્સર્જરૂપી ધ્યાન તરંગ અને દિવાસ્વભ બની રહે છે.

મનન એ બુદ્ધિપૂર્વકનો સ્વાધ્યાય છે:

★ પઠન કરવા કરતા મનન ભણી વધુ લક્ષ આપજો. મહાવીરના બોધવચનોનું મનન કરો. ગ્રંથો યોગની અલ્યુ પ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાનીનાં વચનોનું મનન પરમ શ્રેયનું મૂળ છે. પવિત્ર વસ્તુનું મનન કરજે - શ્રીમદ્ રાજયંત્રજી

★ મનન એ બુદ્ધિપૂર્વકનો સ્વાધ્યાય છે. સમ્યક્ શ્રવણ કર્યું હોય તો જ મનન થઈ શકે. સમ્યક્ શ્રવણ પર અપકાપતપણે યુક્તિપૂર્વકની વિચારણા એ મનન છે. મનનને બુદ્ધિપૂર્વકની પરાવર્તના કહી શકાય.

★ મનનથી છાપ પડે, ભાવ સંસ્કારરૂપ થાય. શ્રવણ માત્ર તો પવનની લહેર છે. શ્રવણ પછી મનન અને ચિંતન કરવાથી પરમાર્થ સ્વાધ્યાયની ભૂમિકા બને છે. મનન, ચિંતન ન થાય તો શ્રવણ માત્ર મનોરંજન બની રહે છે. પહેલી વાર કંઈક સમજાય. બીજી વાર વધુ સમજાણ થાયે ચિંત પ્રસન્ન થાય અને પ્રભાવિત થાય તેમજ વૃત્તિ ઢીલી પડવા માંડે. ત્રીજી વાર પરાવર્તનથી પ્રીતિ, વિનય અને ભક્તિના અંશો પ્રગટે.

★ પુનરુક્તિ એ મનન નથી, વિચાર નથી. વિચાર તો મૌલિક હોવા ઘટે. ભીતરથી પ્રગટવા જોઈએ. શ્રવણ કરેલ મતિજ્ઞાન પર સ્વયંની વિચારણા હોવી ઘટે. મનનથી સ્થિરતા અને વિશુદ્ધિ વધે છે.

★ સમ્યક્શ્રવણને પોતાના જીવનની ઘટનાઓ સાથે સંલગ્ન કરી, ઉદ્ધું ચિંતન મનન કરી અંતરંગઅભિપ્રાયની ભૂલો પર ઘા કરવો, પ્રકાશ પાડવો, સંદેહ કરવો તો જ સમ્યક્ વિચારણાની સંભાવના પ્રગટે છે.

★ ઉદ્યમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણું કરવું એ મનનું અપલક્ષણ છે. અનાદિની વૃત્તિ એ મનનો પ્રાણ છે.

★ ભૂતકાળ-ભાવિમાં રાચવું એ જ મનનું જીવનસત્ત્વ છે.

★ પાંચ ઈન્દ્રિયોની વિષયલોલુપ્તા-લુભ્યતા મનમાં છે, ઈન્દ્રિયો તો સાધનમાત્ર છે. ‘મન વાળ્યું વળે સદ્ગુરુવરથી(૨) સદ્ગુરુવરથી, નિજ અનુભવથી,

અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય થકી..’

★ ‘જીતી ઈન્દ્રિયો જ્ઞાનસ્વભાવે જે અધિક જાણો આત્મને, નિશ્ચય વિષે સ્થિત સાધુ ભાખે જિતેન્દ્રિય તેહને’.

- સમયસાર

સમ્યક્ શ્રવણ - મનન - સ્વાધ્યાયમાં અપથ્યરૂપ-બાધારૂપ કારણો:-

★ પારકી પંચાત બંધ કરવી, ‘કગેરીમાંડી કાળજીનો નથી હિસાબ કોરીનો; જગતકાળ થઈને તું, વહોરી ના પીડા લેજે.’ અહિતકારી, નકારાત્મક અને તરંગી વિચારોથી દૂર રહેવું.

★ કડવા ધુંટડાને ગળી જવા. પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં જમીઝુંદે અને શાંતિ રાખે તો મન અને ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય. માનસિક સંતાપ નહિ થાય.

★ ચિંતા કદી ન કરવી. અપેક્ષાઓ મર્યાદિત કરવી. ઉપયોગને બહિર્મુખ રાખે છે.

★ ‘નિરૂપાયતા હોય ત્યાં સહનશીલતા સુખદાયક છે’ એ જ્ઞાનીનાં વચનને અંતરમાં અવધારી ઉદાસીનભાવે ઉદ્યને આટોપવા.

★ કર્તવ્ય - ફરજથી દૂર ન ભાગો. મનને સતત કોરી ખાશે. પૂર્વનું દેવું ચૂકતે કરવાના ભાવે મોહદ્દ્યા રહિત નિર્બેપભાવે, નિવૃત્ત થવાના ભાવે કર્તવ્ય-ફરજરૂપ કાર્યો કરવા.

★ અહંને સંતોષવા ગજ ઉપરાંતની જવાબદારી આત્મપ્રત્યયી ઉપાધિ છે. પોતે જ ઉભી કરેલ ઉપાધિ છે. વિકલ્પો વધશે અને માનસિક સંતાપને લઈને ચિંતન-મનનરૂપ સ્વાધ્યાય નહિ થાય.

★ અવરોધોથી ઉરવાને બદલે સામનો કરો તો સંકલ્પબળ વધશે.

★ સ્વાર્થજન્ય સેવાથી મનની શાંતિ અવરાય છે.

★ જરૂરિયાતો ઘટાડવી તેથી વિકલ્પો ઘટતા જશે.

★ દલીલોથી દૂર રહેવું. હારજીતના વિકલ્પો છોડીને આત્મકલ્યાણને લક્ષમાં રાખવું. હાર-જીતમાં પોતાનું ધાર્યું કરવાની મુખ્યતા હોય છે. ઈષ્ટ મનની શાંતિને

દહે છે.

આગળના લેખમાં કહું તેમ સત્સંગ,
સ્વાધ્યાય અને સત્ત્સમાગમ એ અંતર્મુખતાની
સાધનારૂપ મોક્ષમાર્ગના પાયારૂપ છે. સત્ત્સંગ અને
સ્વાધ્યાયની વિચારણા પૂરી થઈ. સત્ત્સંગ અને
સ્વાધ્યાયને ધબકતા અને જીવંત રાખનાર સદ્ગુરુનો
સમાગમ છે, સત્ત્સમાગમ છે. આવતા લેખમાં
સત્ત્સમાગમ વિષે વિચારણા કરીશું.

અંતરનો અવાજ

સાથિયા પૂરાવું દ્વારે, દીવડા પ્રગટાવું આજ,
આજ મારા અંતરમાં ઉઠે છે એક અવાજ.

કાજ સંઘળાં કરતાં કરતાં, સ્મરણ કરું તમારું રાજ,
મૂકી સંઘળી માયા જગની, રહુંતુમ ચરણ સદાયે રાજ;
આજ મારા અંતરમાં ઉઠે છે એક અવાજ.

સર્વ જીવોમાં મૈત્રીભાવ હો, કરવું સૌને કરુણાદાન,
વેરેરના ઝેર ભૂલીને, અમૃતરસનું કરવું પાન;
આજ મારા અંતરમાં ઉઠે છે એક અવાજ.

અન્ય જીવોના ગુણ જોઈને, મનમાં રહેજો મુદ્દિતભાવ,
વૈરી પ્રત્યે સદાયે રહેજો, મુજ મનમાં બસ સમતાભાવ;
આજ મારા અંતરમાં ઉઠે છે એક અવાજ.

વીચું જે મુજ આયખું આખું, દુભથા જે જીવોને આજ,
કરજો મારા દોષ માફ તે, દેજો સહુને બહુ સુખ સાજ;
આજ મારા અંતરમાં ઉઠે છે એક અવાજ.

અંતિમઘડીએ સદ્ગુરુદેવનો, રહેજો મુજ મસ્તક પર હાથ,
હદ્યક્ષમણમાં મૂર્તિ તમારી, નીરખું વારંવાર ગુરુરાજ !
આજ મારા અંતરમાં, ઉઠે છે એક અવાજ.

આશા મારી અંતરની મેં, તમને જગ્ણાવી હે ગુરુરાજ !
શક્તિ દેજો, પૂરી કરજો, વિનવું તમને હે ગુરુરાજ !
આજ મારા અંતરમાં, ઉઠે છે એક અવાજ.

પૂજ્યશ્રીની દ્વારાનદશા... .

પાના નં. ૩૮ પરથી ચાલુ...

પોતાના વિચારો પકડી શકતાં હતાં અને જ્યારે
અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થયું ત્યારે મન વિલય
પામ્યું. પરંતુ તે વેદનનું જાણનાર તો મન હતું ને?

કોઈ મા ને પોતાના બાળક પર પ્રેમ ઉભરાય
છે, ત્યારે એક પ્રકારની લાગણી છે, જેનું મન
જાણનાર છે. તેમ જે અનુભવનું વેદન થયું તેનું
જાણનાર મન છે. મનજીભાઈને બરોબર બબર છે
કે આત્માનું આસ્વાદપણું આવું છે. અતીન્દ્રિય આનંદ
પૂર્વે અને પશ્ચાત્ તેની સાક્ષી આપનાર મન છે, કારણ
મન આત્મદ્રવ્ય જેવા અમૂર્તિક પદાર્થને પણ વિષય
કરે છે. તેથી કહું છે કે, ‘એકાગ્ર ચિન્તાનિરોધો
ધ્યાનમ’ આવું ધ્યાનનું લક્ષણ અનુભવદશામાં સંભવે
છે. મન વિના જુદા જ પરિણામ સ્વરૂપમાં પ્રવર્તતા
નથી. તેથી સ્વાનુભવને મનજનિત પણ કહીએ છીએ.
આ રીતે અતીન્દ્રિય કહેવામાં અને મનજનિત
કહેવામાં કાંઈ વિરોધ નથી. માત્ર વિવક્ષાભેદ છે.

મનજનિતનો એક અર્થ એવો પણ થઈ શકે
કે પૂજ્યશ્રીએ જ્યારે ‘શુદ્ધ ચિન્મય એકમેવ’ ના જાપના
શબ્દોનો છેલ્લો આશ્રય લીધો ત્યારે બીજી ઈન્દ્રિયો
સ્થિર હતી, હજુ સવિકલ્પ દશા હતી અને ત્યારે
આત્માને મન દ્વારા ભાવ્યો હતો. તેને કારણે
નિર્વિકલ્પ દશા તેમને પ્રાપ્ત થઈ તેથી તે મનજનિત
હોઈ શકે.

છેલ્લે પૂર્ણાહૃતિ સમયે તેનો સાર કાઢીએ:-

- (૧) અતીન્દ્રિય આનંદની વેળાએ મતિશુત્રજ્ઞાનની
હાજરી છે તેથી મનજનિત કહી શકાય, પરંતુ જ્ઞાની
ધર્મત્વા તે સમયે માત્ર આનંદનું વેદન વેદે છે અને
સુખનો ભોગવટો કરે છે.
- (૨) જેટલા કષાયના અભાવપૂર્વકનું ચારિત્ર વર્તે
છે, તેટલો આનંદ અનુભવાય છે,
- (૩) અતીન્દ્રિય આનંદના વેદન સમયે જે વેદનનું
જ્ઞાન થયું તે મનને થયું.
- (૪) જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં જ્યારે પાંચ ઈન્દ્રિય અને મનનું
કાર્ય અટકે છે ત્યારે જ અતીન્દ્રિય આનંદ વેદાય છે.

વિશ્વાસના દેવતા

ગૌરીશ પોરીઆ

ઓ મારા વિશ્વાસના દેવતા ! આ જગતમાં તારા સિવાય એવું કોણ છે જેના ઉપર હું વિશ્વાસ મૂકી શકું ? કુટુંબીજનો, મિત્રો, આત્મીયજનો, સંબંધીઓ વગેરે તો ક્યારે પોતાનો વ્યવહાર બદલી નાખશે તે નક્કી નહીં. ક્યારે વિરુદ્ધમાં જઈને ઊભા રહેશે તે કળવું મુશ્કેલ છે. કોણ ક્યારે ક્યારે પલટી જશે એ કોઈ જાણતું નથી. ક્યારે દગ્ગો દઈને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેશે તે પારખવું મુશ્કેલ છે. હું તો માત્ર તારા ઉપર જ ભરોસો રાખીને મારા જીવનબ્યવહારની નાવ ચલાયે જાઉં છું. તું કદી કોઈને દગ્ગો દેતો નથી. તું કોઈને અધરસે છોડીને ચાલ્યો જતો નથી. જેણે જેણે તારી ઉપાસના કરી છે, જેણે જેણે તારી પૂજા-અર્ચના કરી છે તેને તેને તેંતે તિમિરમાં પણ તેજસનો અનુભવ કરાયો છે.

“વિશ્વાસે વહાણ ચાલે” કહેવત ઘણા અનુભવી વીલોએ અમસ્થી નથી બનાવી. શઢ વિનાની હોડી હોય, હલેસાં પણ સાથમાં ન હોય, ચારે બાજુથી તોફાનમાં ફસાયેલું વહાણ હોય તેમ છતાં અડગ વિશ્વાસ હોય તો તે જ હોડી, તે જ વહાણ કિનારા સુધી સહીસલામત અને હેમખેમ પહોંચી પણ જાય છે. આ તારો પરચો ઈતિહાસમાં ઘણા પ્રસંગોએ નોંધાયેલ છે. વહાણ તો માત્ર ઉદાહરણ છે. સંસારમાં કે જીવનમાં ચારે તરફ અંધકાર વેરી વળે, આફિત આવી પડે, મુશ્કેલીઓ વેરી વળે, આશાનું કોઈ કિરણ નજરે પડતું ન હોય, સ્વજનોનો સહકાર મળતો ન હોય, મિત્રો હડધૂત કરતા હોય- આવા કપરા સમયે તારું સ્મરણ માનસિક બળ પૂરું પાડે છે અને ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી તું હેમખેમ પાર ઉતારે છે.

દઢ વિશ્વાસથી કરેલું કોઈપણ કાર્ય જરૂર શુભ ફળ આપવાનું જ. જો કોઈપણ કાર્યમાં જરાપણ શંકા-કુશંકા થશે તો એ કાર્ય નિષ્ફળ જવાનું યા તો પૂરેપૂરું, હંચિત માત્રામાં સફળ થતું નથી, એ એક નિર્વિવાદ વાત છે.

મહાભારતના ભીખણ યુદ્ધ વખતે એક રાત્રિએ

અર્જુન આરામથી ઘસઘસાટ ઉંઘ લેતો હતો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણએ આવીને પગનો અંગૂઠો બેંચી તેને જગાડ્યો અને કહ્યું, “હે અર્જુન, હે ધનુર્ધર, આવતી કાલે ગુરુ દ્રોષાચાર્ય કૌરવોની સેનાનું નેતૃત્વ કરનાર છે અને તું નિષ્ફલ થઈને ઊંઘી રહ્યો છે ?” ત્યારે અર્જુને માત્ર એટલું કહ્યું, “હે બંસીધર, હે શ્રીકૃષ્ણ, આપના જેવા મારા સારથિ હોય અને એનામાં પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હોય પછી મારે ચિંતા કરવાની શી જરૂર હોય ?” આમ, વિશ્વાસના દેવતામાં સંપૂર્ણ સમર્પણ કર્યું હોય તો ગમે તેવી ચિંતા, ગમે તેવી મુશ્કેલી, ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિ, ગમે તેવી હતાશા કે પછી ગમે તેવી નિરાશા સામે ઊભી હોય, હેમખેમ પાર ઉતારી જવાય છે.

ઓ મારા વિશ્વાસના દેવતા ! હું આણું છું કે તારા વિના આ જગતનો વહેવાર પણ ચાલી શકવાનો નથી. દરેકમાં તું દઢતાપૂર્વક નિવાસ કરે, કોઈનામાં જરાપણ શંકા-કુશંકા કે અવિશ્વાસના અંકુર ફૂટે તો તું એનો નાશ કરજે અને સન્માર્ગ લઈ જજે એવી મારી અંતકરણપૂર્વકની પ્રાર્થનાનો જરૂર સ્વીકાર કરજે.

જીવનના રસ્તાઓ

લાંબા ટૂંકા ઊંચા નીચા છે જીવનના રસ્તાઓ, ભીડ ભરેલા ખાલી ખાલી છે જીવનના રસ્તાઓ. તમે ચાલતા આવ્યા દોસ્તો મારા ધરના દ્વાર સુધી, બાકી આ તો શૂળ ભરેલા છે જીવનના રસ્તાઓ. સાંજ સવારે લાચારીથી જબકીને જાગેલાં તો, છુટા છવાયા ફળિયે ઊભા છે જીવનના રસ્તાઓ. હાલક ડોલક ખાય લથટિયાં, ધૂળ લગાવી ઊભા છે, વૃદ્ધાવન છે ગોકુળ મથુરા છે, જીવનના રસ્તાઓ. રોખ કરે છે નારાજમાં તો પણ ભીની આંખોને, બીતાં બીતાં અપનાવી લે છે જીવનના રસ્તાઓ.

- ગૌરીશ પોરીઆ

વર્તમાન શિક્ષણ, માંગે છે પરિવર્તન.

પારુલબેન ગાંધી

પ્રાસ્તાવિક : કોઈપણ રાષ્ટ્રની પ્રગતિનો આધાર તેની શિક્ષણવ્યવસ્થા પર રહેલો છે. ભારતમાં પ્રાચીન સમયમાં શિક્ષણ લેવા માટે ગુરુકુળ પદ્ધતિ હતી. એ પદ્ધતિમાં ન તો ફી ભરવી પડતી કે ન પુસ્તકોનો ભાર વેંઢાવવો પડતો. શિક્ષણની સાથે અધ્યાત્મનું જ્ઞાન સહેજે સહેજે મળી રહેતું અભ્યાસની સાથે બુદ્ધિનો વિકાસ અને શારીરિક-માનસિક સ્વસ્થતા મળે તેવી રમત-ગમત અને નૈતિક વિકાસ થાય તેવા સંસ્કારો અનિવાર્ય રીતે અપાતા. શ્રમ અને સ્વાવલંબનની સાથે સંસ્કૃતિ-પરંપરાઓ-રીત-રિવાજો અને નીતિ-નિયમોનું પણ સાહજિક રીતે બીજારોપણ થતું. આને કારણે જ ભારત એક વિશ્વગુરુનાં સ્થાને બિરાજતું હતું.

અંગ્રેજોએ ભારતમાં પગપેસારો કરી ભારત પર રાજ કરવા માટે મેકોલે શિક્ષણપદ્ધતિનો પ્રચાર કર્યો, જેના દ્વારા લોકો માનસિક રીતે તેમના ગુલામ બનતાં ગયા. આના પરિણામસ્વરૂપ આ અવર્યીન શિક્ષણ દ્વારા વકીલો, ડેક્ટરો, એન્જિનીયરો તો તૈયાર થયા પરંતુ માણસાઈવાળો માનવી તૈયાર ન થયો એ ઘણા જ દુઃખની વાત છે. આથી જ વર્તમાને જોઈએ તો મોટાભાગનાં માનવીઓ પાસે ભૌતિક સુખ-સગવડોનો પાર નથી, છતાં મન શાંત નથી. આજનું શિક્ષણ પરીક્ષાલક્ષી છે, જીવનલક્ષી નથી. તેથી ઉચ્ચ ગુણાંક સાથે ઉત્તીર્ણ થનાર વિદ્યાર્થી પણ જગત અને જીવનની પાઠશાળામાં નિષ્ફળ પુરવાર થઈ રહ્યો છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધા પછી, લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા પછી પણ બેકારી કે સામાન્ય નોકરી મળવી એ શિક્ષણનાં આખા માળખાની પાયાની કચારાનો જીવતો-જગતો પુરાવો છે. યુવાવર્ગની હતાશા, કામ ન મળવાની નિષ્ફળતા તેને આત્મહત્યા કરવા તરફ દોરી જાય છે, અથવા તો આવો યુવાન હિંસક બની જાય છે, ગુનાખોર બની જાય છે. અંધકારમય ભાવિ

એ આજના વિદ્યાર્થીની સૌથી ગંભીર સમસ્યા છે.

વળી, આજની શિક્ષણસંસ્થાઓ અબજોની કમાણી તો કરી લે છે, પરંતુ ભારતીય સંસ્કૃતિ, સંસ્કાર, સભ્યતા અને નીતિમત્તાનો છેદ ઉડાડી ફક્તને ફક્ત પાશ્ચિમ તરફી માનસિકતા તીવ્ખી કરી રહી છે. એક સમયે ભારત ‘વિશ્વગુરુ’ ના ઉચ્ચ પદે બિરાજતું હતું. નાલંદા, તાકશિલા જેવી વિદ્યાપીઠો વિદ્યાર્થીઓથી ધમધમતી હતી. આજના સ્નાતકો પણ કેલ્ક્યુલેટર વગર ડિસાબ નથી કરી શકતા. જ્યારે ભૂતકાળમાં ૮ કે ૧૦ ધોરણ પાસ લોકો આખી પેઢીનો વહીવટ બખૂબી સંભાળતા. આથી જ વર્તમાન-શિક્ષણ-શૈક્ષણિક વાતાવરણ જોઈએ તો નરી નિરાસા સાંપડે છે. માત્રને માત્ર અક્ષરજ્ઞાન અને ગોખણપણી પર આધારિત, જીવનની મોટાભાગની વિકૃતિઓ જેમાં સમાવિષ્ટ છે તેવી અવર્યીન શિક્ષણપદ્ધતિ ન તો વર્તમાન યુવાધનને માર્ગદર્શન આપી શકે છે કે ન તો ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવી શકે છે, ન તો શાળાઓમાં મોકણું મેદાન છે, ન તો સંરક્ષણની પૂરી વ્યવસ્થા છે. રીકાઓમાં કે સ્કુલવેનમાં ઘેટાં-બકરાની જેમ ભરેલા બાલગોપાલો સાંજે હેમખેમ ઘરે આવે ત્યારે માતા-પિતાને ‘હાશ’ થાય તેવું વાતાવરણ નિર્માણ થયું છે. આથી જ વર્તમાન શિક્ષણપદ્ધતિ આમૂલ પરિવર્તન જંખે છે. સમાજ અને સરકાર બેગા મળી વિદ્યાર્થીનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તેવી નવી શિક્ષણપદ્ધતિ અમલમાં મૂકે તે આજના સમયની તાતી જરૂરિયાત છે.

વર્તમાન શિક્ષણ કેવું પરિવર્તન જંખે છે તે જોઈએ તો : શિક્ષણ એટલે સભ્યતા અને સંસ્કારનો વારસો, સંસ્કૃતિના મૂળભૂત લક્ષણોની નિરંતરતા અને પરિવર્તન. આ બધાનો સમન્વય સાધીને વ્યક્તિની સાથોસાથ કુટુંબ, સમાજ અને સમગ્ર દેશને નૈતિક, ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉત્ત્તી બક્ષનાર તત્ત્વ.

આથી આ શિક્ષણનું સ્વરૂપ એવું હોવું જોઈએ કે જે સ્વની ઓળખ કરાવી, ભીતરની વિકૃતિઓને દૂર કરી સમાજમાં સહદ્યતા, સદાચાર, કરુણા અને મૈત્રીભાવનો વિકાસ કરી એક પથરમાંથી મૂર્તિનું સર્જન કરે. વર્તમાને ભણતર એ માતા-પિતા અને બાળકો માટે બોજ બની ગયું છે. તેને સાહજિક બનાવવા નીચેના પરિવર્તન જરૂરી છે:-

(૧) શિક્ષણનું ખાનગીકરણ અને વ્યાપારીકરણ દૂર કરી સરકારી શાળાઓની ગુણવત્તા સુધારવી : જે દેશો શિક્ષણમાં અગ્રેસર છે તેને જોઈએ તો ખ્યાલ આવે કે ત્યાં બધે જ સરકારી શાળાઓ મફતમાં શિક્ષણ પૂરું પાડે છે. દેશમાં જ્યારે નેતાઓના બાળકો અને મજૂરોના બાળકો સાથે શિક્ષણ લેશે ત્યારે જ શિક્ષણની ગુણવત્તા યોગ્ય રીતે જળવાશે.

(૨) સર્જનાત્મકતાનો વિકાસ થાય તેવું શિક્ષણ હોવું જોઈએ : કોઈપણ વિષયનું ઉપરછલું જ્ઞાન નહિ પરંતુ ઊંડાશપૂર્વકનો અને સમજપૂર્વકનો અભ્યાસ જ વિકાસના શિખરે પહોંચાડે છે. ગોખાશપણી નહિ મૌલિકતાસભર ચિંતન-મનન જ જીવનમાં સફળતા અપાવે છે.

(૩) માર્ક્સ યાદશક્તિ પર જ મળે છે, પ્રેક્ટીકલ આધ્યારિત માર્ક્સ ટેવા જરૂરી : આજે પુસ્તકમાંથી લીટીએ લીટી, શબ્દેશબ્દનું લખાણ હોય તો ૧૦૦ માંથી ૧૦૦ ગુણ. એ જ વાત મૌલિક રીતે રજૂ કરી હોય, અર્થ એ જ થતો હોય છતાં ઓછા ગુણ. આવું જ્ઞાન જીવનમાં કામ આવતું નથી. ‘પોથીમાંના રીંગણા’ જેવી આ પદ્ધતિ પરિવર્તન જંખે છે.

(૪) યોગ, રમત-ગમત, શારીરિક કસરત વગેરેને અભ્યાસના એક અંગ બનાવવા જરૂરી : આજે માત્ર પુસ્તકિયા જ્ઞાનની જે બોલબાલા છે. જેમાં પૈસાનું વળતર વધારે મળે તેવા અભ્યાસરૂમોમાં હાઉસફુલ, તન-મન-જીવન તંદુરસ્ત રહે તે માટે મેદાની કસરતો, રમત-ગમત વગેરે ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. આના પર ખૂબ જ ધ્યાન આપી તેનો શિક્ષણમાં સમાવેશ કરવો જરૂરી છે. યોગને શિક્ષણમાં સમાવવાથી સંપૂર્ણ સમાજમાં હકારાત્મક પરિવર્તન

જોવા મળશે એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે. આ બધી વસ્તુઓને પ્રાચીન સમયમાં ખૂબ જ મહત્વ અપાતું, હવે વિસરાયું છે. તેને ફરી મહત્વ આપવું જરૂરી.

(૫) સેવા, દાન, પરોપકાર જેવી બાબતોને મહત્વ આપી તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરાવવી જરૂરી : ભણવાની સાથોસાથ વૃદ્ધાશ્રમોની મુલાકાત, વડીલોની સેવા, અમુક દિવસે હોસ્પિટલમાં રોગીઓની સેવા, અનાથાશ્રમનાં બાળકોની મુલાકાત જેવી અગત્યની પ્રવૃત્તિઓ કરાવવાથી બાળકો જીવનની વાસ્તવિકતાથી સભાન થશે. આ બાબત તેને જીવનમાં આવતી મુશ્કેલીઓ સામે લડવાની પ્રેરણ આપે છે. વડીલો પ્રત્યે ઉપકાર અને સન્માનની ભાવના પેદા કરે છે, જેનો વર્તમાને લોપ થયેલો જોવા મળે છે.

(૬) કુદરત સાથે સાયુજ્ય કેળવી શાંતિ અને મોકણાશ અનુભવાય તેવું વાતાવરણ જરૂરી : પ્રાચીન સમયમાં કુદરતના ખોળે, હવા-ઉજસ, સૂર્યપ્રકાશથી ભરપૂર વાતાવરણમાં શિક્ષણ અપાતું, જેથી અપાર શાંતિનો અનુભવ થતો. આજે મેદાનો દુર્લભ બની ગયા છે. બહુમાળી ભવનોનાં બંધિયાર વાતાવરણમાં, સૂર્યપ્રકાશના અભાવમાં ચાલતી શાળાઓ તન અને મન બંને માંદા બનાવે છે.

(૭) સંગીત, નૃત્ય, ગાયન, ચિત્રકલા વગેરેને બરોબરનું સ્થાન આપવું જરૂરી : કળાઓને પ્રોત્સાહન આપી બાળકોની તેના પ્રત્યે રુચિ કેળવાય તેવું વાતાવરણ ઊભું કરવું ખૂબ જરૂરી છે. આમ કરવાથી સંતોષ સાથે માનસિક શાંતિ મળે છે. લોકોનાં જીવનમાં ઉત્સાહ, ઉમંગ અને શક્તિઓ વધશે. માનસિક તાણ ઘટશે.

(૮) પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનું સંતુલન : આજે બાળકો ૧૨-૧૫-૧૮ કલાક વાંચન કરે છે ત્યારે જ મનગમતી શાળામાં, શાખામાં પ્રવેશ મેળવી શકે છે. સતત ભણતર માનવીને પાગલ બનાવી દે છે. જ્યારે અભ્યાસ જ ન કરે તો નકામો બની જાય છે. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ વચ્ચેનું અસંતુલન હતાશા તરફ ધકેલી દે છે. બંને વચ્ચે સંતુલન સ્થપાય તે જરૂરી છે.

(૯) ‘સ્વ’ સાથે ઘટતું સાયુજ્ય અને પ્રાણશક્તિની

ઉપેક્ષા બંને નુકસાનકારક બને છે : પ્રાણ અને મનની ચંચળતા ઘટે અને તે સંયમી બને તો તેનાથી એવી શક્તિ ઉત્પત્ત થાય, જેનાથી અદ્ભુત અને અવર્ણનીય કાર્યો થઈ શકે. ભૂતકાળની ગુરુકુળ પદ્ધતિઓમાં આવી વ્યવસ્થા હતી જ. પ્રાણશક્તિની, આત્માની, સ્વની તાકાતથી માનવી અજ્ઞાન છે. તેની ઓળખ થાય તે મહત્વનું જ નહિ, અનિવાર્ય છે. સ્વની ઓળખ થાય તેવી વ્યવસ્થા ગોડવવી જરૂરી.

(૧૦) સંયમ, વિનય અને વિવેકનું જ્ઞાન આપે તેવી શિક્ષણવ્યવસ્થા જરૂરી : આ ત્રણેય ગુણોને કારણે જ માનવી પશુથી જુદો પડે છે. વર્તમાન શિક્ષણ પદ્ધતિ સંયમને બદલે ઉત્તેજના વધારે છે; જેને કારણે વિદ્યાર્થીઓમાં દિન-પ્રતિદિન ગુનાખોરીનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. અત્યારે તો સમય એવો આવ્યો છે કે ભાણેલા-ગણેલા વ્યક્તિઓ જ વધુ ગુના કરતાં હોય છે. આ પદ્ધતિ ધરમૂળથી ફેરફાર માંગે છે. ગુરુકુળ આધ્યારિત શિક્ષણવ્યવસ્થા આનું સમાધાન બની શકે.

(૧૧) અધ્યાત્મ અને વિજ્ઞાનનો સમન્વય જરૂરી : એકલું અધ્યાત્મ વ્યક્તિને નિષ્ઠિય બનાવી શકે છે અને એકલું વિજ્ઞાન પરિજ્ઞામ લાવી શકતું નથી, પરંતુ બંનેનો સમન્વય એક નવી જ ઊંચાઈએ પહોંચાડે છે. એક અભિનવ સંસ્કૃતિનો અભ્યુદય થઈ શકે છે. જેમ કે વૈજ્ઞાનિકોને પીનિયલના શારીરિક કાર્યની ખબર છે પરંતુ તેના પર ધ્યાન એકાગ્ર કરી કોધ શાંત કરી શકાય છે તેની ખબર નથી. બંનેનો સમન્વય સુચારુપે કાર્ય કરી શકે છે.

(૧૨) શિક્ષણનો મહત્વનો-મૂળભૂત ઉદ્દેશ ચારિત્રધરતર અને સદ્ગુણોની ખીલવણી હોવો જોઈએ : ‘ભણો અને પછી નાણાંની ટંકશાળ પાડો’ આ જ વર્તમાન શિક્ષણનો ઉદ્દેશ બની ગયો છે, જેણે માનવીને શિખર પરથી ખીણમાં ગબડાવી દીધો છે. શિક્ષણ સાથ્ય ન બનતા પૈસા કમાવાનું સાધન માત્ર બની ગયું છે. ચારિત્રનિર્માણનો મહત્વનો મુદ્રો બાજુ પર ધકેલાઈ ગયો છે. આથી જ બ્રાચાર, અનીતિ અને ઉદ્ધતાઈ ઠેર ઠેર નજરે પડે છે.

વળી, વર્તમાને સ્વસ્થ-નિખાલસ-ખેલછિલ

હરીઝાઈને બદલે ગળાકાપ સ્પર્ધા નજરે પડે છે. મંજીલે પહોંચવા ધીરજ, ખંત અને કઠિન પુરુષાર્થ ખૂબ જ અગત્યના છે તેને બદલે શોર્ટકટ દ્વારા આગળ વધવાની જિજાવિધા આજના યુવાવર્ગની ઓળખ બની છે. રાગ-દ્વેષ-કોધ-માન-માયા-લોભ-કપટ-અદેખાઈ જેવા દુર્ગુણોને દેશવટો આપી પ્રેમ, કરુણા, અનુકૂળા, મૈત્રીભાવ, નિઃસ્વાર્થપણું, ક્ષમા, સરળતા, સંતોષ, નિખાલસતા જેવા ગુણોની ખીલવણી ખૂબ જ જરૂરી. સદ્ગુણોના વિકાસના અભાવમાં ભૌતિક, સામાજિક, આધ્યાત્મિક અને રાજકીય વિકાસ શક્ય જ નથી.

(૧૩) સંસ્કૃતિનું જતન કરી તેને ઉજ્જવળ બનાવે એ જ સાચું શિક્ષણ : સંસ્કૃતિ એ જે તે સમાજની આરસી છે. પૂર્વની સંસ્કૃતિ ત્યાગપ્રધાન છે. પર્યાવરણપ્રેમ, જીવદ્યા, મૈત્રી, કરુણા, સર્વધર્મસમભાવ, અનેકાંતની સાધના, સમતા, સાધગી અને સંસ્કારોને પ્રધાનતા આપનાર આ સંસ્કૃતિ પર ભોગપ્રધાન, સ્વાર્થમય ગણતરી, દંભ, વ્યવહાર અને લાગણીવિહીનતાનાં લક્ષણો ધરાવનારી પણ્ણી સંસ્કૃતિનું વાવાજોડું ગાટક્યું છે. આપણી સંસ્કૃતિ પર હાવી થઈ કુટુંબપ્રથા, લગ્નપ્રથા, વડીલોનાં સન્માન જેવી મહત્વની બાબતોની અવગણના કરનાર આ સંસ્કૃતિનો વિરોધ કરી, તેને દેશવટો આપી આપણી સંસ્કૃતિનું જતન કરીશું તો જ દેશનો વિકાસ કરી આગળ વધી શકીશું. માનવતાનાં મૂલ્યોની જાળવણી કરી શકીશું.

(૧૪) ગાંધીજીએ આપેલ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો પર આધ્યારિત શિક્ષણવ્યવસ્થામાં પરિવર્તન : આપણા શિક્ષણવિદોએ ગાંધીજીએ આપેલા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની અવગણના કરી સમગ્ર શિક્ષણવ્યવસ્થાને તળિયે ધકેલી દીધી છે. રાખ્રના ઘડતર અને વિકાસ માટે ગાંધીજીએ જે સપનાઓ જોયા હતાં તેમાં તેમણે બુનિયાદી તાલીમ આપવી અને શ્રમનું મહત્વ સમજાવી શકે તેવી શિક્ષણસંસ્થાઓને ઉત્તેજન આપવાની વાત કરી હતી. આજે તેનાથી તદ્દન વિરુદ્ધનું વાતાવરણ છે. આજે દરેકને એ.સી.

ઓફિસમાં બેસી કામ કરવું છે, હાથ-પગ ચલાવવા ગમતા નથી. ફરીથી શ્રમનું મહત્વ સ્થાપિત કરી લોકોને ઉત્પાદક શ્રમ સાથે જોડવા જરૂરી છે.

(૧૫) પોતપોતાની માતૃભાષાનાં ગૌરવ સાથે વિકાસ થાય તે જરૂરી : વર્તમાને જોઈએ તો અંગ્રેજી ભાષાનું પ્રભુત્વ વધ્યું છે. માનવીને પોતાની માતૃભાષા બોલવામાં નાનમ લાગે છે. માતૃભાષાની અવગણના કરનારો ક્યારેય પોતાની માતૃભૂમિને, પોતાના દેશને પ્રેમ કરી શકતો નથી. તે પોતાની જાતને બધાથી મહાન સમજવાના મિથ્યાભિમાનમાં રાચે છે. આવી વ્યક્તિ સહેલાઈથી બીજા સાથે હળીમળી શકતી નથી. આને કારણે આગળ જતાં ઘણી બધી માનસિક સમસ્યાઓ પણ ઊભી થાય છે. આ બધી દૂરોગામી અસરોને દીર્ઘદાચંત માણસો જ જોઈ શકે છે. આજે એવા સાચા માણસોને બાજુ પર મૂકી દેવાયા છે, જેનું ગંભીર પરિણામ આપણે સહુ ભોગવી રહ્યા છીએ. હજુ વહેલાં જાગીશું નહિ તો સર્વનાશ નક્કી જ છે.

(૧૬) પાંચ વર્ગોના સોણ મૂલ્યોનો વિકાસ કરવાથી શિક્ષણને મૂલ્ય આધારિત બનાવી શકાશે : વર્તમાન શિક્ષણ મૂલ્ય આધારિત નહિ પરંતુ ‘મની’ આધારિત બની ગયું છે. મૂલ્યોનું મહત્વ નથી રહ્યું. એટલે જ સમાજ પતનની ગતમાં ધકેલાઈ રહ્યો છે. ફરીથી એ મૂલ્યોને પ્રસ્થાપિત કરવા જરૂરી જ નહિ, અનિવાર્ય છે. આશા છે આપણે ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવા માટે એ દિશામાં ચોક્કસ આગળ વધીશું જ. એ મૂલ્યો નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) સામાજિક મૂલ્ય : કર્તવ્યનિષ્ઠા, ફરજપાલન, સ્વાવલંબન (શ્રમ) (૨) બૌધ્ધિક મૂલ્ય : સત્ય, સમન્વય, નિરપેક્ષતા, માનવીય એકતા (૩) માનસિક મૂલ્ય : માનસિક સંતુલન, ધૈર્ય (૪) નૈતિક મૂલ્ય : પ્રામાણિકતા, કરુણા, સહઅસ્તિત્વ (૫) આધ્યાત્મિક મૂલ્ય : અનાસક્તિ, સહિષ્ણુતા, મૂઢુતા, અભય, આત્માનુશાસન

ઉપસંહાર :- શિક્ષણ અને કહેવાય જેના દ્વારા સર્વાંગી વિકાસ થાય. સર્વાંગી વિકાસના ચાર પાસાનો વિકાસ

અપેક્ષિત છે. (૧) શારીરિક (૨) માનસિક (૩) બૌધ્ધિક (૪) ભાવનાત્મક. વર્તમાન શિક્ષણમાં પ્રથમ બે પાસા પર ધ્યાન અપાય છે, બીજા બે પાસાની ઉપેક્ષા થઈ ચૂકી છે. આ અસંતુલન તાકીદ દૂર કરવું જરૂરી છે.

પ્રાચીન શિક્ષણમાં ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષ એ ચાર તબક્કાઓને સરખું જ મહત્વ અપાતું. તેનાથી માનવજીવન નિરંકુશ, બેફામ કે બોજારુપ ન બનતું. જીવવા જેવું લાગતું. આજે ધર્મ અને મોક્ષ એ બે તબક્કાની ઘોર ઉપેક્ષા થઈ રહી છે અને અર્થ અને કામ પર જ ધ્યાન અપાય છે એટલે જ આધુનિક શિક્ષણે સંસ્કારહીન સાક્ષરને જન્મ આપ્યો છે કે જે રાક્ષસી તાકાત અનેક વિકૃતિઓથી ખદબદે છે.

વળી, આજે ગુરુ-શિષ્ય વચ્ચે પ્રત્યક્ષ સંબંધ રહ્યો ન હોવાથી સ્વચ્છંદતા અને વિલાસિતાનું સામ્રાજ્ય છવાયું છે. બજે વચ્ચે પ્રત્યક્ષ સંબંધ સ્થપાય તે જરૂરી છે. સમતાવાન, નિર્ણરિત્રીતી, નિઃસંગ, પરહિતકારી ભોગો પ્રત્યે ઉદાસીન ગુરુ હોવા જોઈએ. શિસ્તબદ્ધ, સેવાપરાયણ, જિજ્ઞાસુ, ચિંતન-મનન પ્રત્યે લગાવ રાખનાર, ગુરુસર્પિત શિષ્ય હોવા જોઈએ. આવું કરવા માટે ગુરુકુળ પદ્ધતિ કે તેને સંલગ્ન શિક્ષણ વ્યવસ્થાનું માળખું રચાય તે ખૂબ જ જરૂરી છે. શિક્ષણ અને સંસ્કાર એક સિક્કાની બે બાજુ છે તે ક્યારેય ભૂલવું ન જોઈએ.

ગુરુકુળ પદ્ધતિ દ્વારા જ Information - knowledge - wisdom - self realization સુધી પહોંચી શકાય છે. ચોપડીમાંનાં જ્ઞાનને મગજમાં ઉતારી જીવનમાં પ્રયોગ કરવાની કણા તપોવન પદ્ધતિ શીખવાડે છે.

“A Thought without Action is like a Body without soul”

આમ, જ્યાં સુધી એક આદર્શ શિક્ષણ-પદ્ધતિની રચના કરી સમગ્ર દેશમાં લાગુ નહિ થાય ત્યાં સુધી વિકાસ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે. શિક્ષણક્ષેત્ર ધરમૂળથી પરિવર્તન માગે છે. સત્વરે એ દિશામાં યોગ્ય પ્રયત્નો થાય એ ઈચ્છનીય છે. ...

પૂજયશ્રીની દ્યાનદશા॥

દીપિલેન બાવીચી

(પૂજયશ્રી આત્માનંદજીને તા. ૨૩-૦૮-૧૯૮૮ ના રોજ ઉંડી ધ્યાનદશા પ્રાપ્ત થઈ હતી. તે અનુભવદશાનું પૂજયશ્રીએ વર્ણન કરેલ; જેનું સુંદર વિવેચન મુકુષ બહેન શ્રી દીપિલેને પ્રસ્તુત કર્યું છે.- સંપાદકીય)

આજનો વિષય છે, પરમપૂજય શ્રી ગુરુદેવની ધ્યાનદશા, અર્થાત્ આ કાળનું ચરમસીમાંએ પહોંચેલું તેઓ શ્રીનું ધ્યાન. પરમપૂજયશ્રી ગુરુદેવે આશરે રૂપ વર્ણ પહેલાં એક પત્રનો ઉતારો કરવા આપેલો. ધ્યાન સમયથી એ પત્ર શોધતી હતી. આજે યોગાનુયોગે તે પત્રની ઉપલબ્ધિ થઈ, જેમાં પરમ પૂજયશ્રી ગુરુદેવે પોતાની સમાધિદશાનું વર્ણન પોતાના જ શબ્દો દ્વારા અવર્ણનીય, અદ્ભુત, અનુપમેય, સ્વાનુભવ યુક્ત, તથા અનુભવથી તરબોળ વાણીમાં પત્રરૂપે સર્વ સમક્ષ રજૂ કર્યું છે. તેનું શબ્દશઃ લેખન અત્રે કરીશું. પૂજયશ્રીને આ અદ્ભુત સમાધિદશા ૧૯૮૮ ના પર્યુષણ પર્વના દિવસો દરમિયાન પ્રગટી હતી. જે મુમુક્ષુઓએ તે સમયે તેનો પ્રત્યક્ષ લાભ લીધો હતો અને જે ધન્યતા અનુભવી હતી, તે આ પત્રના શબ્દોથી તાજ થશે. પત્રોના શબ્દો આ પ્રમાણે છે:-

‘સમાધિદશા’ એવું પૂજયશ્રીએ હેડીગ બાંધ્યું છે. તા. ૨૩-૦૮-૧૯૮૮ નો દિવસ. વિદ્યા-ભક્તિ-આનંદધામના હોલમાં, પર્યુષણની આરાધના માટે આશરે રૂપો જેટલાં ભાઈબહેનો ભક્તિપારાયણના આધારે ભક્તિ કરી રહ્યાં હતા. બપોરે ૪:૦૦ થી ૫:૩૦ નો સમય રાખવામાં આવ્યો હતો. પ્રભુદર્શન-પરમાત્માની સુત્ર અને સાચા ભક્તના લક્ષણોનું વર્ણન ચાલતું હતું. પૂજયશ્રી હોલના પાછળનાં ભાગમાં બેઠા હતાં અને ભક્તિભાવથી ગંગાદ થઈ વચ્ચે બે વખત સાચા ભક્તના ભાવોનું અહોભાવથી ટૂંકમાં વર્ણન કર્યું. તારબાદ વાણી વિરામ પામી.

પચાસનમાં તો હતા જ, સ્વાધ્યાયમાં આદ. શ્રી ભણિભાઈ જેમ જેમ ધ્યાનનો વિષય આગળ ચલાવતાં ગયા તેમ તેમ ચેતના વધારે અંતર્મુખ થવા

લાગી. સાંજના દશાનું સુધી મૂર્તિવત સ્થિર ધ્યાન-સમાધિની દશા રહી. ધીમે ધીમે ધ્યાન-સમાધિમાંથી બહાર આવીને પ્રભુદર્શન કર્યા. સંત-કુટિરમાં માત્ર એક કપ જેટલો સૂપ ‘કરપાત્રમાં’ લીધો, આવી ધ્યાનદશા વર્ષમાં વધતી ઓછી માત્રામાં ત્રાણથી ચાર વખત લાગવાના બનાવો નોંધાયા છે. ધ્યાન અને ચિંતનનો અભ્યાસ પૂર્વોપાર્જિત સંસ્કારને લીધે બાળમુકુંદને સહજ હતો.

હવે પૂજયશ્રી ગુરુદેવ પોતાની ધ્યાનદશાનું વર્ણન કરે છે.-

“સૌ પ્રથમ તો નમસ્કાર મંત્રનો અંતરજાપ સૂક્ષ્મપણે ચાલ્યો અને સ્મૃતિપટ ઉપર પરમગુરુઓની પ્રતિમાઓ એક પછી એક ઉપસવા લાગી, તેમ છતાં આ બધી પ્રતિમાઓ તો ધંટી ઉપરના પડમાં ઉપરસી રહી છે. ‘હું તો માત્ર સ્થિર એવું ધંટીના નીચ્યલા પડ સમાન સ્થિર હું. ઉપરના પડમાં થઈ રહેલાં પરિવર્તનોથી અધ્યૂતો હું’ એમ ભાવનાની સ્થિરતા થવા લાગી. આ ભાવનામાંથી શરીર અનુપેક્ષામાં ચિત્તવૃત્તિ લાગી; જેમાં શરીરના બધા અવયવો મારાથી જુદાં છે. મહદાના જુદાં જુદાં ભાગ છે, તેવી ભાવના રહી. આ ભાવના રૂપ વિચારધારાથી પણ હું તેનો જાણનાર જુદો હું, એવા ભાવમાં ટકવાનો ઉઘમ રહ્યો અને તે માટે સમયસાર કળશ ૧૮૧ અને ૧૮૫ કળશનાં અર્થોનું ચિંતન ચાલ્યું. અને ત્યાર પછી ‘શુદ્ધ ચિન્મયએકમેવ’ એ શબ્દનું ચિંતન ચાલ્યું. ત્યાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થઈ અને આનંદદશા પ્રગટી. ત્યાર પછી થોડી સ્થિરતા અને થોડીવાર સૂક્ષ્મ આત્મતત્ત્વની ચિંતના, એમ ચાલ્યા કર્યું. શરીર જડ જેવું ભાસ્યમાન થયું. આમ, ધ્યાનદશા ચાલુ રહી.”

આ સાથે પૂજયશ્રીએ પત્ર અત્રે સમાપ્ત કર્યો છે. અત્રે આપણે આ પત્ર વિષયક વિચારધારા બાંધીએ કે ‘ત્યાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થઈ’ ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થઈ એટલે બુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પો વિરામ પામ્યા ‘આનંદદશા પ્રગટી’ એટલે અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થયું.

અતીન્દ્રિય આનંદના વેદનાર્થે પૂજયશ્રી એવું દર્શાવતા કે આ કાળમાં વધીને તે ૧૫ થી ૨૦ સેકન્ડનું થઈ શકે. ત્યાર પછી થોડી સ્થિરતા અર્થાત્ તે સમયે જ્ઞાની ધર્મત્વાને પોતાનું શરીર જરૂરપણે ભાસ્યમાન થાય. કારણ શરીરમાંથી તેમની વૃત્તિ કહો કે ઉપયોગ કહો, તે બહાર નીકળી આત્મામાં લાગી ગયો હોય. પૂજયશ્રી ગુરુદેવ જ્યારે ધ્યાનદશામાંથી બહાર આવે, ત્યારે એમની શરીરની કિયા કોઈક અલગ પ્રકારની જ દીઠેલી છે. ઈન્દ્રિયોથી નિરપેક્ષ તેમની કિયાઓ હતી. તે સમયે તેમની આંખ બંધ રહેવા માંગે છે, પગની એકદમ ધીમી ચાલ નીચી નજર સાથે, અહિસાનું પાલન કરતી દસ્તિ વત્તિય. આવું ધ્યાન જો સવારે ભક્તિ કરતાં લાગ્યું હોય તો અમુક મુમુક્ષુઓ મૌનપણે હોલમાં તેઓની રાહ જોતાં બેઠા હોય, ને જ્યારે પૂજયશ્રી હોલની બહાર નીકળે ત્યારે મુમુક્ષુઓ મૌનપણે તેમની પાછળ વંદના અર્થે જતાં. જ્યારે તેઓ પોતાનું સ્થાન ગ્રહણ કરે ત્યારે આશીર્વાદ અર્થે હાથ પણ ન ઉઠાવતાં, આંખો પાછી બંધ જણાતી અને તેઓશ્રીની અર્ધ ધ્યાનદશા વર્તાતી. કોઈ વખત આવી દશા વખતે વંદનાનો કાર્યક્રમ બંધ રાખવામાં આવતો અને વંદનાનો કાર્યક્રમ હોય તો પણ નીરવ શાંતિનું વાતાવરણ હોય, ભાવોનું ઊધ્વીકરણ થતું જણાય. ઉત્તમ મુમુક્ષુઓ માટે આ પળ ધન્યતાની હોય છે.

પરંતુ પર્યુષણ પર્વના તે દિવસે અને તે સમયે જે ધ્યાન સમયે સ્થિરતા હતી તે ઘણી જ લંબાયેલી હતી. તથા જ્યારે તે સમાધિમાંથી જ્યારે પૂજયશ્રી બહાર આવ્યા ત્યારે પણ તે ધ્યાનદશા એટલી લંબાયેલી કે કરપાત્રમાં સૂપ તો ગ્રહણ કર્યો. પરંતુ રાતના કાર્યક્રમમાં જ્યારે તેઓ ઉપસ્થિત થયા ત્યારે પણ તેમની દશા અર્ધ ધ્યાનસ્થ જેવી વર્તાતી હતી. તેમની દશામાં ધ્યાન સમાયેલું હતું. જ્યારે જ્ઞાની ધર્મત્વાના આવા ભાવોના પરમાણુઓ સ્વાધ્યાયહોલમાં પ્રસરે ત્યારે વાતાવરણ વિશુદ્ધ હોય છે. સાચા મુમુક્ષુઓના ભાવોની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જણાય. આવું દશ્ય આ પામરે કદી પણ નથી નિહાયું અને આજ સુધીની આપણી કોઈપણ યાદગાર પળ હોય તો આ પૂજયશ્રીનું ધ્યાન છે.

આનું અનુસંધાન આપણે શ્રી આચાર્યકલ્પ

ટોડરમલજીની ‘રહસ્યપૂર્ણ ચિહ્ની’ દ્વારા કરીએ. “હવે સવિકલ્પ દ્વારા જ નિર્વિકલ્પ થવાનું વિધાન કહે છે. તે સમ્યકુદાસ્તિ કદાચિત સ્વરૂપ ધ્યાન કરવાનો ઉધમી થાય છે. ત્યાં સ્વપરનું ભેદવિજ્ઞાન કરે છે. નોકર્મ ભાવકર્મથી રહિત કેવળ ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર પોતાનું સ્વરૂપ જાણો, પછી પરનો વિચાર પણ છૂટી જાય.” પરમ પૂજયશ્રીએ પહેલાં શરીર નું પ્રેક્ષા કરી હતી કે ભાવનારૂપ વિચારધારાથી પણ હું તેનો જાણનાર જુદો છું. હવે પછી આચાર્યકલ્પ શ્રી ટોડરમલજી કહે છે કે કેવળ સ્વાત્મ વિચાર જ રહે છે; ત્યાં નિજસ્વરૂપમાં અનેક પ્રકારની અહંકૃદ્ધિ ધારે છે. કેવી રીતે ધારે છે? હું ચિદાનંદ છું, શુદ્ધ છું, સિદ્ધ છું ઈત્યાદિ વિચાર થતાં સહજ જ આનંદતરંગ ઉઠે છે, રોમાંચ એટલે કે ઉલ્લસિત પરિણામ થાય છે, ત્યાર પછી એવા વિચારો તો છૂટી જાય, કેવળ ચિન્માત્ર સ્વરૂપ ભાસવા લાગે. ત્યાં સર્વ પરિણામ તે સ્વરૂપ વિષે એકાગ્ર થઈ પ્રવર્તે છે. દર્શન જ્ઞાનાદિક વાન્યગ્રમણાદિકના વિચાર એટલે વિકલ્પનો વિલય થઈ જાય છે. અનો અર્થ એમ કે સવિકલ્પ દ્વારા જે સ્વરૂપનો નિશ્ચય કર્યો હતો તેમાં જ બાય્ય-વ્યાપકરૂપ થઈ એવો પ્રવર્તે છે કે જ્યાં ધ્યાતા-ધ્યેયપણું દૂર થઈ જાય. એવી દશાનું નામ નિર્વિકલ્પ અનુભવ છે. ત્યારબાદ શ્રી ટોડરમલજીએ અતે નયચકની ગાથા અવતારિત કરી છે. જેનો અર્થ એમ કે તત્ત્વના અવલોકન સમયે અર્થાત્ શુદ્ધાત્માને યુક્તિ અર્થાત્ નય અને પ્રમાણ વડે પહેલાં જાણો, પછી આરાધન સમયે જે અનુભવકાળ છે તેમાં નય, પ્રમાણ છે નહિ કારણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે.

આગણ કહેલાં શબ્દોને પૂજયશ્રી ગુરુદેવના ધ્યાન સાથે સરખાવીએ. પૂજયશ્રી ગુરુદેવે ધ્યાનાર્થે એક એક જુદા જુદા અવલંબનના પડખાઓ સેવ્યાં, જેમકે નમસ્કાર મહામંત્રનો જાપ, પરમગુરુઓની પ્રતિમાજીનું ચિત્તના પડળ પર ઉપસ્થિત થવું અને ત્યારબાદ શરીરાનુપ્રેક્ષા. આ રીતે એક એક દસ્તિકોણ એટલે નયો દ્વાર આત્માને પ્રમાણભૂત કરવાની પ્રક્રિયા. ત્યારબાદ ઘંટીના પડનું દણાત આપતાં જે જણાયું કે ઉપરનું પડ ફરતું રહે છે એટલે તે સવિકલ્પ દશા વખતે લીધેલું અવલંબન તથા નીચેના પડની માફક તેઓ સ્થિર દસ્તિ કરતાં ગયા, જેથી આત્મા

પ્રત્યક્ષ થાય.

સમ્યક્ સાન્મુખ જીવ પણ પ્રથમ વાર સમ્યક્તવ પામે છે ત્યારે નિયમથી સવિકલ્પ દશા સમયે છેલ્લે શુભભાવનું જ અવલંબન છોડી સ્વાત્મ તત્ત્વની ઉપલબ્ધિ કરે છે. જ્ઞાની ધર્મત્વાને પણ આત્મા લક્ષમાં આવતાં, શુભભાવોનું જોર વધતાં દિષ્ટિ સ્થિર થતાં, શુભભાવો થોડા થોડા વિરામ પામે, સ્થિર ઘંટીના પડમાં અતિ સ્થિરતા જીમતાં અતીન્દ્રિય આનંદ આસ્વાદાય છે.

અહીં પરમપૂજ્યશ્રી ગુરુદેવે શુભભાવોનો આશ્રય લેતાં છેલ્લે ‘ચિન્મયએકમેવ’ ના શબ્દોનું ચિંતન ચાલતાં છેલ્લે તે શુભભાવે પણ અલવિદા લીધી. ત્યારે શુદ્ધ પર્યાયનું અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપે પ્રાગટ્ય થયું. શુદ્ધ પર્યાયે જ્યારે આત્મદ્રવ્યમાં રમણતા કરી ત્યારે શુદ્ધભાવ પ્રગટ થયો. તેના માટે પરમપૂજ્યશ્રી આલેખે છે કે ત્યાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થઈ અને આનંદદશા પ્રગટી. રહસ્યમય ચિહ્નીમાં આચાર્યકલ્પ રત્નનો દાખલો આપે છે. આપણે તે હારના દાખલાથી સમજ્ઞાએ, કે હારની ખરીદી સમયે તેના ચળકાટ સંબંધી, તેની ડિઝાઇન સંબંધી, તેના આકાર સંબંધી, તેના દામ સંબંધી વિકલ્પો હોય છે. પરંતુ જ્યારે ખીઓ તેને પહેરે છે, ત્યારે વિકલ્પો નથી પણ માત્ર પહેરવાના સુખનો અનુભવ કરે છે. આ જ પ્રમાણે જીવ સવિકલ્પક ધ્યાન દ્વારા નિર્વિકલ્પતાનો અનુભવ કરે છે. જે જ્ઞાન પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા પ્રવર્તતું હતું, તે જ્ઞાન સર્વ બાજુથી સમેટાઈ, આ નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં કેવળ સ્વરૂપ સન્મુખ થયું. જેમાં મન પણ વિલય પામ્યું. પાછું તે જ્ઞાન ક્ષયોપશમ રૂપ છે. તેથી એક કાળમાં એક જ પદાર્થને વિષય બનાવી શકે છે. તે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માને જાણવા અર્થે પ્રવર્ત્યુ ત્યારે અન્યને જાણવાનું સહેજે બંધ થયું. ત્યાં એવી દશા થઈ કે બાબુ અનેક શાબ્દાદિ વિકાર હોવાં છતાં, સ્વરૂપ ધ્યાનીને તેની કંઈ ખબર નથી. એ રીતે મતિજ્ઞાન પણ સ્વરૂપ સાન્મુખ થયું. આવું વર્ણન ‘આત્મજ્યાતિ’માં તથા ‘સ્વરૂપ અવલોકન’ આદિમાં પણ છે. એટલા માટે જ નિર્વિકલ્પ અનુભવને અતીન્દ્રિય કહીએ છીએ કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ધર્મ (માત્ર સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણને જાણે) તે અહીં નથી.

અને મનનો ધર્મ એ છે કે તે અનેક વિકલ્પો કરે, પરંતુ અહીં તે પણ નથી. આવું શ્રી ટોડરમલજ કહે છે. તેથી જે જ્ઞાન મન અને ઇન્દ્રિયોમાં પ્રવર્તતું હતું તે જ જ્ઞાન મન અને ઇન્દ્રિયોના આશ્રય વગર અનુભવમાં પ્રવર્તન કરે છે, તથાપિ આ જ્ઞાનને અતીન્દ્રિય કહીએ છીએ.

આચાર્યકલ્પે હાલ તે સિદ્ધ કર્યું કે અનુભવ એટલે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન, તે ઇન્દ્રિય કે મનનો વિષય નથી અથવા તે સમયે ઇન્દ્રિયો અને મનનું અવલંબન જ્ઞાન લેતું નથી, માત્ર સ્વાશ્રિત છે. હવે બીજા દિષ્ટિકોષાથી આચાર્યકલ્પ સમજાવે છે કે સ્વાનુભવ મન દ્વારા થયો એમ કહીએ છીએ કારણકે આ અનુભવતાં મતિશૂત જ્ઞાન પણ છે, અન્ય કોઈ જ્ઞાન નથી. જ્યાં સુધી જીવ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કરતો ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન ખંડ ખંડ અને મતિશૂત જ્ઞાનને અવલંબિને રહેવાનું છે. તથા જ્ઞાની ધર્મત્વાને કોઈને એક કષાયના અભાવપૂર્વકનું ચારિત્ર વર્તે છે, કોઈને બે કષાયના અભાવપૂર્વકનું ચારિત્ર વર્તે છે, અને કોઈ અપ્રમત્તા યોગીશ્વરને ગ્રાણ કષાયના અભાવપૂર્વકનું ચારિત્ર વર્તે છે.

તો ચોથા ગુણસ્થાનકવર્તીને જ્ઞાન કષાયનો સદ્ગ્ભાવ છે. પાંચમાં ગુણસ્થાનકવર્તીને બે કષાયનો સદ્ગ્ભાવ છે અને છઢા ગુણસ્થાનક જીવને એક કષાયનો સદ્ગ્ભાવ છે. જેટલા કષાયના સદ્ગ્ભાવપૂર્વકનું ચારિત્ર છે તેને અનુરૂપ અનુભવ સમયે અબુદ્ધિપૂર્વકના વિચારો ચાલુ છે, જે જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો વિષય નથી.

આગામ આચાર્યકલ્પ ફરમાવે છે કે મતિશૂતજ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય તથા મનના અવલંબન વિના હોતું નથી, પરંતુ અનુભવમાં ઇન્દ્રિયોનો તો અભાવ જ છે, કારણ ઇન્દ્રિયોનો વિષય મૂર્તિક પદાર્થ છે, પણ મનનો વિષય અમૂર્તિક પદાર્થ પણ છે. તેથી અહીં મન સંબંધી પરિણામ સ્વરૂપ વિશે એકાગ્ર થઈ અન્ય ચિંતાનો નિરોધ કરે છે. તેથી તેને મન દ્વારા થયું એમ કહીએ છીએ.

સવિકલ્પ દશામાં તો મન હતું ને? આપણે તે મનની વાત કરીએ છીએ, જ્યારે જ્ઞાની ધર્મત્વા

(અનુસંધાન પાના નં. ૩૦ પર)

આદ. બા.બ્ર. સુરેશજીની યુ.કે.ની ધર્મયાત્રા સાનંદ સંપત્તિ

પરમકૃપાળુદેવના અને પૂજય સાહેબજીના યોગબળથી આદ.બા.બ્ર. સુરેશજીની ૩૦ જુલાઈથી ૧૪ ઓગસ્ટ દરમિયાન યુ.કે. ની ધર્મયાત્રા સાનંદ સંપત્તિ થઈ. યુ.કે. ના મુમુક્ષુ ભાઈ-બહેનોના પ્રશંસનીય સહયોગના કારણે સારી ધર્મપ્રભાવના થઈ. તસવીરો સહ વિસ્તૃત અહેવાલ આવતા અંકમાં.

સંસ્થાની મુલાકાતે પદારેલ અધ્યાપકગણ

મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષણ માટે સુપ્રસિદ્ધ શ્રી પુરુષાર્થ વિદ્યાસંકુલ, ભાજાવડ, (જિ. દ્વારકા) ના આચાર્યશ્રી ભીમસીભાઈ કરમુર તથા ૬૦ જેટલા શિક્ષકો તા. ૩૦-૮-૨૦૨૩ ના રોજ આપણી સંસ્થામાં દર્શન-સત્સંગ અર્થે પદાર્થી હતા. સમાજ શુત્પ્રક્રિયાની શુભ પ્રેરણાથી પદારેલ અધ્યાપકગણે સંસ્થાના વિવિધ વિભાગોની મુલાકાત લીધી હતી. રાત્રે ભક્તિ-સત્સંગમાં સૌઅં ભાગ લીધો હતો. આદ. બા.બ્ર. સુરેશજી સાથે ધર્મચર્ચા-પ્રશ્નોત્તરીનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો.

૧૫ મી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્યદિન)ની સંસ્થામા ઉજવણી

દેશરક્ષા, સંસ્કૃતિરક્ષા, ધર્મરક્ષા, પર્યાવરણરક્ષા અને જીવરક્ષાની ભાવના પ્રત્યેક ભારતીય નાગરિકોમાં હોવી જોઈએ. જો દેશ સુરક્ષિત હશે તો સંસ્કૃતિ અને ધર્મરક્ષા સંભવી શકે. માટે આપણામાં દેશપ્રેમની ભાવના અને કર્તવ્ય અનિવાર્ય છે. પૂજયશ્રી આત્માનંદજીમાં પણ દેશપ્રેમ અને દેશસુરક્ષાની ભાવના દર્ખિંગોચર થતી હતી. પૂજયશ્રીના સ્વાધ્યાયમાં પણ અવારનવાર દેશભક્તિ જણકતી હતી. સંસ્થા સંચાલિત ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓ અને મુમુક્ષુ ભાઈ-બહેનોમાં દેશપ્રેમની ભાવના જવલંત રહે તેવા ઉદ્દેશથી આપણી સંસ્થામાં ૭૭માં સ્વાતંત્ર્યદિનની ઉજવણી કરવામાં આવી.

સવારે 'દેશભક્તિના નારા'ના ઉચ્ચારણ સાથે ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓએ પ્રભાતફેરી કાઢી હતી. વિદ્યાર્થીઓનો રાષ્ટ્રપ્રેમ સરાહનીય છે. પૂજય બહેનશ્રી તથા સંસ્થાના પ્રમુખ આદ. શ્રી નીતિનભાઈના વરદ હસ્તે ધ્વજવંદનનો કાર્યક્રમ યોજાયો, પૂજય બહેનશ્રીએ સત્ય, અહિંસા, ચોરી ન કરવી.... વગેરે મહાત્મા ગાંધીજીના ૧૧ નિયમોનો ઉલ્લેખ કરી, દેશ પ્રત્યેને ફરજોને નિષાપૂર્વક બજાવવાનો અનુરોધ કર્યો હતો. રાત્રે ગુરુકુળમાં બાળકોએ દેશભક્તિના ગીતો પ્રસ્તુત કર્યા હતા. રાત્રે 'રક્ષક' નામની દેશભક્તિની ફિલ્મ બતાવવામાં આવી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમની તૈયારીમાં સંનિષ્ઠ ગૃહપતિ શ્રી મેહુલભાઈ તથા શ્રી વૈશાલીબેન પંડ્યાનું યશસ્વી યોગદાન રહ્યું.

સંસ્થામાં રક્ષાબંધન પર્વની ઉજવણી

શ્રી વિષ્ણુકુમાર મહામુનિએ અંકપાચાર્ય અને તેઓના ૭૦૦ શિષ્યોની ઉપસર્ગથી રક્ષા કરી હતી. આ શુભ પ્રસંગની યાદમાં રક્ષાબંધન પર્વ ઉજવાય છે. આ દિવસે શ્રાવકો મુનિઓને આહારદાન આપે છે અને રક્ષા બાંધે છે. આપણી સંસ્થામાં સવારે શ્રી વિષ્ણુકુમાર મહામુનિની પૂજા કરવામાં આવી. આદ. બા.બ્ર. સુરેશજીએ શ્રી વિષ્ણુકુમાર મહામુનિની કથા અને રક્ષાબંધનની ઉજવણી રસમદ શૈલીમાં પ્રસ્તુત કરી હતી. ત્યારબાદ પૂજય બહેનશ્રી અને આદ. બા.બ્ર. શ્રી સુરેશજીએ ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓ અને મુમુક્ષુ ભાઈ-બહેનોને રાખી બાંધી હતી.

વૈરાગ્ય સમાચાર

(૧) ન્યૂજર્સી (અમેરિકા) : આદ. શ્રી પ્રહુલભાઈ લાખાણીના વેવાળ શ્રી નીતાબેન પાટડિયાનું તા. ૨૨-૦૮-૨૦૨૩ ના રોજ ૭૫ વર્ષની વયે દેહાવસાન થયું છે. તેઓ ખૂબ ધ્યાનપ્રેર્ણી હતા. જીવનભર તેઓએ ખૂબ તપસ્યા દ્વારા કર્માની નિર્જરા કરી હતી. તેઓ ખૂબ સેવાભાવી હતી. માતા-પિતાની સેવા ઉપરાંત દરેકની સેવા માટે તેઓ તત્પર રહેતા. પરિવાર પ્રત્યેની જવાબદારી તેઓએ નિઃસ્પૃહભાવે બજાવી હતી. તેઓ પોતાના કુટુંબીજનોને ધર્મનો વારસો સોંપત્તા ગયા છે. તેઓ આપણી સંસ્થામાં અવારનવાર પધારીને સત્સંગ-ભક્તિનો લાભ લેતા હતા. સંસ્થા આયોજિત તીર્થયાત્રામાં પણ તેઓ સહભાગી બન્યા હતા. પૂજય સાહેબજી તથા પૂજય બહેનશ્રી પ્રત્યે તેઓને અત્યંત અહોભાવ હતો. તેઓ ઉદારદિલ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ હતા. પૂજયશ્રી રાજેશભાઈ ન્યૂજર્સી પર્યુષણ કરાવવા પધારેલા તે દરમિયાન તેઓશ્રીએ સત્સંગનો સારો લાભ લીધો હતો. ૨૧ ઓગસ્ટે પારણા પૂરા કર્યા બાદ ભાવપૂર્વક મિશ્શામિ દુક્કડમ્ય કહીને તેઓએ ૨૨ ઓગસ્ટે નશ્ર દેહનો ત્યાગ કર્યો. સ્વર્ગસ્થના આત્માને પ્રભુ શાશ્વત શાંતિ અર્પે તેવી સમસ્ત કોબા પરિવારના પ્રભુને હંદ્યપૂર્વકની પ્રાર્થના છે.

જીવનસંકલ્પ : હિવાળી પુસ્તિકા

● વિ. સં. ૨૦૮૦ ●

- (૧) હિવાળી પ્રસંગે શુભેચ્છાકાર્ડ માટે અન્ય સુંદર વિકલ્પ
સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત થનારી નજીવી કિંમતની આકર્ષક, સંસ્કારપ્રેરક પુસ્તિકા - ‘જીવનસંકલ્પ’, જેની કિંમત છે માત્ર ૧૨ રૂ. (કવર સાથે)
- (૨) નામ-સરનામું છાપવા માટે ઓછામાં ઓછો ૧૦૦ પુસ્તિકાઓનો ઓર્ડર હોવો જરૂરી છે. તેનો પ્રિન્ટિંગ ખર્ચ અલગથી ચૂકવવાનો રહેશે.
- (૩) નામ-સરનામાના સ્ટીકર્સ મોકલવામાં આવશે, જે જાતે લગાવવાના રહેશે.
- (૪) કવર તથા પુસ્તિકા પર લગાડવાના સ્ટીકર્સ (નંગ-૨) ની કિંમત દોઢ રૂપિયા રહેશે.
- (૫) ઓર્ડરફોર્મ મુજબ પુસ્તિકાની કિંમત તથા પ્રિન્ટિંગ ચાર્જ તેમજ પોસ્ટેજ ખર્ચની રકમ રૂબરૂ અથવા ઓનલાઈન પેમેન્ટ દ્વારા મોકલવાની રહેશે. બેંકનું નામ વગેરે વિગત આ અંકના પાના નં. ઉપર આપવામાં આવી છે. જેમનું પેમેન્ટ આવશે, તેમના ઓર્ડર જ સ્વીકારવામાં આવશે તેની ખાસ નોંધ લેવી.
- (૬) તા. ૧૧-૧૦-૨૦૨૩ સુધીમાં ઓર્ડરફોર્મ સ્વીકારવામાં આવશે.
પુસ્તિકાના ઓર્ડર માટેના મુખ્ય સંપર્કસૂત્ર :- (૧) શ્રી વિજયભાઈ પટેલ (મેનેજરશ્રી) મો. ૯૭૨૭૦૬૦૭૮૩, (૨) શ્રી નીતાબેન (પ્રકાશન વિભાગ) મો. ૮૭૨૫૭૫૦૭૮૮, (૩) ડૉ. શ્રી રાજેશભાઈ સોનેજી (ટ્રસ્ટીશ્રી) મો. ૯૮૨૪૦૪૭૬૨૧, (૪) શ્રી નીતિનભાઈ પારેખ, મુખ્ય (પ્રમુખશ્રી) મો. ૯૮૨૦૭૨૬૨૭૭, (૫) શ્રી શિલ્પીબેન મહેતા (વડોદરા) મો. ૯૪૨૭૩૭૧૮૪૪.

હે ચેતન !

સહજાતમસ્વરૂપ પરમગુરુ એ મંત્ર સદા તું જપતો જા,
સંતોની પાવન વાણીનો, મુખ તું દિલમાં ધરતો જા;
અનંતકાળની ભૂલોની તું બાદભાકી હવે કરતો જા,
આ ભવમાં તે સૌ ભૂલોને દૂર હવે તું કરતો જા.

સ્વયંદે તું અતિ દુઃખ પામ્યો, ગુરુને ચરણે નમતો જા,
ઉપકારી ગુરુભગવંતોની, અપૂર્વવાણી તું સુણતો જા;
સૌ જીવોને સમદદ્ધિથી હે આતમ ! તું જોતો જા,
જિનદર્શનથી નિજદર્શનનો, અનુપમ હ્યાવો લેતો જા.

રાત છે થોડી ને વેષ છે ઝાગ્યા, તૃષ્ણા અલ્ય તું કરતો જા,
સત્ય, ન્યાય ને શાંતિ કરુણા, જીવનમાં આચરતો જા;
અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સર્વ સંજોગે, સમતાભાવ તું ધરતો જા,
સર્વ જીવોની ક્ષમા યાચીને, વેર સમાપન કરતો જા.

અનંતકાળથી જે તેં કીદું, તે તે હવે તું ત્યજતો જા,
ગુરુદૈવે જે કરવા કીદું, તે તે તું કરતો જા;
પરના ગુણની અનુમોદના હે આતમ ! તું કરતો જા,
નિજ દોષોનું દર્શન કરીને, આત્મશુદ્ધિ કરતો જા.

કોઘ, માન, માયાને લોભથી, મન વિરામ તું કરતો જા,
રાગ ને છેખના બંધન તોડી, નિંદાથી તું કરતો જા;
વેદી અસાતા ઘણી તેં ચેતન, હિંસા હવે તું ત્યજતો જા,
પરિગ્રહ ને મૈથુનથી ચેતન ! તું હવે વિરમતો જા.

સૌ જીવોના સુખની ઇચ્છા, હે આતમ તું કરતો જા,
દુઃખીઓના દુઃખને દૂર કરવા, કરુણા દિલમાં ધરતો જા;
મનથી સ્થિર થઇને ચેતન, પ્રભુભક્તિ તું કરતો જા,
આવ્યો છે તું આ સંસારે, જનમ સફળ તું કરતો જા.

- પૂર્ણિમાબેન શાહ

સંસ્થાની મુલાકાતે પદ્ધારેલા શ્રી પુરુષાર્થ વિદ્યા સંકુલ, ભાણવડ (જિ. કારકા) ના અધ્યાપકગણ

આ અંકના વિશિષ્ટ સહૃદોગી દાતા

- ① ‘દિવ્યધ્વનિ’ સાફેમ્બર - ૨૦૨૩ ના અંક માટે નીચેના પ્રત્યેક દાનવીર મહાનુભાવોનો
રૂ. ૨૧,૦૦૦/- નો આર્થિક સહયોગ સાંપડ્યો છે. સંસ્થા તેઓશ્રીઓના આ ‘જ્ઞાનદાન’ની અનુમોદના કરે છે.
- આદ. ડૉ. શ્રી વિપુલભાઈ ભૂપતરાય શાહ (યુ. એસ. એ.) ના આત્મશ્રેયાર્થ**
હસ્તે : શ્રીમતી કાંતાબેન હરિલાલ મોહનલાલ શાહ પરિવાર, અમદાવાદ
- ② સ્વ. શ્રી શાંતિલાલ મોહનલાલ શાહ તથા સ્વ. શ્રી યંપાબેન શાંતિલાલ શાહના આત્મશ્રેયાર્થ
હસ્તે : આદ. શ્રી ઉર્ધ્વભાઈ શાંતિલાલ શાહ તથા શ્રી સ્નેહલતાબેન ઉર્ધ્વભાઈ શાહ પરિવાર, અમદાવાદ
- ③ આદ. શ્રી મંજુબેન ધીરુભાઈ ડગાલી, શ્રી રાજેશભાઈ ધીરુભાઈ ડગાલી, વાલેપાર્ણ, જુહૂકીમ, મુંબઈ

Printed & Published by Smt. Dr. Sharmisthaben M. Soneji on Behalf of
Shrimad Rajchandra Adhyatmik Sadhana Kendra - Koba - 382 007. Dist. Gandhinagar (Gujarat).
Printed at Bhagwati Offset, 16/C, Bansidhar Estate, Bardolpura, Ahmedabad - 380 004. Editor : Shri Mitesh A. Shah

To,